له کندهاره تراټکه

(په پښتو کلاسيک ادب کې د لوېديځي لهجې څرک)

څېړنه
د
محمدمعصوم هوتک

پېل : لسمه د فبروري ۲۰۱۰ع
اوکويل - کاناډا

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

اهداء

په ژبپوهنه کي د لوی لاس
څښتن او منلي عالم ډاکټر
عبدالرازق پالوال
ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسمه تعالی

ما ته چې به دخوشحال خټک (۱۰۲۲ - ۱۱۰۰هـ ق) له ژبي سره د خپلي لهجې مشابهتونه ځای ځای په مخه راتلل، هر وخت به مي فکر کاوه، چي که په دې برخه کي څېړنه وسي، د پښتو په خير به تمامه سي او د معياري پښتو د منځته راتګ له جريان سره به مرسته وکړي، خو د خپل پښتنو ورونو بې ځايو او بې موردو حساسيتو به هر وخت په دغه برخه کي د علمي کار او څېړني څخه خواتوری کولم. يو وخت چي مي[1] له ګوربت مجلې (لومړی کال، ۶ ګڼه - ۲۵مخ) سره د خپل خواخوږي استاد علامه رشاد ◄ مرکه په پردېسی کي وکتله او په هغې کي مي د علامه مرحوم له خولې ولوستل چي د لهجو قطعي ترک په هيڅ ژبه کي نسته او په دې باب"... تاريخي سلسلې بايد سړی په نظرکي ونيسي. کوم وخت چي فيصلې سره کېږي، هغه وخت پر دې مفصل بحث په کار دی...". نو مي له ځانه سره عزم وکړ، چي د دغو تاريخي سلسلو يوه برخه به هرومرو څېړم. په دې ترڅ کي زه په نورو کارو مصروف سوم او کله چي د ډاکتر عبدالرازق پالوال (معياري پښتو) کتاب راووت او په هغه کي مي د دوی دغه سپارښتنه ولوستله، چي وايی: "پښتانه دي د تقليد پر ځای باندي پالنه غوره کي ... پښتانه پوهان، اديبان، او ليکوالان دي خپل کلاسيک آثار وپالي چي خوشحال، رحمان، حميد، قادر او نورو په ميراث ورپرې ايښي دي. دوی دي دغه خپل مُثل اعلی وګرځوي او د فهم له مخي څخه دي ئې پالنه وکي څو په دغه کار سره ئې د دوی امانت لغات او جملات بشپړ او منظم ساتلي او پالي وي". نو مي پخوانی عزم، جزم سو او کله چي بيا د پوهاند ډاکتر

---

[1] معياري پښتو - ۱۸مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مجاوراحمد زيار (د خوشال ادبي پښتو) كتاب لاس ته راغی[۲] په ما كي يې بيرته د خپلو كت سوو پاڼو د بيا رااخيستلو او سره اوډلو هڅه ژوندۍ كړه. د ډاكتر پالوال صاحب او ډاكتر زيار صاحب په كتابو كي ډېر داسي مطالب راغلي دي، چي زه يې پر خپله څېړنه باندي نور هم باوري كړم. دغه راز آثار د معياري ژبي تر ټاكلو وړاندي ډېر ضروري دي او زه هيله من يم، چي د ژبي دغه پياوړي استادان دغه شان نوري څېړني هم پر "خوارکۍ" پښتو باندي ولوروي.

زه په دې حاضره ليكنه كي د خوشحال خټک اونورپښتو كلاسيک ادب ژبه له خپلي هغي ژبي سره مقايسه كوم، چي د مور په غېږ كي مي زده كړې، د خالپوڅو (خاپوړو) پر مېنه مي پسې تعقيب كړې او له وړكيني څخه تر زاړه سن پوري په ږغېدلی يم او لا اوس هم په ږغېږم، له دېرشو څلوېښتو كالو راهيسي مي شعوري څېړنه پكښې كړې ده او قلم مي پكښې چلولی دئ.په دې مقايسه كي مي ترزياتي اندازې پوري دخوشحال خان اودده دكورنۍ ژبه په پام كي نيولې ده خوپرځنګ مې دكلاسيک ادب نورآثاردخپلي څېړني دپياوړتياپه نيامت هم پركتلي دي .

زه په دې څېړنه كي د خوشحال ژبه له هغي پښتو سره ايږدم، چي ما د مقر (مكور) د پښ له كندي څخه تر فراه پوري، له روزګان

---

[۲] د ډاكتر پالوال كتاب په ۱۳۸۴ ش كي خپور سو خو ليكلی يې د وخته وو او د ډاكټر زيار كتاب واردواره په ۱۳۸۲ش كي او دوهم وار په ۱۳۸۴ش كي چاپ سو. ما ته د ډاكتر زيار كتاب د ۱۳۸۶ ش = ۲۰۰۷ع په نومبر كي په لاس راغی. دغه وخت زيارصاحب كاناډا ته تشريف راوړی وو او ما ته يې دغه كتاب د ښاغلي رحمت آريانله پاره راكړ. ما د ښاغلي آرياپه اجازه له ځانه سره وساته، چي له مطالبو څخه يې ګټه واخلم. كه څه د ډاكټر پالوال صاحب د كتاب د مستدلو او مفصلو څېړنو په موجوديت كي به زما د دې كتابګوټي خپرول، "تكرارمكرر" وي خو ما خپله كښلې خواري هيسته نه سوای غورځولای او كه تكراري هم وي، له درنو لوستونكي سره يې په دې نيامت شريكوم ،چي ګوندي څه ګټه به ځني واخيستلای سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

 څخه تر کوټې و قلات (بلوچستان) پورې، له لښکرګاه (هیلمند) څخه تر لکي و صفار پورې اورېدلې ده. دغه لغاتونه چې زه یې تر څېړنې لاندې نیسم، د دغې پراخې حوزې په یوه یا څو برخو کې ما اورېدلي او تحقیق کړي دي او یقین مې دئ چې ښایې یوه زیاته برخه به یې همدا اوس هم د خلګو په خولو کې متداول وي او بله برخه به یې ښایې اوس دونه عام رواج ونه لري او یا ښایي اوسنی نسل به یې پخپله ورځنی محاوره کې نه کاروي، خو ما دا ټول په سرسره اورېدلي دي، په معنا کې مې غور کړی دئ، د استعمال موارد مې په یاد دي.

زه نه غواړم په دې څېړنه کې وښیم، چې د خوشحال ژبه کټ مټ زما د لهجې ژبه ده او په دې ډول خان او خپلې لهجې ته امتیاز وګټم. زه غواړم چې د خوشحال د ژبې او زما د مورنۍ لهجې تر منځ مشابهتونه وښیم. دغه لغات چې زه یې پخپله لهجه کې څرګ ورکوم، ښایي په نورو لهجو کې هم ژوندي او مروج وي. زما یقین دئ چې دا شان مشابهتونه د نورو لهجو ویونکي هم موندلای سي. د پښتو لهجې خو د یوې ونې ښاخونه دي. اصل یې یو او تاداو یې یو دئ:

در اصل مذهب همه صاحبدلان یکیست
از ناقــــــــــلان بدسخن اینجا رسیده است

خو زما د خپلې مشاهدې او څېړنې له مخې راته معلومه سوې ده، چې که دغه لغتونه په نورو لهجو کې موجود هم وي، بیابه یې تلفظونه توپیر سره لري، د استعمال ځای به یې متفاوت وي او نور راز راز بدلونونه به باندې راغلي وي.

ما دا څېړنه له دې اسیته هم کړې ده، چې په دې وختو کې هڅه کېږي د لویدیځې لهجې ټولې ګرامري او تلفظي ځانګړتیاوې د دغې لهجې په بېنظمیو، ګډوډیو او بې قاعدې ګیو کې وشمېرلې سي. لوستونکي به د دې کتاب په راتلونکو پانو کې وګوري، چې د دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانګړتیاوو له پاره پاخه کلاسیک تاداوونه موجود دي.

ما چي له خپلي څېړني څخه کومه نتیجه رااېستلې ده، د هغې پر بنسټ باندي ویلای سم، چي د خوشحال خان اونورکلاسیک ادب د ژبې زیاتره ګرامري جوړښتونه، لغتونه، ترکیبونه او وراشې په لوېدیځه لهجه کي تر ننه لا هم خوندي دي. ما ته د خپلو مقایسوي څېړنو له مخي ښکاره سوې ده، چي لوېدیځه لهجه د نورو لهجو په نسبت د لرغونو ځانګړتیاوو په خوندي ساتلو کي محافظه کاره پاته سوې ده.

ما ته ثابته سوې ده، چي په کلاسیکه پښتو کي د سوچه توب تمایل کوږ نه لیدل کېږي، بلکي د هغه پر خلاف یې د نورو ژبو د کلماتو د هضمولوقابلیت ته لاد لاسه وده ورکوله[۳]. د سوچه پښتو او د سوچه کولو ذهنیت زموږ پر ژبه باندي وروسته راخپور سوی دئ. د دې ذهنیت تر شا سیاسي انګېزې پرتې وې او دي.

ما ته دا هم ثابته سوې ده، چي د پښتنو د ژوند اجتماعي، اقتصادي او سیاسي شرایطو د هغوی ژبې ته د هغوی د استوګني د مېني په تناسب د ودي او تکامل بېلابېل استقامتونه ورکړي دي. د هغوی د ژبې د پرمختګ آهنګونه یې متفاوت کړي دي، د هغوی د ادبي او ژبني فعالیتو لوري یې پر مشخصو او سره بېلو جهتو باندي روان کړي دي. زه د خپلي دغي ادعا د ثبوت له پاره د ډیورند د منحوسي کرښې د دواړو غاړو پښتنو د ادبي او ژبني تحرک جریان ته اشاره کولای سم، چي نه یې د انکشاف او پرمختګ سرعتونه سره یو دي، نه یې د ژبنیو او ادبي ایجادیاتو ساحې سره

---

[۳] وګ : د خوشحال، حمید مومند، کاظم خان شیدا او نورو دېوانونه. د دوی په کلام کي د فارسي وعربي لغاتو پرېماني پر دې خبره دلالت کوي، چي دغو شاعرانو د نورو ژبو له لغاتو سره هیڅ راز ستونزه نه درلوده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورته دي او نه يې د ژبني جوړښت شکل او محتوى سره يو راز پاته سوې ده.

ما په دې څېړنه کی د خوشحال خان ختک له آثارو څخه د هغه غزليات او قصايد (يوه برخه)، دستارنامه، سواتنامه، فراقنامه غوره وګڼل. د طب نامې ژبه د طبابت ژبه ده او د بازنامې دا هم د يوې ځانګړي تخصصي ځانګي ژبه ده او د خوشحال د لهجې په څېړنه کي ډېره مرسته نه سي کولاى. سره له دې مي دا دوه اثره هم له پامه پر يوه مخ نه دي ايستلي او مرور مي پر کړی دئ. د خپل کار په جريان کي مي د خوشحال خان او د هغه د کورنی د غړو دا لاندي چاپي او خطي نسخې کتلي دي:

١ - د خوشحال ختک مرغلري:

د لوی استاد علامه عبدالحي حبيبي له خوا په ١٣١٧ ش کال په کندهار کي خپور سوی دئ.

٢ - ارمغان خوشحال:

د ميان سيدرسول رسا په زيار په ١٩۶۴ ع کال د يونيورسيټي بُک ايجنسی له خوا په پېښور کي خپور سو. ما چي له کومي نسخې څخه استفاده کړې ده، ښاغلي عبدالباري جهاني له خپل کتابتون څخه رالېږلې ده چي مننه ځني کوم.

٣ - سواتنامه د خوشحال خان ختک:

د پوهاند عبدالحی حبيبي له سريزي او څرګندونو سره د افغانستان د علومو اکاډيمی د ژبو او ادبياتو انستيتوت له خوا په ١٣٥٨ ش کال په کابل کي خپره سوه.

۴ - دستارنامه:

دستارنامه د خوشحال ختک د ٢٨۶ تلين په مناسبت د پوهاندصديق الله رشتين په سريزه د پښتو ټولني له خوا په ١٣۴٥ ش کال خپره سوې ده. دغه راز د پښتو اکېډيمي پېښور له خوا د پروفيسر محمدنواز طائر په سريزه او د حاجي پردل خان ختک په زيار په ١٩٩١ع کال

(c) ketabton.com: The Digital Library

چاپ سوې ده. ما (هوتک) په دې حاضره ليکنه کې زياته استفاده د پېښور له چاپه کړې ده.

۵ - دخوشحال خټک کليات - لومړی ټوک:

د پوهندوی دوکتور گل محمد نورزي په سريزه او څېړندوی محمد صديق روهي په پېژندگلوی د افغانستان د علوموا کاډيمۍ د ژبو او ادبياتو د انستيتوت د ادب او فولکلور څانگي له خوا په ۱۳۵۹ ش کال خپور سوی دئ.

دا متن که څه هم له "خو" څخه خلاص نه دئ خو بيا هم تر بل هر متن ما ته دقيق ايسي ځکه چي د هغي نسخې بديلونه يې هم راوړي دي، چي د خوشحال خان په ژوند ليکل سوې ده او ويل کېږي، چي د خوشحال پخپل خط ده[٤].

۶ - د خوشحال رباعيات:

د پوهاند رشتين په سريزه (پاييزه) د پښتو ټولني له خوا په ۱۳۴۹ ش کال په کابل کي خپاره سوي دي .

۷ - فراقنامه :

د زلمي هيوادمل له سريزي، څرگندوونو او ويي پانگي سره د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي له خوا په ۱۳۶۳ ش کال خپره سوې ده. په سر کي د علامه پوهاند عبدالحي حبيبي، پوهاند ميرحسين شاه په قلم ياداښتونه (پښتو او پارسي) هم لري.

د فراقنامې متن د اعتماد وړ دئ، ځکه په تهيه کولو کي يې له ډېرو نسخو (چاپي او خطي) څخه کار اخيستل سوی دئ. زه فکر کوم چي د خوشحال د کلام د ژبنيو خصوصياتو په څېړنه کي حساب پر کېدلای سي خو بيا هم ما د هغه متن څخه د رااخيستل سوو برخو مقابله له نورو چاپو سره له پامه نه ده ايستلې.

---

[٤] د (خوشحال ادبي پښتو) په ۲۱ مخ کي د استاد بختاني په حواله د خوشحال خان د خپل لاس کښلي نسخه "په پېښورکي راخوندي شوې فضلنامه" ښوول سوې ده. په دغه مخ کي د استاد له نامه سره د "ع" راوړل، چي د "عليه السلام" لنډيز دئ، د حيرانتيا وړ خبره ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۸ - د عبدالقادر خان خټک دېوان:

واردواره د علامه عبدالحي حبيبي په همت له کندهار څخه په ۱۳۱۷ ش کال خپور سوی دئ او دوهم وار د افغانستان د علومو اکاډيمی د ژبو او ادبياتو د مرکز له خوا د نورالله ولسپال په سريزه، تحشيه، تصحيح او مقابله د پوهاند عبدالشکور رشاد تر لارښووني لاندي په ۱۳۶۸ ش کال خپور سوی دئ. په سر کي د پوهاند رشاد، پوهاند عبدالاحمد جاويد او سرمحقق محمدصديق روهي په قلم ياداښتونه هم لري.

ما له دواړو چاپو څخه استفاده کړې ده، خو ډېره تکيه مي پر دا دوهم چاپ کړې ده. د عبدالقادر خان نوی چاپ دېوان سره له دې چي په دقت تهيه سوی دئ خو د ليکدود تجانس يې يو څه کمزوری دئ.

۹ - د کامګار خټک دېوان:

د افغانستان د علومو اکاډيمی له خوا د څېړونکي عبدالمتين متين په زيار په ۱۳۵۸ ش کال د خوشحال خټک د درې سوم تلين د بين المللي سيمينار په مناسبت خپور سوی دئ. په سر کي د څېړندوی محمدصديق روهي يو يادښت هم لري.

۱۰ - د هجري دېوان:

د همېش خليل په زيار په ۱۹۵۸ع کال د پېښور په شاهين برقي پريس کي چاپ سوی دئ.

د دې تر څنګ مي په ځينو برخو کي د کلاسيک ادب دا لاندي دېوانونه هم پر کتلي دي:

۱۱ - د عبدالرحمن بابا دېوان:

په ۱۹۷۶ع کال د يونيورسيټي بُک ايجنسی له خوا خپور سوی دئ د مياسيدرسول رسا په قلم اوږده ديباچه لري. دا چاپ د پادري هيوز په لاس د خپاره سوي دېوان فوټوکاپي ده. د دې خبري يادونه د ديباچې په ۱۷ مخ کي سوې ده.

۱۲ - د عبدالحميد مومند کليات:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلیات د محمدآصف صمیم په سریزه، څېړنه، اوډون او ویپپانګي سره د دانش خپرندویي ټولني له خوا په ۲۰۰۴ ع کال خپور سوی دئ، چي د عبدالحمید مومند دېوان، نیرنګ عشق او قصه شاه وګدا لري.

ما په دي حاضره لیکنه کي پر دغه کلیات سربېره د عبدالحمید مومند دیوان (د زلمي هیوادمل په زیار - ۱۳۶۳ش)، د عبدالحمید مومند دېوان (د صدیق الله رشتین په زیار - ۱۳۳۰ش)، دُر او مرجان (مرتبه سید انوارالحق جیلاني - ۱۹۷۸ع) او زما د کتب خانې د نیرنګ عشق له خطي نسخې څخه استفاده کړې ده.

۱۳ - د میرزاخان انصاري دېوان:

دا دېوان د څېړنمل دوست شینواري په زیار ترتیب سوی دئ (۱۳۵۴ش). د دې دېوان په باب په زړه پوري خبره دا ده، چي په ټول دېوان کي یې (چي) د (چه) په شکل کښلی دئ. اروابناد دوست شینواری پخپل وخت کي منلی ژبپوه وو او د ژبې په باب یې درانه آثار کښلي دي. ده چي په دغه دېوان کي(چه) په همدې شکل راوړی دئ آیا معنا به یې دا نه وي چي ده دا کلمه په اوږده (ې) نه تلفظ کوله؟

د میرزاخان انصاري پر دغه دېوان سربېره مي زما د کتبخانې د میرزاخان د دېوان له خطي نسخې څخه هم ځای ځای استفاده کړې ده.

د اروابناد استاد کامل مومندپه لاس (د خوشحال کلیات) ته مي تر دې ګړیه (د اپریل دریمه ۲۰۱۰ع) لاس نه رسېږي.

دمیرزاحنان بارکزي اوشمس الدین کاکړددېوانوله هغه چاپه مي کاراخیستی دئ چی دصحاف نشراتي مؤسسې لخواپه ۱۳۸۸ش کال خپاره سوي دي .

زه دا اوسنی مقایسوي څېړنه په دې نیامت کوم، چي ګوندي د معیاري پښتو د منځ ته راتګ په کار کي مي د څېړونکو او متخصصینو کار یو څه وراسانه کړی وي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

معیاري کېدلو او معیاري کولو کار په دفتر کې نه کېږي، چې څو تنه مامورین سره کښېني او د ژبې مقدرات پخپلو منځو کي سره فیصله کړي[٥].

د ژبې د معیار د ستري ودانۍ د جوړولو له پاره اومو موادو ته اړتیا سته. اومه مواد د ساحوي څېړنو او کتبي متونو د سپړلو له لاري تر لاسه کېدلای سي. زه پخپل دغه حاضر کتاب کي پر دغو مسئلو باندي، چې پورته مي اشاره ورته وکړه، ږغېدلی یم. په دې بیان کي مي ګرامري جوړښتونه ډېر لږ څېړلي دي. زیاته پاملرنه مي د لغاتو مقایسې ته اړولې ده. له ګرامري جوړښتو څخه د اجتناب دلیل مي دا دئ، چې نه غواړم د ژبې د متخصص رول ولوبوم او هغه بیا په دې دلیل نه غواړم چې زه د دغه راز تخصص له پاره نه رسمي جواز لرم او نه هم علمي صلاحیت و توان. مګر دا خبره په پوره ډاډ سره کولای سم چي څېړنه مي تر سر تېره کړې نه ده. د خپل صلاحیت په حدودو کي مي پر هره برخه باندي ښه پوره دقت کړی دئ. د مثالو ډېربښت به یې ښايي پر لوستونکو باندي ستومانوونکی تمام سي خو ما په دې نیامت نه دي رااخیستي چي لیکنه بېځایه په وپړسوم. له امکانه لیري نه ده، چي زما له دقت سره دي بیا هم تېروتلی یم. په هغه صورت کي د هر راز سالم انتقاد اورېدلو ته تیار یم. دم درحاله تاسي د کتاب لوستلو ته رابولم او خبري به د ستر خوشحال په دې بیت پای ته ورسوم:

خدایه!چاوته یې کښم، څوک به پرې پوه شي

---

[٥] په دې شپو و ورځو کي د پښتو د یوه مشر او درانه حقدار لیکوال له خولې په یوه انټرنیټي ویبپاڼه کي د "مونږ، موږ – ږغ، غږ – پزه، پوزه" په باب ځیني تبصرې خپرې سوي دي، چي د ډېري اندېښني وړ دي او ژبپوهنه یې تر مضحکي سویې پوری راټیټه کړې ده. دغه راز لیکني، هغه هم د حقدارو مشرانو استادانو په آدرس خپرول د دغو مشرانو په حق کي ظلم دئ. نه پوهېږم پښتانه ولي پخپل خیروشرنه پوهېږي؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

ما ويلى
هر يو بيت دى
دفترونه

په درنښت

محمدمعصوم هوتک
اوکويل - کاناډ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اول فصل

۱ - خوشحال خان خټک او کورنۍ یې:

اروانښاد سید رسول رسا (۱۹۱۰ - ۱۹۹۰ع) پېښور د "پښتو شېراز" بللی دئ[۱]. له شېراز څخه یې مراد د پارس هغه مشهور ښار دئ، چې د پارسي ژبې دوه مشهور نوابغ، شیخ مشرف الدین مصلح بن عبدالله سعدي شېرازي (۶۹۱ یا ۶۹۴ هـ ق مړ) او خواجه شمس الدین محمد حافظ شېرازي (۷۹۲ هـ ق مړ) ورته منسوب دي[۲].

خواجه حافظ شېرازي د دغه ښار د فضیلت او د هغه د اوسېدونکو د کمال په باب پخپله ویلي دي:

خوشا شیراز و وضع بیمثالش
خداوندا! نگه دار از زوالش
به شیرازآی وفیض روح قدسی
بجوی از مردم صاحب کمالش

د خوشحال خان خټک کروسی کامگارخټک چې کله د خپل پلرني ټاټوبي (سرای) پر توصیف باندي راسي نو یې له (شېراز) او (خجند) سره پرتله کوي:

---

(۱) د رحمان بابا دېوان دیباچه - ۳۴مخ، د ۱۹۷۶ع چاپ.

(۲) خوشحال خان د (شېرازي) په نامه د یو راز ښو خواړو یادونه لري:

شېرازي که ښه خوراک و، وار وه تېر شه
ملوکي که ښه پوښاک و، وار وه تېر شه

(مرغلري - ۳۴۶مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کامګار د سرای په مثل
نه شېراز دی نه خجند[۳]
(دېوان - ۳۴مخ)

پېښور له شېرازسره پرتله کول یوه تعارفي خبره نه ده. د دغه ښار په لمن کي د پښتو ادب داسي ستر نخبه ګان زېږېدلي او لوی سوي دي، چي تر څو پښتو او پښتانه پر دې نابوده دنیا باندي ژوندي وي، د دوی په نامه به ویاړي[٤].

د پېښور د تاریخي سیمي ادبي اهمیت هغه وخت یو په سله سوی دئ، چي پر دغه مېنه باندي د یوه شعوري ادبي خوځښت تاداو کښېښوول سو او تر مراده ورسېد. دا زمانه د یوولسمي هجري قمري پېړۍ د منځ کلونه دي او دا بیا هغه وخت دئ، چي د سرای اکوړې د مشرتابه بګړۍ د ملک اکوړي د کړوسي، د یحیی خان د لمسي او د شهباز خان د زوی خوشحال خان ختک (۱۰۲۲ - ۱۱۰۰هــ ق) پر سر ایښوول سوې ده.

دا ادبي خوځښت زه ځکه شعوري حرکت بولم، چي تر یوه ټاکلي پروګرام لاندي یې د یوه ټاکلي هدف له پاره هڅه راپیل کړې ده. په منظمه توګه یې اشخاص روزلي دي، د ادب او شعر لارښووني یې کړي دي، په پښتو ژبه یې

---

[۳] (خجند) د ماوراء النهر د مشهورو تاریخي ښارو څخه دئ، چي د سیحون رود پر غاړه پروت دئ. په پخوانیو کتابو کي خجند(د دنیا ناوې) بلل سوی دئ. دغه ښار اوس د تاجکستان د جمهوریت دوهم لوی ښار دئ. د شوروي واکمنۍ په دوران کي د دغه تاریخي ښار نوم په (لنین آباد) باندي واوښت (۱۹۳۹ع) خو د شوروي اتحاد تر ړنګېدو وروسته یې بیرته خپل پخوانی نوم (خجند) راژوندی سو.

[٤] رحمان بابا(۱۱۲۸ هــ ق مړ) که د "ظالمانو حاکمانو" له اسیته دا ښار له (ګور) سره یو شان بللی دئ،خو دا غندنه د هغي ستاینې پله نه ورسپکوي چي د پېښور په باب کماحقه بیان سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د آثارو د ژباړلو کار پر مخ وهلی دئ[٥]. د دې خوځښت باني، ستر خوشحال خان د پښتو ژبې خوار موقعيت درک کړی وواو په پوره برياليتوب سره يې دا کاروان تر ډېري اندازې و منزل ته رسولی دئ. خوشحال خان له خپل دغه ادبي تلاش څخه رضائيت په دې بيت کي ښه پوره ښوولی دئ، چي وايي:

له خوشحال سره که کښېني يو څو کاله
دا د غــــــــــره خټک به واړه شاعران شي

دا خوځښت له پلاره زامنو ته او له هغو څخه لمسيانو ته راوغزېدی او په دې ډول يې د پښتو ادبياتو د تاريخ يو پشپړفصل جوړ کړ.

✱✱✱✱✱

خوشحال خټک يو خانزاده پښتون وو. پلارونيکه يې د خپل وخت ننګيالي و توريالي پښتانه مشران ول. دی وايي:

راپاتې يو نه شو دوولس مې ترونه وو
ولاړل فنا شول چه اولسونه وو
څه بادشاهان ولاړل، څه څه خانان ولاړل
چه په دربار يې ولاړ زرګونه وو
(رباعيات - ٣٤مخ)

دغه وخت پر هندوستان باندي د مغولي شاهانو واکمني چلېده. د ډهلي دربار که په اتنيکي لحاظ د مغولي تورکانو په لاس کي وو، خو په فرهنګي لحاظ يې تر پارس او ماوراء النهر وروسته د فارسي ژبې او ادب يو بل پياوړی مرکز تشکيل کړی وو. له دغه سياسي او فرهنګي مرکز سره د خوشحال خان د کورنۍ اړيکو د دغي کورنۍ غړو ته د پارسي ادب د مطالعې پراخه زمينه برابره کړې وه او ستر خوشحال له دغي زمينې څخه تر بل هر چا پراخه استفاده کړې وه. ده د پارسي ادب

---

[٥] د پښتو آثارو د ترجمې او خپروني کار تر خوشحال خان دمخه د روښاني خوځښت پيروانو او د هغو مخالفينو هم کړی دئ (قصيده برده، د مخزن نوري برخي) خو د هغه ډېره پاملرنه د مذهبي شخړو او تصوفي فرهنګ لور ته وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلاسیک آثار لیدلي ول او پخپل کلام کي یې د دغو آثارو نومونه پر دې خبره دلالت کوي، چي هغه یې ټول لوستلي هم ول.

چه لاس مې نه رسی غلیم مې یار دی
چه لاس مې ورسی غلیم مې پلار دی
دا پند به نه مومی پـــه شاهنامه کښې
په شاهنامـــــه کښې که ډېر اسرار دی

(رباعیات - ۱۲۹مخ)

خوشحال خان خو لا ځان په فارسي شعر "طاق" بولي.

زه خوشحال پښتون چي په پښتو په پارسي طاق یم
لامې په پښتوژبه کې ژبه درغلېږي[٦]

اشرف خان ویلي دي:

د پښتو ژبه مي ناوې کړه په نظم
د مغلو په شعر هم عالي مکان یم

(دیوان - ۱۰۱مخ)

یا:

هسې نه چي شعر کـــړم په خپله ژبه
تر پښتومي د فارسئ شعر والا دی

(۵۰۱مخ)

خو دا چي ولي یې پښتو شعر ته مخه کړې ده، داسي وایي:

د پښتو ژبې مي آب ورکه پـــه شعر
د فارسئ شعر چي نه وایم افغان یم

(۹۸مخ)

د ډهلي له دربار سره روابطو پر ده باندي د کتاب پرېماني هم میسره کړې وه. دی په دستارنامه کي د داسي کتابو حوالې ورکوي، چي د سرای اکوړې یوه اولسي خان ته یې د هغه وخت په شرایطو کي تر لاسه کول له

---

[٦] خوشحال خان خټک په دستارنامه په یوه مخ کي(۱۲۶مخ) د مثنوي معنوي، سلسلة الذهب، نفحات الانس، معارج النّبوة، شاهنامه، سکندرنامه، ظفرنامه، اخلاق ناصري، گلستان، بوستان او نورو کتابو نومونه راوړي دي، چي په پارسي ژبه د ده د پراخي مطالعي ښکارندويي کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ناممکناتو څخه وه. دی په دستارنامه کې د چنګېزخان په ارتباط پر تاریخ روضة الصفا باندي حواله ورکوي. دا تاریخ خواندمیر هروي (۹۰۳ یا۹۰۴ هـ ق مړ) د لسمي هجري پېړۍ په سر کي لیکلی دئ. تاریخ روضة الصفا خو به د هندوستان پایتخت ته رسېدلی وو، خو د روه د یوه پښتانه لاس ته رسېدل یې که له نامکناتو څخه نه وه نو ډېره مشکله خو هرومرو وه. دا د ډهلي د دربار له علمي و ثقافتی اشخاصو سره د اړیکو برکت وو، چې د خوشحال لاس یې د خپل وخت نادرو او مهمو کتابو ته رساوه. له دغي مساعدي زمینې څخه د ده پلارونیکه دومره استفاده نه وه کړې او هغوی له دې دونه قومي او اولسي دبدبې سره سره عالمان یا لږ تر لږه باسواده خلک نه ول. د خوشحال خان د پلار د بې سوادۍ شهادت خو پخپله خوشحال هم ورکړی دئ. دی د پلار د سخا او توري توصیف کوي خو بېسوادي یې نه پټوي:

پلار مې شهبازخان په سخـــــــــاوت لکه حاتم وو
زړه یې د مزري پــــــــــــــــــه توره تېر وو تر رستمه
تینګ ولاړ په شرعه تل یې کار وو په رښتیا کښې
خط ســــــــــواد یې نه وو
نــــــــــــور دانا وو له فهَمه
(ارمغان - ۶۵مخ)

له دې څخه څوک حدس وهلای سي، چې د خوشحال خان نیکه یحیی خان هم د سواد له خوا بابېز وو، ځکه باسواده پلار هرومرو پخپل زوی لیک لوست زده کوي.

د دې کورنۍ علمي و ادبي تاریخ له خوشحال خان خټک څخه راشروع کېږي او د علم او پوهي څراغ پکښې له خوشحال خان په هیسته بل سوی دئ خو د روڼا اوازه یې عین تر دکن

(c) ketabton.com: The Digital Library

و کندهار پوري لا هم رسېدلي وه. عبدالقادر خان خټک ویلي دي:

نوم یې لاړ وو تر دکن تر قندهاره[۷]
نه وو بل هسي نامي له زمینداره
(۴۶۲مخ)

خوشحال خان په دستارنامه کي شاه اویس صدیقي ملتاني د خپل استاد په توګه راښيي او وایي چي "ډېر بزرګ متبرک سړی وه – د علوم ظاهري او باطني بهره ور وه " (دستارنامه ۳۹مخ). دغه راز یې د شاه جهان د دربار له ستر عالم مولاناعبدالحکیم سیالکوټي سره د پېژندلو یادونه هم کړې ده، (دستارنامه ۷۰مخ). د شاه اویس ملتاني د پېژندګلوۍ په باب مي څه ونه موندل خو مولاناعبدالحکیم سیالکوټي (۱۵۶۱ - ۱۶۵۶ع) د شاه جهان په دربار کي تر ټولو محترم عالم وو. وایي چي شاه جهان یو وار له سرو زرو او دوه واره له سپینو زرو سره تللی وو. نوموړی عالم د ۱۰۶۶ هـ ق کال د صفري پر څلېرویشتمه مړ سوی او د سیالکوټ په تاریخي ښار کي ښخ دئ[۸]. د ده د قبر پر شاوخوا احاطه باندي اوس یو پارک سته چي د ده په نامه نومول سوی دئ[۹].

خوشحال خان خټک له دغه ستر عالم څخه د باغي (یاغي) د مال د رواوالي او نارواتوب په باب او دغه راز د سعد و نحس"ساعت" په برخه کي پوښتني کړي وې.

خوشحال خان خټک د نابغه (Genius) شخصیت څښتن وو. پیاوړې حافظه یې وه. ده

---

[۷] په چاپي متن کي "تر دکنه تر قندهاره" دئ چي د شعر وزن یې یوه هجا زیات کړی دئ.

[۸] وګ : ویکیپېډیا - په تقویم تاریخي (مرتبه عبدالقدوس هاشمي ۲۶۷مخ کي د عبدالحکیم سیالکوټي وفات د اپریل ۲۵ مه ۱۶۵۶ ع کال د سه شنبې ورځ بللی ده، چي دغه نېټه د صفري له میاشتي سره سر نه خوري).

[۹] د سیالکوټ تاریخي ښار د پاکستان د پنجاب ایالت په شمال ختیځ کي د چناب رود ته نژدې پروت دئ له لاهورڅخه یې واټن ۱۲۵ کیلومتره دئ (ویکیپېډیا).

(c) ketabton.com: The Digital Library

دستارنامه د رنتنبور په جېل کې په داسي حال کي کښلې ده، چي هيڅ راز ماخذ ته يې لاس نه رسېده او وايي، چي: "...کتابونه راڅخه نه وو او که نه ښې ټکی مي به په دا کتاب کړی وې. نظم نثر عربي، فارسی مي به په اشتهاد په کښې ډېر راوړي وو. اما په عندیات په حافظه خو به دا هونبره څه کېده..."، (دستارنامه – ۲۳۸، ۲۳۹مخونه).

خو د کتاب په دغسي نېستي کي یې په دستارنامه کي تقريباً شپېته آيته، حديثه، ادعيې، مقولې راوړي دي او د غزل، مثنوي، قطعې، رباعی، فرد او مصرع په چوکاټ یې خپل و پردي فارسي و پښتو دوه سوه اتيا بيته له حافظې څخه رانقل کړي دي.

خوشحال خان جهان ګښته سړی وو د پښتونخوا زياتره برخي یې تر پښوکښلي وې او په هغو کي یې د اولسو د ژوندوژواک، ژبي او کلتور په باب پراخ مشاهدات راغونډ کړی ول. د دې پر څنګ يو با فرهنګه جنرال وو د جنګ و جګړو پر ميدانو یې ډېري سړې و تودې ليدلي وې او هر څه ته یې د يوه مدقق سړي په توګه کتلي ول او د دې ټولو پر څنګ بيا ښکاري وو. ما ته د خپل ژوند تجربې راښوولې ده، چي ښکاريان په مختلفو سيمو کي د ګښت و ښکار کولو له اسيته له خورا ډېرو اولسي لغاتو، د ونو، بوټو، حيوانانو، مرغانو او نورو له نومو سره مخامخ سوي او هغه یې په ياد کړي وي. دې کار د ده شعر ته د رنګينو لغاتو او وراشو د لاري موندلو زمينه برابره کړې ده.

د خوشحال خان تر وخت ښه ډېر کلونه پخوا د هندوستان نيمي وچي ته د اروپايانو تګ راتګ شروع سوی وو. د ده او د ده د زامنو له اشعارو څخه څرګنديږي، چي دوی له اروپايي کلچر او مصنوعاتو سره يو څه بلد سوي ول. خوشحال خان د پرتګالي شرابو يادونه کوي:

دوا ړه شونډې دي شراب پرتګالي دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په سـره والي له یاقوتو په سیالي دي -
(کلیات ۳۸۵مخ)

عبدالقادرخان هم دې ته ورته مطلب لري:

ساقي مې بویه چي وي پرتګالي
خواه پیاله وي مرصع خواه سفالي
(۳۰۲مخ)

خوشحال خان په ښکار کي د "فرنګستان" له توپکو څخه کار اخیست او په دستارنامه (۵۵ مخ) کي لیکي: "د ټوپک ښکار له فرنګستانه اوس په دا آخر پیدا شه".

د شطرنج، نرد، موسیقۍ، نقاشۍ په اصولو پوهېږي او په دې برخه کي یې لیکني داسي ایسي لکه د یوه ماهر شطرنج باز، موسیقي پوه او نقاش له خوا چي لیکلي سوي وي.

دا ټول مطالب پر دې خبره باندي دلالت کوي، چي خوشحال او کورنۍ یې مهذب، باسواد او مدني اشرافي خلک ول.

خوشحال خان د دیني علومو پراخه مطالعه درلوده خو متعصب او ړانده مذهبي افکار یې نه درلودل، بلکي د ژوند په چارو کي دی او د کورنۍ زیاتره غړي یې لیبرال کسان ول. زه نه غواړم چي له دوی څخه د نن زماني روښانفکران جوړ کړم لکه دا کار چي د ثور په اوله پاچاګښتی کي ځینو کسانو کاوه او له صوفي رحمان بابا څخه یې د یوه بیت له اسیته "طبقاتي مبارز" جوړکړ[۱۰]. موږ وینو چي د خوشحال کورنۍ کله چي د خانۍ منافع پر غالب سي، له خپل تنور سره سره بیا د محتسب او احتساب حمایه د "امراوو" وظیفه او د "غیرت" جزء بولي او هغه هم په دې دلیل چي ګویا که دوی نه وي خلګ بې لاري کېږي (وګ: دستارنامه ۲۱۷مخ، د ۱۹۹۱ع چاپ، پېښور). مګر پخپل خصوصي ژوند کي بیا د اشرافي ژوند

---

[۱۰] هغه بیت دا وو:
نشي د خانانو او ملنګو سره کلي
چیرته عزیزخان چیرته ملنګ عبدالرحمان

(c) ketabton.com: The Digital Library

له غوښتنو سره سم مذهبي حدود ماتوي او"پر بکره باندي لاس برى" د "هغه جهان د سقر" په بيه رانيسي :

که دي لاس په بکره بر شي پرې يې مه ږده
که دي ځ   اى شي په ه   غه جهان سقر

(ارمغان - ۵۷ مخ)

او اشرف خان د بيجاپور په بند کي په سپينه ږيره له نامحرمو ښځه د وصال غوښتنه کوي او کله چي د "رد" جواب اوري نو بيا خپل خبط و خطا د شعر په ويلو پاکوي (وگ ديوان - ۵۵۳، ۵۵۴ مخونه).

د خوشحال خان د کورنى ژوند د "امراوو" په شان دئ د يوه عادي پښتانه خان ژوند يې نه دئ. د خانى په ژوند کي زامن د پلار اطاعت پر ځان باندي لازم گڼي خو د امراوو او سلطانانو دود و دستور بيا بل راز او د سياست پر غوښتنو ولاړ دئ. د سلطنت او آمريت د بقا له پاره بيا پلار و زوى سره وژني. شاه جهان ته زوى د سر په کاسه کي اوبه ورکوي او د بهرام له لاسه خوشحال خان په غرو کي سرگردانه گرځي. داسي معلومېږي چي نااهله بهرام دي دا وړ (ميکروب) د هند له درباره ښځه اخيستى وي.

د خوشحال د شخصي و ټولنيزو ادبي ژوند په باب کتابونه بويه چي وکښل سي او کښل سوي هم دي. زما د همدې ليکني سره په ارتباط کي، فکر کوم، همدومره به بس وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ – د خوشحال خان خټک او د هغه د کورنۍ ادبي ژبه:

که څوک د خوشحال خان خټک د ادبي ژبي يا لهجې په باب پوښتنه کوي نو ساده او بسيط جواب يې دا دئ چي خوشحال خان په خټه خټک وو، په سرای اکوړه کي اوسېدی. د دې سيمي خټک چي اوس په کومه لهجه ږغېږي، د خوشحال ژبه هم دغه او لهجه يې هم همدا وه. دا راز جواب په کلياتو کي سم خېژي خو کله چي خبره د ژبی تحولاتو، انکشافاتو، جزئياتو او بدلونو ته ورسېږي، هلته بيا دا راز استنباط د دغي مسئلې په واقعي پېژندنه کي مرسته نه کوي. او يا دا چي ځيني ما وارو! بيا کله چي د خوشحال خان په ژبه کي محوري فعلونه په شين سره ويني، سمدلاسه حکم وکړي چي د ده ژبه د پښتو ختيځه لهجه وه. دا تحليل تر ها بل څو چنده ساده او عاميانه دئ.

د خوشحال خان د ادبي او شعري ژبي په باب زموږ محققينو تر يوې اندازې پوري ورته نظريې وړاندي کړي دي.

سيد رسول رسا په ارمغان خوشحال (۱۲۰مخ) کي د خوشحال خان خټک د ژبي په باب ليکي، چي: "د خوشحال خان خټک د شعر ژبه، ساده خو الهامي او ادبي ژبه ده. عام ژبې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته نزدو، خو عام ژبه نه ده. د هغه په دیوان کښې د هرې طبقې او هرې قبیلې د مخصوصو الفاظو استعمال شوی دی او په دې وجه د هغه د شعر ژبه، عالمګیر وسعت لري. خو په حیثیت مجموعي په محاوره کښې د خټکو ژبه ده".

پوهاند دوکتور مجاوراحمد زیار صاحب هم دې ته ورته نظر ورکړی دئ او لیکلي یې دي: "خوشال په ټولیز ډول دا هڅه کړې ده، چي په خپله پښتو لیکلار او په ځانګړي توګه په شعر کې د خپل ټبرني (خټکي) ګړدود تر څنګه له نورو شاوخوا ګړدودو څخه هم کار واخلي، نه یوازې د ویپانګې، بلکې په رغاونیزه (ګرامري او غږیزه) برخه کې هم. په دغه لړ کې یې وینګ له اړوند لیکدود سره، هغه هم لږ و ډېر د ګرامر په بیه، دومره د شعري تول وتال، پښېلې او پایېلې (قافیې او ردیف) لاستکوی کړی چې کله له لاسکښونکیو هم لار و لودن ورکوي، پاتې لا له ټولیزو لوستونکیو او اورېدونکیو څخه[۱۲]".

که په دغه رانقل سوي عبارت باندي زه سم پوه سوی یم نو د پوهاند صاحب مراد دا دئ، چي د خوشحال خان په شعري ژبه کی چي د نورو لهجو لغتونه او ګرامري سکښتونه راغلي دي، دا د خان ارادي هڅه وه او ارادتاً یې د نورو لهجو لغات کار کړي دي او هدف به یې غالباً د پښتو لغوي زېرمه خوندي کول وو او دوهمه خبره دا ده، چي د خوشحال خان د دېوان په خطي نسخو کي چي د لیکدود او تلفظ کوم توپیرونه لیدل کېږي، دا د کاتبانو لاسوهني نه دي، بلکي خوشحال خان پخپله د ژبي وینګ او لیکدود د شعر تر قافیې او ردیفو دومره قربان کړی دئ چي له کاتبانو څخه یې لار و لیکه ورکه کړې ده.

د دغو دواړو حکمونو په منلو کي زه (هوتک) ځان ته قناعت نه سم ورکولای. د

---

[۱۲] وګ : د خوشحال ادبي پښتو– ۲۵، ۲۶ مخونه، دویم چاپ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال په ژبه کي چي د پښتو له نورو لهجو سره لغوي مشابهتونه په سترګه کېږي، سبب یې دا نه دئ چي ګویا خوشحال د نورو لهجو لغتونه اورېدلي دي، هغه یې خوښ سوي دي، نو یې په شعر کي کار کړي دي. د دې لغتو سته والی زما په فکر پر دې خبره دلالت کوي چي هغه وخت د پښتو لغوي زېرمه او ګرامري سکښتونه دومره سره لیري سوي نه ول، لکه دا نن چي یې موږ په لیکنی پښتو کي وینو او لولو یې. هغه وخت پښتو"بکره" وه او لاس نه وو په وهل سوی، ځکه یې لغوي او ګرامري مشترکات پر ځای پاته ول. د ښاغلي ډاکټر عبدالرازق پالوال صاحب په عقیده خو"په ختیځي او لوېدیځی پښتیانا کښي لا تر ۱۲۰۰هـ پوري یوه لهجه ویله کېدله (معیاري پښتو- ۵۱ مخ). ډاکټر پالوال صاحب دغه لهجه د پښتو لومړنی لهجه بولي چي "دآنییانو، غرغوښتیانو، ابدالیانواو سړبنیانو ټبرونومشترکه لهجه وه". نن چي پښتو د سره لیري کېدو پر خوا روانه ده، لامل یې د خواخوږی او دښمنی په نامه بېځایه لاسوهني دي. د دې حکم له منلو سره چي د کاتبانو د لاسوهنو پړه دي پر خوشحال خان یا کوم بل شاعر باندي واچول سي، زه جدي مشکلات لرم. د متونو د اړولو او مسخه کېدو جریان ما په یوه بل کتابګوټي کي څېړلی دئ. محترم لوستونکي دي د دغه کتابګوټي د خپرېدو تر وخته غاښ وچیچي.

دا خبره سهي ده، چي د خوشحال خان خټک شعري ژبه د دې سیمي د خټک قام ژبه وه خو د نژدې څلورو سوو کالو وړاندي ژبه. د دغي ژبي د پېژندلو له پاره موږ مجبور یو، لږ څه وړاندي ولاړ سو او د تاریخي و ژبنیو واقعیتو پر اساس باندي یې ځان ته معلومه کړو، چي د خوشحال او کورنی ژبه د پښتو ژبي په اوسنیو لهجو کي له کومي یوې سره د مقایسې وړ ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبي پوهان او د دې سيمي د تاريخ څېړونكي او لرغونپوهان په دې عقيده دي چي تر ميلاد زيات وكم پنځه سوه كاله وړاندي د پښتونخوا په ټوله پراخه اورشو كي خروښتي ليكدود باب وو. علامه رشاد ▶ د عكسي خيرالبيان د سريزي په سر كي ليكي: "په پښتونخوا كي د آمو له غاړي رانيولې تر سيستان، كندهار، ږوب، كورمي، پېښور، ټيكسيلا، سوات، امب، باجوړ، هډه (ننگرهار) او وردگو پوري په هر ځای كي په دغه خروشتي ليك سره كښل سوي سكې، لوښي او كتيبې پيدا سوي دي[١٣]". خروشتي (خروښتي) هم د خلگو نوم وو، هم د ژبي او هم د ليک. ډاكټر عبدالرازق پالوال ليكلي دي چې خروشتي ليک "...له پرثوي آرامايک سره كټ مټ ورته دئ، خو ږؤغؤنه يې ځله بيل دي. دغه مانا دا چي هغه يو تورئ په خروښتي كښي يو ږغ لري، او په پرثو آرامايک ليک كښي بل ږغ لري. په دغه ليک كښي د/ښ/ او/خ/ توپير سوئ دئ ... په خروښتي ليک كښي دواړه توري سته والئ لري. خروښتي په ختيځي او منځنی پښتونخوا كښي سته والئ لارء". له دې څخه يې دا بله نتيجه هم راايستلې ده، چي تر دوهمي هجري قمري پېړۍ وړاندي د هندوكش د جنوب اوسېدونكو ژبي د (ښ) او (ږ) دواړه آوازونه درلودل[١٤].

د پښتونخوا د اوسېدونكو په ژبه كي د (ښ) او (ږ) د سته والي مستند ثبوت د لسمي هجري پېړۍ په ليكلو آثارو كي راپاته دئ. په دغو ليكلو آثارو كي د روښاني خوځښت د موسس بايزيد روښان (٩٢٥ - ٩٨٣ هـ ق) آثار او د هغه د مخالفانو د مشر اخوند درويزه ننگرهاري (٩٤٠ - ١٠٤٨ هـ ق) آثار د زمانې

---

[١٣] وگ : د خيرالبيان په سر كي د "خيرالبيان ليكدود" تر نامه لاندي د علامه رشاد مقاله، ٥٨ مخ.

[١٤] وگ : معياري پښتو- تر ٥٨ مخ په هيسته، او د كابل چاپ خبرالبيان ٥٦، ٥٧، ٥٨ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له توپانو څخه خوندي سوي او اوس زموږ په اختيار کي دي. د دغو دواړو تحريکو مشرانو د پښتو ژبي د الفبې نيمګړتيا درک کړې وه او د هغې له پاره يې ځيني سمبولونه يا په نننۍ اصطلاح (ګرافيمونه) غوره کړي ول. د روښانيانو په الفبې کي د دغه خوځښت د مبلغ شاعر دولت لواني له خولې د پښتو له پاره "ديارلس حرفونه" تاکل سوي دي. دی وايي:

افغاني لفظ مشکل و، لوست کوېښ نه شه
ورته وشـــــــــــــوه کننده
ديارلس حرفونه

څېړونکي د (ديارلس حرفونه) په باب لږ څه مشکوک دي ځکه د پښتو الفبې د عربي او فارسي الفبې په مرسته جوړه سوې ده او په هغې کي تر عربي الفبې دوولس توري زيات دي نه "ديارلس". چي په هغو کي اته توري (ټ، ځ، څ، ډ، ړ، ږ، ښ، ڼ) د پښتو خپل توري دي، چي په عربي او فارسي الفبې کي نسته او څلور توري (پ، چ، ژ، ګ) له فارسي سره مشترک دي، چي ټول دوولس کېږي. د روښاني تحريک په اساسي کتاب، خيرالبيان کي چي کوم توري کار سوي دي، په هغو کي، ويل کېږي، د ګاف توری مکرر راغلی دئ. د پېښور چاپ خيرالبيان د عالمانه مقدمې ليکونکی حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي وايي چي "ګ، بايزيد دوه ځله ليکلی دی چه مونږ ئې په فرق پوهه نشو"[١٥]. علامه پوهاند عبدالشکور رشاد (١٣٠٠ - ١٣٨٣هـ ش) د دغه مکرر ګاف په باب کومي وروستۍ فيصلې ته نه دئ رسېدلی او د عکسي چاپ خيرالبيان په سر کي د خپلي ليکني په ٦٧ مخ کي تر يو لږ دلايلو وروسته ليکي: "تر څو چي د مکرر ګاف په باب کومه نوې څېړنه منځ ته راځي، زه د پورتنيو دليلونو له مخي د خيرالبيان الفبې څلوېښت توري شمېرم او پر عربي الفبې باندي د دوولسو تورو زياتوب سم بولم".

---

[١٥] وګ : خيرالبيان - ٦٦ مخ، د پېښور چاپ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډاکټر عبدالرازق پالوال د خیرالبیان په الفبې کې د "دیارلسو توروو" د زیاتوب د توجیه له پاره دلیل موندلی دئ او وایي چې هلته ګاف مکرر نه دئ، بلکي "د بایزید پیر روښان د خیرالبیان په پیللوستي کښي پښتو/ګ/ دوه رازه کښه سوئ دئ. د یوء راز /ګ/ مرکس ته ئې کرۍ ورکړې ده. دوهم راز ئې د/ګ/ مرکس ته د کرۍ پر ځای باندي یوه کرښکه ورکړې ده، یا ئې تر /ک/ لاندی درې ټکي ایښي دي ...".

ډاکټر پالوال صاحب زیاتوي: "دا په زغرده سره ویلای سم چي کرۍ لرونکی /ګ/ یوه ستوی /ګ/ ؤ، او ټکیالی /ک/ یا کرښکن /ګ/ یا /ک/، غبرګ ړوغئ، ټېنکیز /نګ/ ؤ...".

ډاکټر پالوال د یوه ستوي ګاف په مثالو کي (ګنج، ګرګه، ګرګن، ګوګ، ګوګلی، ګلاګل، ګګیانی، بګی، برګ...) او د ټېنکیز غبرګ ړؤغ په مثالو کي (جنګ، چنګاښ، شرنګ، ړنګ، ...، رنګارنګ، ترنګ او ترونګ، ...) راوړي دي[۱۶].

د ډاکټر پالوال صاحب دغه نوي څېړنه د خیرالبیان په متن کي د دوو ګافونو د سته والي له پاره تر ټولوزیاته موجه او د قناعت وړ څېړنه ده چي د دولت لواني د "ورته وشوه کننده دیارلس حرفونه" په باب خرخښه هم له منځه په وړله کېږي.

د خیرالبیان په الفبې کي د (ړ) له پاره ګرافیم داسي جوړ سوی دئ چي د دال په منځ کي یې ټکی ایښی دئ او د (ښ) له پاره یې د علامه رشاد او حافظ محمد عبدالقدوس هاشمي په قول همدا اوسنی شکل خو د ډاکټر پالوال په قول، تر سین لاندي یې درې ټکي ایښي دي[۱۷].

---

[۱۶] معیاري پښتو- ۶۳ مخ.

[۱۷] وګ : معیاري پښتو- ۶۲ ،۶۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ما (هوتک) د خیرالبیان په عکسي چاپ کي د علامه رشاد او حافظ محمد عبدالقدوس قاسمي د قول ملاتړ موندلی دئ.

زما د اوسنی لیکني له پاره د مطلب ټکی دا دئ چي پیر روښان (ږ، ښ) جلا توري بولي او (گ، خ) جلا توري.

د اخوند درویزه ننگرهاري له خوا د پښتو د دغو دوو آوازو (ږ، ښ) له پاره همدا اوسني شکلونه، چي موږ یې کاروو، منلي دي. دی په مخزن الاسلام کي لیکي: "... گاهی زاء معجمه چون ثقیل شود سه نقطه بر فوق او داده (ژ) می شود و چون ثقیل تر شود یک نقطه بر فوق و یک نقطه در تحت ایزاد کرده (ږ) می شود و گاهی سین مهمله چون ثقیل شود یک نقطه بر فوق و یک نقطه در تحت آن نهاده (ښ) می شود"[۱۸]. گویا اخوند درویزه هم (ږ، ښ) له (گ، خ) څخه بېلول او دوه جلا توري یې گڼل.

د دغو دوو تحریکو په ادامه باندي په پښتونخوا کي د خوشحال خټک په لاس د یوه بل سیاسي نظامي او فرهنگي خوځښت تاداو کښېښوول سو. د دغه خوځښت په فرهنگي تگلاره کي د پښتو ژبې، چي د دوی په نظر تر دغه وخته پوري لا "بکره" پرته وه، د غنا له پاره منظمي هڅي د ټولو نورو کارو په سر کي راغلي وې. خوشحال خان هم د روښان پیر او اخوند درویزه په شان د پښتو الفبې د ایجاد اړتیا درک کړه او نوې الفبې یې ترتیب کړه،

---

[۱۸] وگ: مخزن الاسلام د ۱۳۰۰ هـ ق (یکم ماه صفر) = ۱۸۸۲ع چاپ، دا چاپ له نن څخه یو سلو اته ویشت کاله وړاندي د دهلي ښار د یوسفي پریس په مطبع کي د پېښور د کتابو د تاجرانو دیوان ایشرسنگهـ اوچهجوسنگهـ په فرمایش چاپ سوی دئ، چي یوه نسخه یې زما هوتک په کتب خانه کي خوندي ده. د دې چاپ پر څنډو باندي د حاجي بهادر صاحب کوهاټي تصنیف سوی اثر، مفتاح الدقایق لیکل سوی دئ. دا نسخه د کندهار د زړې جامع د امام ارواښاد عبدالاحد اخندزاده "غریبک" د کتابتون وه، چي پر دریم مخ باندې د دغه ارواښاد مهر هم سته او ما د کراچي ښار د کتابفروش مرحوم حاجي عبدالغني په کتابو کي وموندله.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي د ده د زامنو، لمسيو او د ده د نورو پيروانو له خوا په لږ و ډېر توپير سره پالل کېدله[۱۹].

د ده له خوا په وضع سوې الفبې کي د (ږ) توري د ښووني له پاره يې تر (ژ) لاندي همزه او د (ښ) توري د ښوولو له پاره يې تر شين لاندي همزه ايښووله[۲۰].

که د روښان، اخوند درويزه او خوشحال خان په ژبه کي (ښ) د (خ) په شان او (ږ) د (ګاف) په شان تلفظ کېدلای نو دا دوه توري خو يو په عربي او بل فارسي الفباوو کي موجود وو او دوی هم پخپلو نوو ترتيب کړو الفباوو کي راخيستي ول، نو بيا د نوو تورو د وضع کولوضرورت څه وو؟ جواب ډېر ساده دئ او هغه دا چي د دغو درو سرو ذواتو په ژبه کي (ښ) د (خ) او (ږ) د (ګاف) په شان نه تلفظ کېدله. دغه دوه آوازونه يې هغه راز وينګ ته ورته تلفظ کول، لکه اوس چي په لوېديځه لهجه کي تلفظ کېږي.

د دغه حکم بل ثبوت هغه بيتونه دي چي خوشحال خان خټک پکښې (ازمايښته، بهشته، زِښته، غوښته، نښته، کښته، خښته، خارښته، بالښته، رغښته، جوړښته) سره قافيه کړي دي. زه به دا بشپړه غزله دلته رانقل کړم:

څه به وايم د دې نفس له ازمايښته
چې ادم يې را ايستلی له بهشته[۲۱]
چې په کې[۲۲] د دواړو کـــــــونو مراد مومي

---

[۱۹] د دغي کورنۍ يو غړی دوست محمد خټک پخپل يوه اثر بحرالعلوم کي د (خټک) نوم په خوشحال خاني الفبې ليکلی دئ. د بحرالعلوم يوازنی نسخه د دوست محمد خټک پخپل خط د افغانستان په ملي آرشيف کي په (۲۲/۱۲ محفظه) نومره خوندي ده.

[۲۰] وګ : د خوشحال خټک کليات - لومړی ټوک، تر ۱ مخ وړاندي پاڼه، ۱۳۵۹ش.

[۲۱] په (مرغلري) او (ارمغان خوشحال) کي دا نيم بيتی داسي دئ:

"نفس آدم دی رااېستلی له بهشته"

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه چار دې تر نظر لاندې کا زشته[۲۳]
د کېمیا د بوټي ګل کله مونده شي
چې د پښو تلي ګلــــګون نه شي په غوښته
د سږیو په غفلت پوري حیران یم
چې په ګور کې تورې خاورې هومره نشته
بیا به څله څوک طلب د دنیا کاندي
چې یې خلاص نه وي یــو دم د کار له کشته
که تر ســر لاندې بالښت کېږدي[۲۴] د پرونو
عاقبت به ترســر لاندې کاندې خښته
د دنیا مینه په مثل د خارښت ده
هیڅوک نه وینم خالي له دې خارښته
د صحرا په کاڼي رخه د شیطان شوه
عیسی ســر په مڅکه کښېښه[۲۵] له بالښته
د زړه مینه په مثال لکه پټک ده
چې د ګوی څښتن وهله هـــــــورته رغښته
غم یې واړه د اشنا د بېلتانه دی
د خوشال څه سریکار شو له جوړښته
(د خوشال خان خټک کلیات -۱۲۴مخ)

په دې پسي په یوه بله غزله کي (بالښته، خښته، زشته، خارښته، کښته، غوښته، پښته، رغښته، بهشته، ونغښته، رغښته، تښته).

که داسي وای چي خوشحال خان خټک ښین د (خ) په شکل تلفظ کولای نو (نشته) او (خښته) به یې هیڅکله نه وای سره قافیه کړې.

له دې ټولو خبرو څخه داسي نتیجه راوزي، چي د خوشحال خان په ادبي ژبه

---

[۲۲] په (ارمغان خوشحال) او (مرغلري) کي "چي پکښې" دئ.

[۲۳] په کابل چاپ کلیات (۱۹۶مخ) او نوي چاپ کلیات کي "زښته" دئ. "زښته" دلته سمه معنا نه ورکوي زښته د (ډېر) معنا لري او (زشته) د (بد، خراب، ناوړه) معنا لري، چي دا دوهمه معنا له بیت سره سمه راځي. ما د ارمغان خوشحال او مرغلري ثبت واخیست.

[۲۴] په (ارمغان خوشحال) او (مرغلري) کي "کښېږدې" دئ.

[۲۵] په ارمغان خوشحال کي"عیسی سر په مزمه کېښو..." او مرغلري کي "عیسی سر په مځکه کښېښو..." دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي د کلماتو تلفظ د لویدیځي لهجې
وینګ ته نسبت تر نورو لهجو نزدې وو.

خوشحال خان خټک تر روښان او اخوند درویزه د ژبې د الفبې په برخه کې هم دقیق وو او هم یې په منظمه توګه تعقیب کړې ده. ده پخپله ایجاد کړې الفبې کې د عربي خاص توري په حساب کې نه راوستل. ده د پښتو الفبې دېرش توري بلله.

د "خوشحال ادبي پښتو" شاغلي مؤلف د خوشحال خان خپله الفبې دېرش توري بللې ده او د خپلې ادعا تاداو یې د خوشحال خان پر دغه بیت باندې درولی دئ:

عشق یو هسې یو دېرشم توری را زده کړ
چې په دېرش توري څکوم د قلم کیلي[۲۶]
(د خوشحال خټک مرغلرې - ۵۱۰ مخ)

خو وروسته یې په یوه احتمالي خبره چې "... شایې موخه یې د بیواکو نښې وي او په دې توګه تش یو توری زیات راځي" تر مطلب ګام اړولی دئ.

زما په ګومان دلته د خوشحال مطلب سم نه دئ درک سوی. د خوشحال پښتو الفبې پوره دېرش توري ده او دی په همدې دېرشو تورو قلم چلوي:
(ا ب پ ت ټ ج چ څ ځ خ د ډ ر ړ ز ژ ږ س ش ښ غ ک ګ ل م ن ڼ و هـ ی). خالص عربي توري (ث ح ذ ص ض ط ظ ع ف ق) په حساب کې نه راولي. په تېر بیت کې د خوشحال مطلب دا دئ، چې د ده قلم د دېرشو تورو په مرسته چلېږي او همدا دېرش توري د ده د قلم چلولو محرکه قوه ده، خو پر دې محرکه قوې باندې یو بل قوت هم ورزیات سوی دئ، چې د ده قلم په چلېږي او هغه "عشق" دئ. ګویا "عشق" د ده د الفبې (د قلم چلولو د محرکه قوې) یو دېرشم توری دئ. او دا هغه محرکه قوت دئ چې دپښتو"غیب

[۲۶] کیلي = لیکي، کرښې، خطونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اللسان"رحمان بابا يې په تعريف کې ويلي دي :

داجهان دئ خداى له عشقه پيداکړى
د همه
وومخلـــــــــــــــــــوقاتوپلاردئ ادا

اوديارسي "لسان الغيب" حافظ شيرازي يې په توصيف کې ويلي دي :

طفيل هستى عشقند آدمى وپرى
ارادتى بنماتاســـــــــــعادتى ببرى

د خوشحال ژبه د خپل اولس ژبې ته نږدې ده خو د زامنو ژبه يې د اشرافو ژبه ده. د خوشحال خان د زامنو ژبه يومخيزه د فارسي تر اغېزې لاندې سوې ده[٢٧].

د ژبې پوهان په دې پوهېږي، چې د علماوو ژبه، د ښاري خلکو ژبه، د کليوالو ژبه، د نارينه وو ژبه، د ښځو ژبه، د کوچنيانو ژبه، د ټولنې د بېلا بېلو طبقاتو ژبه يو له بله سره توپير لري. دغه راز د اشرافو ژبه هم د اولس له عادى ژبې سره فرق لري. خوشحال او کورنى يې په سراى اکوړه کې اوسېدل خو ژبه يې له هغې کليوالې ژبې سره فرق درلود، چې عادي ختک په ږغېدل.

له دې ټول بيان څخه مې مطلب دا دئ، چې د خوشحال خان د ژبې او لهجې د څېړلو پر وخت يوازې دا خبره کافي نه ده، چې دى ختک وو، په اکوړه کې اوسېدى نو ژبه يې هم د نن ورځي ختکوالو ژبه وه. د ده ژبه پر ننني معيارو باندي سنجول علمي غلطي ده. همدا سبب دئ چې ما پخپله حاضره څېړنه کې د ده د ژبې او د پښتو د لويديځي لهجې تر منځ

---

[٢٧] د هجري ژوند د يوه اشرافي خانزاده په شان دئ. د شعر اصطلاحات يې ټول درباري دي. اشرف خان زما په خيال که فارسي و عربي لغات پيدا نکړي، بيا نو پښتو لغت ليکي.

د عبدالقادرخان ختک ژبه هم له عربي و فارسي څخه متاثره ده او د ده په شعر کي بيا د اسلامي ثقافت خوا د خوشحال د نورو زامنو په پرتله غالبه ده او دې غلبې يې هم د شعر ژبه يو څه ملايي کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشابهتونه بیان کړي دي نور قضاوت مي نه دئ کړی.

د لهجې استازیتوب څوک کولای سي[۲۸]؟

انسانان چي پر یوه مېنه وزېږي د زېږېدلو له هماغي لومړۍ ورځي څخه د خپلي مور د ناز او میني خبري او د خپل شاوخوا نور ږغونه اوري او په مغز کي یې ثبتوي. د ثبت تر دې عملیې وروسته چي بل هر وخت کوم آواز اوري، مغز یې له هماغه ثبت سوي لیست سره ګوري او که له هر ثبت سوي ږغ سره دا نوی اورېدل سوی آواز موافق و، د هماغه آواز حکم پر کوي. که نوی اورېدل سوی آواز د مغز په لیست کي موجود نه وو، نو بیا مغز هغه ته د بل قریب المخرج آواز زیګنل ورکوي. د مثال په توګه هغه ماشوم چي د خپل چاپېریال په ژبه کي یې د (ډ) آواز موجود نه وي او یوازي یې دال اورېدلی وي، د ده د مغز په لیست کي هم (ډ) نه وي ثبت سوی. کله چي د پښتو (ډوډۍ) یا د انګرېزي ژبي (door) کلمه واوري د (ډ=d) آواز، د انسان مغز له خپل ثبت سوي لیست سره وګوري او طبیعي ده، چي نه سي یې موندلای خو هغه ته یو بل قریب المخرج آواز په لیست کي موجود وي چي هغه (دال) دئ، څکه نو د (ډوډۍ) وینګ د (دودۍ) په شکل اود (door) د تلفظ له پاره د (دور) حکم صادر کړي. د دغه ژبني قانون اغېزه ده چي فارسي ژبی اورېدونکی د پښتو ژبي (ډوډۍ) د (دودۍ) او د انګرېزي ژبي (door) د (دور) په شکل اوري. مګر دا کلمه که یو پښتون واوري، څرنګه چي د ده د مغز په لیست کي د (ډ) آواز له کوچنیوالي څخه ثبت سوی دئ، ده ته هیڅ نابلده نه ښکاري او په نتیجه کي د

---

[۲۸] په دې برخه کي به زه د خپلې یوې پخوانۍ مقالې یوه برخه دلته رانقل کړم، چي د ۲۰۱۰ع کال د جنورۍ پر۲۴ مه نېټه مي په بېنوا او نورو ویبپاڼو کي خپره کړې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(door) کلمه هماغه شان واوري لکه يو انګرېز چي يې تلفظ کوي.
په انټرنيټ کي د يوې کلمې يا يوه نوم پلټنه هم کټ مټ د مغزي عمليې په شان وي. کله چي تاسي د يوې کلمې د سر دوه يا درې توري ټايپ کړي لا نه وي، بيا نوموړي کلمې ته د ورته تورو يو ليست د کمپيوټر پر پرده باندي درته راښکاره سي او تاسي ښايي خپل د غوښتني لغت يا کلمه پکښې ومومئ.
په مغز کي د ثبت سوو آوازونو ليست چي هر څومره اوږد وي، هغومره يې د تلفظ ستونزه کمه وي.
د ماشوم ژبه او لهجه له همدې ورځي څخه شکل نيسي او د ځوانۍ تر مرحلې پوري يې لهجه پخېږي. دی که په هر لهجوي چاپېريال کي رالوی سوی وي، لهجه يې هم د هماغه چاپېريال مسلطه لهجه وي.
که د ماشوم د کورنۍ ژبه يا لهجه له دباندني ماحول سره يوه وه نو د ماشوم ژبه يا لهجه هم کټ مټ د هغې سيمي لهجې ته ورته وده کوي خو که د ماشوم د کورنۍ ژبي يا لهجې او تر کورنۍ دباندي د شاوخوا ماحول ژبي يا لهجې يو له بلي سره توپير درلود، د ماشوم ژبه يا لهجه هم د کورنۍ او دباندني ماحول د ژبو يا لهجو دواړو اغېزي اخلي.
لهجې چي يو د بل په څنګ کي واقع سي يوه پر بله اغېزه کوي. دغه راز که دبلي ژبي په شپول کي راسي هم بدلېږي. دا اغېزه او بدلون يوازي په لغتو کي نه وي بلکي په وينګ او د جملو په جوړښت کي هم منځ ته راځي. زه په سر سره خپل ځان درښيم چي څو پرله پسې کلونه مي په داسي چاپېريال کي کار کړی دئ، چي هلته زما د مورنۍ لهجې ويونکي يا نه ول او که ول هم، بيخي لږ ول.
اوس چي خپلي پښتو ليکني ته ګورم، هغه راز پښتو نه پکښې وينم لکه پخپل محيط کي چي مي له مورو پلاره زده کړې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کابلي سوي پښتانه پخپله ورځنۍ محاوره کي هغه جملې او ترکیبونه په پښتو راژباړي چي د کابل فارسي ژبي یې پخپلو خبرو اترو کي کاروي. دا پښتانه خو خامخا یوې پښتني سیمي ته منسوب دي او دوی هم ځان د هغې سیمي بولي خو دغه ترکیبونه چي کابلي سوي پښتانه یې استعمالوي، د دوی په مسقط الرأس کي څوک نه سي موندلای. دا څو مثاله به سره ولولو:

فارسي	ناسمه پښتو	سمه پښتو
درخانه ما بچه شد	زموږ په کور کي زوی وسو	زموږ په کور کي زوی وزیږید
برف افتید	واوره ولویده	واوره وسوه (وشوه)
دلتنگ شدم	زړه مي په تنګ سو	خوابدی سوم، خپه سوم
در کار ته سه می نشینم	په دریمه کارته کي کښېنم	په دریمه کارته کي اوسم
مهمان آوردم	مېلمه مي راووړ	مېلمه مي راووست
گریه میکند	ژړا کوي	ژاړي

نو اوس که څوک د دوی دغه ترکیبونه د هغوی په مورنۍ لهجه پوري وتړي، غټه ژبنۍ غلطي به یې کړې وي.

څه موده مخکي مي یو کتاب کاته چي د لوېدیځي لهجې ویونکی ځوان ژباړلی دئ. په دغه کتاب کي د "رانیول = خریدن" فعل د "راونیول - ۹۰مخ" په شکل، او د"مندکي" پر ځای "مندتي" کار سوي دي، چي دا کلمات په هیڅ صورت د ده د مورنۍ لهجې نمایندګي نه سي کولای. دا کلمات یې د ختیځي لهجې له ویونکو ملګرو څخه اخیستي دي. زه د دې اخیستني پر ښه والي یا بدوالي خبري نه کوم بلکي مراد مي هغه اغېزې دي چي د لهجو ویونکي یې یو پر بل باندي کوي[۲۹].

---

[۲۹] کاظم خان شیدا د خوشحال خټک د کورنۍ غړی دئ، خو ژبه یې د خپل مشر نیکه له ژبي سره له خپل وکور و کلي څخه د اوږده مهاجرت او د پارسي او هندي ژبو د اغېزې له اسیته توپیر لري او په هیڅ ډول د خټکو د لهجې پوره نمایندګي نه کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لوېديځې اوختيځې لهجې وېش بايد هيڅكله داسې تعبير نه سي چې په دغه لهجوي حوزو كې ټول پراته اولسونه په يوه داسې طريقه باندې رږغېږي، چې د لغاتو تلفظ او د جملوسكښت او جوړښت يې بالكل يو دئ. موږ د لوېديځې لهجې ويونكي د كندهار د ښار، د هغه د اطرافو، د هيلمند، روزګان، زابل، چمن، كوټې، ژوب، ښوراوك، ګرمسير، فراه او ... اوسېدونكي د هغوی د خبرو له مخې پېژندلای سو. په داسې حال كې چې دا ټولې سيمې په لهجوي لحاظ يوې حوزې ته منسوبې دي. دغه راز د ختيځې لهجې ويونكي پخپلو منځوكې د كونړ، لغمان، ننګرهار او پېښور اوسېدونكي د هغوی د لهجوي توپيرونو او د كلماتو د ادا كولو له مخې تشخيصولای سي. د پكتيا د پراخو اولسو تر منځ خو دا راز توپيرونه تر دا نورو لهجوي حوزو لا زيات او رنګارنګ دي. د هري لهجوي حوزې اوسېدونكي هم پخپلو منځو كې د وينګ جزئي توپيرونه لري.

د لهجې استازيتوب هغه څوک كولای سي، چې د زېږېدلو له وخته څخه بيا د ژبې د پخېدلو تر زمانې پورې په هماغه ټاكلې ژبنۍ حوزه كې پاته سوی وي او تر هغه وروسته هم د زياتو پرله پسې كلونو له پاره له خپل مورنې ټاټوبې څخه ليرې اوسېدلی نه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم فصل

کل عالم پخپله بخره هوسيږي
د هر چا تر فهمه خپل هنر کره دی
(ميرزاخان
انصاري)

د خوشحال ژبه د لوېديځي ژبځانګي په ترازوکي

۱،۲ - د کندهار او پېښور تاريخي اړيکي:

په دې څېړنه زما مراد له کندهار څخه همدا اوسنی ښار او ولايت نه دئ. د کندهار تاريخي حدود تر دې ډېر پراخ دي. د روښانيانو د وخت کندهار د کاسيانو او شينوارو د اوسېدني له مېني څخه شروع کېدی. د کاسيانو او شينوارو ټاټوبی د ننني بلوچستان د کوټي ښار ټول اطراف دي. دا سيمه د مغولي شاهانو له خوا اداره کېدله. د ميرويس نيکه د زوی شاه حسين هوتک (۱۱۱۴ هـ ق زوکړی) په وخت کي دا سيمه له مغولو څخه ونيول سوه.

د خوشحال خان په وخت کي هم د کندهار حدود له همدې برخي پيل کېدل. دی يو ځای وايي:

د مغلو سره ګډ په زيست روزګارکښي
غوريه خېل دي يا ترين د قندهار
(مرغلري -
۱۰۲۱مخ)

د ترينانو سيمه د اوسنی کوټي، شال حدود دي. خوشحال دا سيمه د "قندهار" په نامه بللې ده. د خوشحال خان په وخت کي به دا سيمه د مغولي او پارسي پاچهيو تر منځ لاس پر لاس کېدله.

د ميرويس نيکه د فرهنګپال زوی شاه حسين هوتک په وخت کي پېښور ته د يوه فرهنګي مرکز په سترګه کتل کېده. څرنګه چي دغه فرهنګپال پاچا، د پټی خزانې په روايت،

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کندهار کي هم د دغه ښار د فرهنګپالو په مرسته د پښتو ژبي او پښتنو شاعرانو يو مرکز جوړ کړی وو، نو يې د پښتونخوا له ګوټ ګوټ څخه د پښتو آثارو د راغونډولو کار ته پاملرنه کوله او په دې لړ کي به له کندهاره پېښور ته د پښتو آثارو د رانقلولو له پاره کاتبان لېږل کېدل[1].

وايي چي لوی احمدشاه بابا د څمکنو د مياعمر ▶ لاسنيوی کړی وو. زما استاد علامه رشاد ▶ کښلي دي: "د حضرت ميا عمر ▶ د ملايي او بزرګۍ ږغ کندهار ته هم رسېدلی و، د کندهار نامتو عالم ملا شاهو اخوند ساګزی هوتک، چي په ارادت سره مشهور و، د ده خليفه و. زه باور لرم چي لوی احمدشاه بابا (۱۱۶۰ - ۱۱۸۶هـ ق) ته به هم تر پاچا کېدلو دمخه د ده د ښه سړيتوب آوازه رسېدلې وه ...

لوی احمدشاه بابا که له يوې خوا بزرګانو ته ارادت او ملايانو ته احترام درلود، له بلي خوا يې د خپلي پاچهۍ ستني هم په دوی ټينګولې. د۱۱۶۰ هـ ق کال د ميانۍ په مياشت کي چي لوی احمدشاه بابا له خپله لښکره تر خيبر واوښت او پېښور يې له ناصرخان زيګ (د ډهلي د دربار والي) څخه ونيو، له ميا صاحب ▶ څخه د دعا اخيستلو له پاره څمکنو ته ورغی د ځينو په قول مريد يې سو او د لنګر له پاره يې په وارو وارو ډېري سرکاري مځکي وروبخښلې..."[2].

د خټکو کورنۍ کندهار ته په درنه سترګه کتله. کله چي پر کندهار باندي د پارس له لوري څخه د عليمردان خان په مشرۍ لښکري راغې، خوشحال خان خټک خپله ناراضي داسي ښکاره کوي:

هندوستان به ګوره څه شي ستا له فعله
خدای دي ورک کړه رافضي عليمردانه

---

[1] پټه خزانه - ۹۳ مخ، د ۱۳۲۳ش چاپ.

[2] پوهاند رشاد، د څمکنو ميا عمر ▶، ۲۲ - ۲۳ مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

له هغې ورځې چې راغلې په دا ملک کښې
غم دي راوړ تر سپاهه تر د هقانه
چې دا هسې شوم قدم دي په ملک ګډ کړ
چې دي ګورم څه ناپوه یې شاه جهانه
(ارمغان - ۲۹مخ)

دا واقعه د هغي اسماني بخولي (وبا) سره یو ځای بیانوي، چي د زرو انسانانو سرونه یې وخوړل.

خوشحال خان د کندهار مېړمني "نیکفرجامي" بللې:

کشمیر فرخار کابل قندهار څو چی خراسان دی
په دا کښې نیک فرجامې ډېري ډېري موندې کېږي
(ارمغان - ۹۱مخ)

او د کندهار ښایسته ووته د کشمیر دا (بنده = مریی) کوي:

ښایسته د کندهار د چا په یاد دي
په دا حسن یې بنده واړه کشمیر کړ
(۷۶مخ)

افضل خان خټک په کندهار کي د میرویس نیکه په زعامت باندي خوښي او خوشالي کوي. ده په تاریخ مرصع کي د "ذکر میرویس غلجي" تر سرلیک لاندي مفصل بیان کړی دئ او په پای کي یې کښلي دي "... تر دا تاریخ چي سن زر څلوېښت دی، په قندهار ناست خپل حکومت او سرداري کا توفیق یې رفیق شه ښه پښتون دی"[۳].

د خټکو د کورنی او نورو پښتنو مرورو به کندهار ته ځکه مخ نیوی چي دلته یې هم عزت کېدی او هم یې حرمت ساتل کېدی. په دوی کي د بحرالعلوم او اخلاق احمدي مؤلف دوست محمدخټک راتګ کندهار ته د یادوني وړ دئ. دوست محمدخټک د محمداکرم خان زوی د کرم

---

[۳] تاریخ مرصع: ۴۴۵ مخ، د ۲۰۰۶ع می چاپ، پېښور. د تاریخ مرصع دغه برخه علامه پوهاند عبدالحي حبیبي د تاریخ مرصع تر چاپ شپږ کاله وړاندي په وږمه مجله - ۱۳۴۷ ش کي خپره کړې وه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان لمسی او د زمان خان کړوسی وو. دغه زمان خان بیا د زرنام خان زوی د پاینده محمد خان لمسی د عبدالقادرخان خټک کړوسی او د خوشحال خان کوسی وو. دوست محمد خټک د امیر شېرعلیخان د پاچهۍ په دوهمه دوره کي د ځینوکورنیو خوابدیو له امله کندهار ته راکډه سوی وو او د کندهار خلکو ورته د یوه خانزاده مېلمه په سترگه کتلي او د ارغنداب د رود پر غاړه یې د محتشم په کلي د استوگي له پاره مځکه ورکړې وه[٤].

د میانعیم متي زي کورنۍ هم له پېښور څخه کندهار ته مهاجره سوې ده او په ناکودک کلي کي یې اړولي دي. دا کورنۍ د کلات د شیخ متي بابا له اولادې څخه ده خو د پېښور په خلیلو کي زیږېدلی دئ[٥].

د خوشحال په کورنۍ کي یوازنی سړی چي "کندهاري" یې کړلي دي، هغه اشرف خان هجري دئ. دی وایي:

نوم د وفا شته اثر یې نه وینم په دور
خلق د جهان دي همه ټگ قندهاري
(وگ : ۵۵۰ مخ)

ما ته د دې کړني انگېزه نه رامعلومېږي.

---

[٤] وگ: بحرالعلوم، سریزه (و) مخ ، د لیکونکي په زیار.
[٥] د تفصیل له پاره وگورئ: پښتانه شعراء، دوهم ټوک، ۴۱۹مخ. د میانعیم دېوان د خیال بخاري په دیباچه، ترتیب او تدوین سره د پېښور یونیورسیټي پښتو اکیډیمۍ له خوا په ۱۹۶۴ع کال چاپ سوی دئ. "پېژندگلو" یې مولانا عبدالقادر لیکلي ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲، ۲ - د ګرامري سکښت او جوړښت مشترکات:

لهجوي توپيرونه يوازي د لغتو او کلماتو په وينګ پوري محدود نه پاته کېږي، بلکي هره لهجه ځيني ځانګړي ګرامري سکښتونه او جوړښتونه هم لري. د همدغو ګرامري سکښتو له توحيد څخه د ژبي عمومي ګرامر تهيه کېږي. لهجوي سکښتونه لکه د ژبي لغتونه، زيږي، وده کوي او مري لا هم.

زه به په دې راتلونکو کرښو کي هغه ګرامري سکښتونه بيان کړم چي د لوېديځي لهجې او د کلاسيک ادب تر منځ سره مشترک دي. لکه مخکي چي مي هم يادونه وکړه له ليکني متن څخه دا خبره معلومول سخته ده، چي دغه سکښتونه به د شاعر يا ليکوال له خپل کښنګ سره سم کټ مټ رانقل سوي وي که يا؟

۲، ۲، ۱ - اسان، اسونه:

آس مذکر نوم دئ. په پښتو کي د مذکرو نومو د جمع لاحقه (ان، ونه) ده. آس - اسونه، لاس - لاسونه، اوښ - اوښان، چرګ - چرګان. د کندهار په لهجه کي د آس جمع (اسان) ده.

خوشحال خان د "اسان" او "اسونه" دواړه راوړي دي.

خدای چي ښه کړي په دا جهان دي
که پرې پوهېږې انسان، اسان دي
چي ســـــــــره يو شی دا دواړه توکه
مشکل کارونه ورتــــــــــه اسان دي
(رباعيات - ۱۸۴مخ)

يا:

اسپې اسونو وته ســـــــــاتلی شي
ټټو يې خرونـــــــــو سره شړلی شي
ټټوان يا خـــــــرونه باندي ختنه کا
ځيني نابودې ګلې حاصلې شي
(د خوشال خان خټک کليات - ۴۵۵ مخ)

++++++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲، ۲، ۲: و – ونو (مغیره جمع):
د پښتو په زیاترو لهجو کي د مفرد مذکر نومو مغیره جمع په (ونو) سره کېږي، لکه: کتابونو، لاسونو، څنګلونو او نور. د کندهار په لهجه کي یې د "کتابو"، لاسو، څنګلو ..." شکل کارېږي. د خوشحال خان ختک او نورو کلاسیکو شاعرانو کلام هم دغه راز ترکیبونه لري.

لاس، لاسو:

بند په بند د لاسو ګوتې وبله کښېږدي[٦]
سر تر پایه درست صورت سره یو راز کا
(مرغلري ۲ مخ)

زړه، زړو:

خوشحال وایي:
یو بخری درومي، واړه ښهر سري لمبې کا
مه ګوره ښه مخ ته زړو ته غم راوړي بصر
(۶۰مخ)
دا بیت له هغي نسخي څخه رانقل سوی دئ، چي د خوشحال خان په ژوند لیکل سوي ده.

څنې، څنو:

خوشحال ختک ویلي دي:
بیا له کومه لوریه بوی راځي د څنو
چې خاطر مې په هوی راغی د څنو
(۱۶۹مخ)
(څنو) ته یې په حاشیه کي زیاته کړې ده چي "د کامل په دواړو چاپونو او کندهار چاپ کې (څونیو)..." راغلی دئ خو په دریمه خطي نسخه کي "... (څینو) راغلی دی". د خوشحال خپل تلفظ یې (څنو، څینو) دئ او د پښتو د لویدیځي لهجې تلفظ یې هم په همدې راز دئ.
په (۴۱۷مخ) کي یې په متن کي "څنیو" لیکلی دئ خو په لمنلیک کې ورته کښلي دي چي

---

[٦] په کابل چاپ کلیات، نوي چاپ کلیات کي "کیږدي" دئ خو په ارمغان خوشحال (۳۱۰ مخ) کي بیا "کښېږدي" راغلی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

"په کندهار چاپ کي (ځونو) او په نورو کي (څنو) دی" له دې حاشيې څخه ځوک ويلای سي چي د (څنو) شکل يې تر (څنيو) عام استعمال لري. بيت داسي دئ:

په هر چين کې يې د څنيو مشک چين دي
لخلخې ځنې تويېږي چې پــــــــــــــــه لار ځې
(۴۱۷مخ)

رحمان باباوايي:

رحمان ستاپه مخ بې څنو هم مين دی
بېهوده دي ورته کيښو دام پــــــــــــــــه څه
(۱۳۳مخ)

مړ، مړو:

د کندهار په لهجه کي د (مړ) مغيره جمع (مړو) ده په نورو لهجو کي (مړيو) ويل کېږي. په خوشحال خاني ادبياتو کي هم زه د (مړو) له شکل سره ډېر مخامخ سوی يم.

د خوشحال خان زوی اشرف هجري وايي:

په مسند يې هسې غوره نمسي ناست دي
چې يې فخر که پــــــــــــــــه مړو باندي نيکونه
(ديوان - ۱۷۵مخ)

وار، وارو:

د خوشحال په بل اثر فراقنامه کي د "وار" جمع د لوېديځي لهجې په شان "وارو" راغلې ده نه "وارونو".

زما فکر ستاوارو ته
ته تيار د ما خارو ته
(۶۱ مخ)

د دوهم نيم بيتي "د ما" زما په نظر د خوشحال خان له خوا کار سوی لغت نه دئ. د نسخې د کاتب اراده پکښې ډېره دخيله معلومېږي. خوشحال خان هر وخت د (زما، ستا) ضميرونه کاروي. د ختکو په لهجه کي د "دِما" ضمير رواجېدل تر خوشحال خاني عصر وروسته انکشاف دئ.

لېونی، لېونو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا هم د "ليونيو" پر ځاى "ليونو" کاروي او داسي څرگنديږي، چي دا قاعده يوازي د ختکو په لهجه پوري منحصره نه وه او د دغي سيمي پراخو اوسېدونکو اولسو کاروله. د رحمان بابا د کلام مثال يې دا دئ:

ليونتوب له ليونو نه تلونى نه دى
که يې راج په خونه ورشي که تاراج
(۲۸ مخ)

ژوندى، ژوندو:

حميد مومند هم د (لېوني) مغيره جمع (لېونو) راوړي ده، نه (لېونيو). ده ويلي دي:

وې يې څه له گذشته وو شر و شور کړئ
د ژوندو ترانه واورئ مړه درگورکړئ
(کليات - ۳۴۸مخ)

دا قاعده د کندهار په لهجه زيات عموميت لري او موږ يې د حاجي ولي محمد مخلص کندهاري په کلام کي گورو، چي د (موټر) مغيره جمع (موټرو) ليکي. دى وايي:

نن خاوند يې د مانى او موټرو
چي عالم دئ ستا د درب په نندارو
درپوهېږو ځان به نه اچوي پلن
چي له بدو دي ميندلي په زرو
(د لوى مخلص کليات - ۱۹۹ مخ)

مولوي بريالى هم د (سړي) مغيره جمع (سړو) ليکي نه (سړيو).

ته هم ما رنگ يو سړى يې له سړو څه
کميني درخڅه صرف کئ پشمي کوټ
(اهاړ - ۱۷مخ)

پوهاند دوکتور زيار صاحب د دغه راز مغيره واو د کارولو په وخت کي له واو سره د (ى) نښلول لازمي بولي خو ورپسي زياتوي، چي "که د گډون ويره نه وي او رواني پېښوي، نو د (ى) غورځول دومره نادوده نه بريښي، په تېره بيا په شعر او وينا کي".
(ليکلارښود - ۵۱ مخ).

++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲،۲،۳: واو - سربل:

په پښتو کلاسیک ادب کې د (و) سربل ډېر لرغونی دئ او زیات په سترګه کېږي. لکه و کابل ته، و بل چا ته، و اسمان ته، ... د منځنۍ دورې شاعرانو هم پاللی دئ. دغه د جهت ښوولو (و) په انګرېزي ژبه کې د (to) معادل دئ. د کندهار لهجې دغه ځانګړتیا خوندي کړې ده او نورو لهجو له لاسه ورکړې ده. اوس د پښتنو لیکوالو عمومي تمایل هم د دغه راز (و) د نه کارولو و خوا ته زیات دئ.

خوشحال خان دغه ګرامري ځانګړتیا پاللې ده.

و نور چا وته به څه
لره څه وایې[۷]
و خپل ځان وته خوشحال ختک دا پند کا
(۴مخ)

یا:

چې دنیا ورته ښکاره شوه بې وفا
و دنیا ته به مخ نه کا
بې قفا
(۹مخ)

دا بې درد عالم پرې هیڅوک خبر نه شو
و خوشحال ته یې خوله ورکړه په اخفا
(۱۰مخ)

یا:

اول ښه شهپر پیدا د الوتو کړه
بیا له پسه الواته کړه و اسمان ته
(۲۰۱مخ)

د هغه غزل، چې دا بیت ورڅخه رانقل سوی دئ، نوري قافیې (وجهان ته، و درمان ته، و ایمان ته، و مهمان ته، و باران ته، و پان ته) دي.

---

(۷) په ارمغان خوشحال (۳۱۱ مخ) کې دا نیم بیتی داسې دئ:
"و نور چا وته به څه وته څه وایي"

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا:
د رحمان بابا (۱۱۲۸ هـ ق مړ) په کلام کي هم دغه راز ترکیبونه سته. دی وایي:

هر چي اچوي و اور ته واړه سوزي
موږ به نه شي طلبگار د دې دنیا
(دېوان، د سیدرسول رسا په تصحیح، ۴ مخ)
یا:
بت خانې و ته یې مخ وي
و مسجد وته یې شا
(۱۲مخ)
عبدالقادرخان وایي:
نصیحت و لېوني ته لېونتوب دی
که پاخه وایي اومه وایي واعظ
(۷۲مخ)
هیڅ له کبره نظر نه کاندي و خوار ته
ښایسته په معنی زر درومي زردار ته
(۱۶۰ مخ)
مولوي بریالی وایي:
هدایت و نا اهلانو ته عبث
لارښوونه و ړندیانو ته عبث
(اهاړ - ۱۹مخ)
++++++++++++++++++++++++

۲،۲، ۴: د عدد او معدود رابطه:

دا رابطه د پښتو په ټولو لهجو کي یو شان نه ده او لږ څه توپیر لري. د کندهار په لهجه کي چي کله د جمع مونث کلمې له پاره د (دوه) عدد کارېږي، خپل شکل اړوي او د معدود سره د مطابقت په حکم (دوې) ځني جوړېږي. لکه: دوې سترگي، دوې نجوني، ... د پښتو په نورو لهجو کي دغه راز موارد د "دوه سترگې، دوه نجونې، ..." په ډول ویل کېږي. د خوشحال خان په کلام کي د لویدیځې لهجې دغه ځانگړتیا موندله کېږي.
زما دوې سترگې و لارې ته څلور شوې
که ښکاره د یار له لوریه خدای رسول کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴مخ)

په کلیات خوشحال خټک کي یې کښلي دي چي په "ارمغان" کي (دوه) سترګې ثبت دي. د نورو بدیلونه راوړل یې پر دې خبره باندي دلیل کېدلای سي چي ګویا په هغو کي هم (دوې) سترګي دي.

یا:

دوې دې توري سترګي لکه دوې توري بلا
دوې دې توري وروځې لکه دوې توري تر ملا

دا بیت د کلیات د مرتب له خولې په لومړۍ خطي نسخه کي په همدې شکل دئ خو په دوهمه او دریمه کي د (دوې) پر ځای (دوه) راغلی دئ.

یا:

په سپین جمال چې تار په تار دوې زلفې عنبر فام کا
محبوبه غواړي دا چې رنا ورځ په عاشق شام کا

(۲۹مخ)

یو ځای یې د حضرت علي کرم الله وجهه په وصف کي ویلي دي:

ذوالفقار یې اژدها و دوې یې ژبې
چې د دین مخالفان یې وو خوراک

(۱۰۳مخ)

بل ځای:

چې په هره میاشت کې دوې ورځې دي نحسي
هم دغه دي چې حساب وشوخوبک

(۱۰۴مخ)

یا:

ځینې یوه کا ځینې دوې درې کا
په انځورونوکښېدې سرې کا
د دنیا خلک یاری یاری کړي
چي سود یې نه وي یاری یې پرې کا

(رباعیات - ۵ مخ)

حمید مومند ویلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پــه ژړا کـې دي دوې سترګـې
دوه رودونـــــــــــــــــــــــــــه کا ذاهب
(کـلـيـات - ۳۹مـخ)

پـه "در او مرجان" (۱۳مخ)، د عبد الـحميد ديـوان (۴۲ مـخ) کـې د (دوې سترګې) پـر ځـای (دواړه سترګې) او د عبد الـحميد مومـند ديـوان (۴۸مخ) کـې بـيـا (دوې سترګې) ثـبت دي. دلـتـه مـا تـه نـه مـعـلـومـېـږي چـې دغه "دوې" بـه د کـلـيـات د تـرتـيـبـونـکي اراده وي او کـه د حمـيد خـپـل ويـنـګ.

میـرزا خان انصاري ويـلـي دي:

ديـن دنـيـا دي پـه مثال سره دوې خويـنـدي
چې يـوه يـې پـه عقـد کـښې بـلـه طلاقـه
(۱۶۸مـخ)

يـا:

دوې وروځـې تـکـې تـوري
پـرې دپـاسـه وسمه کـړي
(۱۷۵مـخ)

يـا:

د مشرک آيـيـنـه يـوه، مخونـه دوه شوه
د عـارف سـتـرګې هم دوې نـه دي دوبـيـنـي
(۲۴۵مـخ)

مـيـرزاحنان بـارکـزي ويـلـي دي :
پـه کـثـرت داسـبـاب نـه شي مطلـبـونـه
پـه دووژبـودوې خـبـرې نـه کـړي مـار
(۵۸مـخ)

هـغـه غـزل چـې دابـيـت پـکـښې راغـلـی دئ، دکـوټـې بـلـوچـسـتـان پـه چـاپ کـې نـسـتـه . ددغـه چـاپ پـه ۲۶۶مـخ کـې دښـاغـلـي سـعـيـدګـوهـرپـه قـلـم دهـغـوغـزلـويـادونـه سـوې ده چـې زمـا (هـوتـک) پـه واسطه دتـرتـيـب سوي ديـوان پـه لـومـړي چـاپ کـې نـه دي راغـلـي خـوددې خـبـرې يـادونـه ځـنـې پـاتـه سوې ده چـې داغزلـه بـيـاددوی لـه خـواپـه تـرتـيـب سوي ديـوان کـې نـسـتـه . د کـابـل دپـښـتـوټـولـنـي چـاپ بـيـاداغزل لـري،خـوددغه بـيـت پـکـښې نـسـتـه . زمـا (هـوتـک) پـه لاس دتـرتـيـب سوي ديـوان پـه دواړوچـاپـوکـي داغزل خـونـدي ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند زیار صاحب هم په لیکلارښود (۲۳۳مخ) کي "دوې ښځې" کره او "دوه ښځې" ناکره بللي دي. د کابل پر مطبوعاتو باندي واکمن د پوهاند صاحب دغه لارښوونه نه پالي او پر خپل سر يې ډنګوي او دی هم دا سرغړونه جدي نه نیسي!

د خوشحال خان په کلیات کي د عدد په ارتباط پر یوه بله قاعده هم پېښېږو او هغه داسي ده: په لوېدیځه لهجه کي د نورو لهجو پر خلاف (دوه اویا) د (دواویا) په شکل ویل کېږي. د خوشحال د دېوان په قلمي نسخو کي هم (دواویا) لیکل سوی دئ، خو د چاپي متن ترتیبوونکو له هغه څخه (دوه اویا) جوړ کړی، مګر کور يې ودان چي د قلمي نسخو د ثبت (دواویا) خبره يې په حاشیه کي پټه کړې نه ده. بیت دا دئ:

یو يې اصل سره، دوه اویا مذهبه
خدایه څه بني ادم فریق فریق شو
(۱۸۷مخ)

یا:

چې مې ولیدې څو خولې، همره خبرې
راخرګند شول واړه دوه اویا ګروهه
(۲۸۰مخ)

په قلمي نسخو (دریمه او څلورمه) دا عدد بیا د (دواویا) په شکل ثبت دئ.

رحمان بابا د "دوه دیرش" پر ځای "دودېرش" کاروي:

زړه مي تراشي د بـــــــنو پـــــــــــه تېره نوک
ماتوي مي دودېرش غاښ واړه په سوک
(۶۷مخ)

د عبدالقادرخان خټک په دې لاندي بیت کي چي د "دوشپېته" پر ځای "دوه شپېته" راغلی دئ، د مرتب ناسمه لوستنه باید وګڼل سي.

دوه شپیته کاله دې لاړ عـــــمر په لهو
عبادت دې په عادت نیکي په سهو
(۴۹۲مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند زيار صاحب ليکي، چي د خوشحال خان په کلام کي "اووه" هم له کندهارۍ لهجې سره سم دوې څپې کښل سوي دي (د خوشحال ادبي پښتو ۳۷ مخ) تر کمه ځايه چي ما ته معلومه ده، په ختيځه لهجه کي "اووه ويشت" عدد د" وه ويشت" په شکل تلفظ کېږي.

دغه راز په ارمغان خوشحال (۳مخ) کي "څليريشت" د کندهارۍ لهجې "څليرويشت" ته بيخي نږدې دئ:

يو لک څليريشت زره کم و زيات پيغمبران دي
کل واړه مـــــــــــــــدام دي ثناخوان د محمّد ◄

+++++++++++++++++++

۲، ۲، ۵: ښځينه (تأنيثه) هې او د هغې د جمع قاعده:

په کلاسيک ادب او لويديځه لهجه کي هغه ښځينه کلمې چي فشار يې پر وروستۍ څپه وي، په اوږده (ې) سره جمع کېږي. کله چي څوک په کلاسيک ادب کي دا قاعده وګوري، د پېښوريانو خبره، ايکي يوه استثنا لاهم نه سي پکښې پيدا کولای. مثالونه يې:

منه - منې
خښته - خښتي

حميد مومند وايي:

چې زغمم ستاد رقيب بدي فتنې زه
ياره کله يم دا هسې بې کينې زه
(کليات - ۲۱۹مخ)

د دې غزل نوري قافيې (ينې، سينې، نينې، پښتنې، ستنې، ادينې، مدينې) دي چي د ټولو فشار پر وروستۍ څپه دئ.

اشرف خان هجري وايي:

د دنيا خونه د باد په مخ ايرې دي
پاينده چارې هورې دا مسخرې دي
(۴۷۶مخ)

نوري قافيې يې (خورې، ديرې، څهرې، تېرې، اسرې، منارې، هورې، پېرې، سپېرې،

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوري) دي او يوه يې هم داسي نه چي فشار دي يې پر لومړی څپه وي[۸].

+++++++++++++++++

۲، ۲، ۶: د فعل په گردان کي د مصدري **لام** ساتل:

د کندهار لهجه د فعل د گردان په وخت کي د مصدر وروستی لام ساتي او یا یې غبرگوي. لکه راغللم، ورغلله، غوزار سولم،...

زموږ لیکوال اوس د راغلم، ورغلم، غوزار سوم، ... شکلونه غوره گڼي. خوشحال خان خټک هم د غبرگ لام قاعده پاللې ده.

راغللم په شهر لاس په لاس شوه له ما ورکه
کوی په کوی جاروزم پسې غـــــوارم بخارا
(۷مخ)

یا:

په درتللو يې شــــــــــــــــرې
پــــــــــــــه تلو يې بولې
چې يې نه پريږدې په هيڅ کې خوشحال څه کا
(۲۱مخ)

یا:

ښه چې راغللې په غېږ کې
بیا مې لرې د زړه زنگ دی
(۳۱۵مخ)

یوړله (یووړه):

خوشحال وايي:

هغه یووړله ځـــــــــــــــانه، دا فاني دنیا اې ځوانه!
چې يې تار په تار خوره کړه، نه هغو چې يې ونغښته
(۱۹۸مخ)

په نورو لهجو کي (یووړه) د (یووړله) پر ځای ویل کېږي.

شوله (شوه):

---

[۸] دا موضوع ما پخپل کتاب "پر معیاري ژبه د معیار په ژبه یوه څېړنه" ۱۱۱ ـ ۱۱۴ مخو کي مفصله څېړلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال خان وايي:
عارفانوته ترخه شوله تر زهرو
په غافل باندې شيرينه تر ګني ده
(۲۵۶مخ)

په فراقنامه کي هم دا قاعده مونډلای سو:
دا خبره له استاده
په دا ځای شوله رایاده
(۶۳مخ)

(شوله) په نورو لهجو کي (شوه) ويل کېږي خو خوشحال خان د لوېديځي لهجې په شان راوړې ده.

حميد مومند ويلي دي:
هنګامه د جنون هسې شوله ګرمه
چې دانش يې دم واهه نه شو له شرمه
(۳۵۸مخ)

کړله (کړه):

کامګار خټک وايي:
په پوښتنه زماراغلې
که دې لار کړله غلطه
(ديوان ۴۹مخ)

وروستی نيم بيتی که له ختيځي لهجې سره سم وويل سي بايد (که دې لاره کړه غلطه) وي.

++++++++++++++++++++++++

۲، ۲، ۷: وای (تمنايي حالت):

د (وای) تمنايي کلمه په ختيځه لهجه کي د (وې) په شکل استعمالېږي.

خوشحال خان خټک يې د (وای) په شکل راوړي.

څه ګنده عالم دی مه يې دود وای مه يې رسم
وړی په ځای پرېږدي و مړو وته صلا کا
(۲۸مخ)

يا:
که دې زلفې نه وای تارتار
مابه نه ژړل زار زار
(۶۴مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا:
بـــــــــــدرگه که محبت راســــــــره نه وای
یک تنهابه په خونخوارو لارو تلل ځوک
(۱۰۴مخ)
یا:
تروه ترخه که نه وای د خوږو قـــدر به نه وای
سکه ځکه جدايي شوه اشنايي سره واجبه
(۱۹۱مخ)
"دخوشحال رباعيات"په ځينو ځايو(۱۲۳، ۱۲۴، ۱۳۵ مخونه) کي (وی) کښلی خو په ۱۴۷مخ کي يې بيا (وای) ليکلی دئ.
مرگ وای هم رنځ وای هم ناتوانی وای
عـــــــــــمرپه غم کښې پريشانی وای
د ښو ښو جـــــــــــــــــونو ديدن دپاره
يا سل يا دوه ســـــــــو کاله ځوانی وای
(رباعيات ــــ ۱۴۷مخ)
رحمان بابا يې د (وی) په شکل راوړي (۲۰۸مخ)، که د کاتبانو لاسوهنه نه وي.
د هجري په ديوان کي ځای ځای "وی" د "وای" پر ځای ليکل سوی دئ:
روښاني ميرزا به اووې که زنده وی
چې هجري په نظم نن نوی حکمت کا
(۲۶۵مخ)
خو د عبدالقادر په کلام کي بيا "وای" ډير په سترگه کېږي.
يا وحوش وای يا طيور يـــــــــــا بل اشيا وای
کشکې زه نـــــــــــــــــــــــــه وای پيدا بني آدم
يا مې مرگ د هلکوالي وای چې خلاص وای
وه مي نه ليدای دا هـــــــــــــــــــــــــومره ډير الم

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۰۶مخ)
حمید مومند ویلي دي:
وران به وای جهان له بې نیاوی که پادشاهانو
کړای د ستا په څېر دا هومره کبر و تغافل
(کلیات- ۱۳۴مخ)
د حمید مومند په کلیات کې د (وای) پر ځای کله کله (وې) هم په مخه راځي:
د زړه زخم وم وژلی نهایت
که مې نه وې تر خولې شوی سرایت
(۱۵مخ)
دلته (وې) د شرطیه (وای) پر ځای راغلی دئ او دا فیصله گرانه ده چې دا به د حمید خپل وینګ وي که د کاتب یا مرتب تلفظ.
میرزاخان وایي:
که مې وای د حقیقت ژوندون لیدلی
یو زمان به بې دیدنه نه پایېدم
(۸۲مخ)
یا:
که مقصود یې د خپل مخ نندارہ نه وای
د انسان جامه یې څه لره کړه سازه
(۱۴۳مخ)
کامګار ختک وایي:
یا مې مینه په یار نه وای
یا مې یار ستمګار نه وای
(۱۵۴مخ)
میرزاحنان بارکزی وایي :
نسب نه دئ شرط په مینه کې که وای
دمحمودمینه به نه وه له ایاز
(۶۷مخ)
د حمیدد سبک پیرو شاعر مولوي بریالي کندهاري ویلي دي:
د طلب نغده چې وړي په ناکامی کې
بالکل مه وای د دې دهر د بازار مخ

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اهاړـــ ۲۶مخ)
معصوم هوتک ويلي دي:
که د ميني تړون نه وای د "معصوم" په حساس زړه کي
لا دمخه بې سوځلي وای قلـــــــــــــــم و جزدان دواړه

شوای:

خوشحال خان وايي:
هيڅ سزا يې نه شي باندې لاس د ماد زړه شوای
توري زلــــفې ستا وای چې دايم د زړونو غلا کا
(۲۹مخ)
دغه راز ۲۱۱مخ، ۲۱۹مخ، .... خو ځای ځای د دېوان له ترتيبوونکي څخه د ليکدود تجانس ګډوډ سوی دئ.

واست، واستئ:

په دستارنامه (۲۰۹مخ) کي د "واستئ" حالت ثبت دئ "که واړه سره يو ځای په يوه اتفاق واستئ، څوک مه به مات نه کا، ...".
په دغه راز حالاتو کي د کندهار په لهجه کي د "واستئ" پر ځای "واست" ويل کېږي.
د (وای، واست، ياست) شکلونه په لويديځه لهجه کي عمومي استعمال لري او په نورو لهجو کي يې پر ځای (وی، وې، يی) کارېږي. د کلاسيک ادب استعمال يې لويديځ ګړدود ته ورته دئ.
پوهاند دوکتور زيار صاحب د (واست، ياست) شکل د (استئ،ياستئ) په وړاندي معياري ګڼي. (وګ: ليکلارښود - ۴۸مخ)
++++++++++++++++++

۲، ۸،۲: "ستا، زما، زموږ، ستاسي" ضميرونه:

د خوشحال خان په کلام کي دا ضميرونه له کندهاری لهجې سره سم راوړل سوي دي. پوهاند دوکتور زيارصاحب وايي چي دا ضميرونه د ختيکو په اوسنۍ لهجه کي (دتا، دما، دموږ، دتاسي) ويل کېږي (د خوشال ادبي پښتو - ۳۰مخ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کندهار په لهجه کي (زما، ستا، زموږ) يوه څپه ويل کېږي او خوشحال يې هم يوه څپه وايي. په ختيځه لهجه کي (زما) دوې څپې (زَما) ويل کېږي، (ستا) د (دَتا) په شکل دوې څپې او (زموږ) د (زَمونږ) په بڼه دوې څپې ويل کېږي.

د رحمان باباپه ديوان کي (ځما) دوې څپې دئ:

گوره هسي کردگار دی رب ځما
چې صاحب د کل اختيار دی رب ځما

د کندهار په لهجه کي چي د (ځما) ضمير د دوو څپو وينگ ضرورت احساس سي نو په دغه صورت کي د (زُما) په شکل تلفظ کوي يعني لومړي توري ته يې (پېښ = ضمه) ورکوي او په ختيځه لهجه (زې) ته زور = فتحه.

شمس الدين کاکړپه يوه بيت کي د (زما) يوڅپيزاودوه څپيز شکلونه دواړه راوړي دي :

زمادحسن څراغ گل شو"شمس الدينه"
اې زُمادزړه پتنگه څه وې څه شـــــــــوې؟

په (ليکلارښود - ۵۳ مخ) کي د (زما، زموږ) ضميرو دوه څپيز وينگ په دې دليل معياري گڼل سوی دئ، چي ويونکي يې زيات دي خو پر ځنگ يې د افتوا هم ورکول سوې ده چي "په شعر کي دواړه بڼې جواز لري، ان (زموږ) دري څپيز (زموږه) هم راتلای شي". زه د دې عجيبې فتوا په سِر پوه نه سوم.[٩]

---

[٩] کله کله ليدل کېږي، چي ځيني ليکوال د خپلي خوشي لهجې د کومي قاعدې له پاره د ژبپوهني د مجوز مونډلو په خاطر پرنسيپبونه د خپلي مرضا سره سم پرله اړوي او رااړوي. دغو کسانو پخپل ذهن کي يوه لهجه د معياري په توگه منلې ده او د هغې د مسجل کولو له پاره د ژبپوهني له پرنسيپو څخه په بې پرنسيپۍ سره استفاده کوي. د مثال په توگه د (ډېروالي، نه التباس، باقاعده گی، سپما، اسانی او روانی، بلاغت، لرغونوالي) پرنسيپبونه مني. خو له هر يوه څخه په هغه ځای کي کار اخلي چي د ده د خپلي خوشي لهجې سره مرسته کولای سي. که د ده د خپلي خوشی لهجې گټه په لرغونوالي کي وه، لرغونوالي ته ډېر اهميت ورکوي په ډېروالي او نه التباس او نورو کي بيا ری نه وهي؛ که يې فايده په ډېروالي کي وه بيا پر ټول کلاسيک ادب، روانی، ساده گی او باقاعده توب باندي چليپا کاږي؛ که يې مفاد

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++++++++++

۲،۲،۹: ولاړ، ولاړل:

د کندهار په لهجه کي د (تلل) مصدر د گردانولو پر وخت هره صيغه په سر کي (واو) اخلي: ولاړ، ولاړم، ولاړل. د پښتو په ځينو لهجو کي دا حالتونه د (لاړ، لاړم، لاړل) په شکل راځي.

خوشحال خان يې ډېر ځايونه د (ولاړل) په ډول کاروي.

ستا د مخ په ياد يې دواړه له زړه ولاړل
د خوشحال د زړه ارام، د سترگو خوب
(۳۶مخ)

يا بل ځای وايي:

هم مې زړه په غمزه وړي، هم ځان نادان کا
راته وايي وايه بيا دې زړه په ځـــــــــــه ولاړ
(۷۳مخ)

يا:

ما ليدې په دا چشمانــــــــــو، ورانې مېنې د شاهانو
يکباره ورځنې ولاړل چې يې درسته دنيا غوښته
(۱۹۷مخ)

يا:

ښه ښه ياران وو ښه اشنايـــــــــان وو
چه په دولت کښې راسره ځان وو
دولت چه ولاړ شو راته يې شا کړه
جدا له مـــــــــــــــــا نه په يوه نان وو
(رباعيات - ۳۶مخ)

پوهاند زيارصاحب هم د دې خبري تاييد کوي او ليکي: "تر لاړ، لاړ شي ... ولاړ، ولاړ شي ډېرکاروي، بې له دې چې د خپل کرلاني گړدود له مخې ورته له وېلاړسره ټکر ورکړي"

په سپما کي وو، بيا دا نور ټول پرنسيپونه په لغته وهي. دا روش نه علمي دئ او نه هم عملي. پرنسيپونه بايد د خپل ژبني اهميت او منطق له مخې درجه بندي سي او قيمتونه ورکول سي. په دې صورت کي د عندي خوښيو او ناخوښيو مخه نيول کېدلای سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(وګ : د خوشحال ادبي پښتو - ۳۳ مخ). د ده په دیوان کې که ځای ځای لوستونکی له "لاړ شي، لاړ" سره مخامخ سي هغه دي د کاتب لاسوهنه وبولي.

دشمس الدین کاکړپه دیوان کي هم
د (ولاړل) پرځای (لاړشول) اچول سوي دي چي په هيڅ ډول یې دشمس الدین کاکړخپله ژبه نسو بللای .

دخوښی دهوس خلق له ما لاړشول
اوس راپاته شول په غم لړلي خلق
(۷۳مخ)

سم شکل یې :

دخوښی دهوس خلق له ما ولاړل
اوس راپاته شول په غم لړلي خلق

++++++++++++++++++

۲، ۲، ۱۰: (Metathese) اوړون :

په پښتو کي د ځينو لغتو توري سره اوړي. دې عمليې ته په ژبپوهنه کي (Metathese) وايي. لکه (روږ) او (ورږ)، (ارویدل) او (اوریدل)، (ازانګه) او (انګازه)، ....

د کندهار په لهجه کي تر موږ یو نسل وړاندي (روږ) او (ارویدل) په ویلو او کښلو دواړو کي باب ول خو اوس دا د لغتونه د (ورږ) او (اوریدل) په شکل ویل کېږي. (ازانګه) اوس هم دخلکوپه خولوکي جاري ده . شمس الدین کاکړیي داسي راوړي :

لکه غردخپله درده ازانګه کړم
داسي زجرمي دلبره له تاوخوړ
(۵۹مخ)

د خوشحال خان خټک په کلام کي د لویدیځي لهجې دغه ځانګړتیا سته.

البته د خوشحال خان په کلام کي د (ورږ) استعمال هم زیات سته. په ارمغان خوشحال کي خو هر ځای (ورږ) راغلي ده. له چاپي دیوانو څخه د دې خبري سپینډل ګران دي، چي دا به

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کاتبانو تصرف وي، که به د خوشحال خان خپل کلام.
د میرزاخان انصاري په چاپي دیوان کي (ورځ) تر (روځ) زیاته وینو. ما ته یو ځای دوه د (روځ) شکل په مخه راغلی دئ:
روځ یې نوراني په خپل جمال کړ
شپه یې هم د دوو زلفو دواج
(۶۵ مخ)
یا:
د جمال جلوه یې زیاته ده له روځې
بیا د تورو زلفو زېب یې توره شپه در
(۷۰مخ)
خو کله چي مي د چاپي دیوان هغه ځایونه چي (ورځ) پکښې په همدې شکل ثبت سوې ده، زما د کتبخانې له خطي نسخې سره مقابله کړل، په ټولو کي د (ورځ) پر ځای (روځ) لیکل سوې ده. د میرزاخان انصاري د دیوان دغه قلمي نسخه په ۱۱۲۷ هجري قمري کال د عبدالغني کاسي په لاس په ملتان کي خطاطي سوې ده.
کندهاری شاعرشمس الدین کاکړ د(روځ) شکل کاروي :
روڼاروځ پرمابې یاره توره شپه ده
داتاریکه شپه به کله شي سحربیا
(۳۴مخ)

اروېدل :

یو سر بل سر په سر جوړ کا دوه غوږونه
چې په دواړو اروېدنه د اواز کا
(د خوشحال خټک کلیات - ۱ مخ)
د دغه کلیات ترتیبوونکی وایي چي په "ارمغان خوشحال" کي دغه لغت "اورېدنه" دئ. د نورو چاپي او خطي نسخو بدیلونه یې نه دي راوړي نو ګویا هورې هم "اروېدنه" ثبت دئ.
یا:
که کاته دي که لیده که اروېده دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا د ښـــــــــــو يارانو واړه دى شفا[۱۰]
(۹مخ)
يا:
دا چيستان د يار د شونډو راته حل شو
اروېده شو يو ځاى نقل هم شراب[۱۱]
(۳۴ مخ)
يا:
تيارېږه وخت د كوچ راغى خوشحاله
په هر لـــــــــوري ناري اروې د جرس[۱۲]
(۸۴ مخ)
يا:
چې د كښليو په ليدل نه وي محظوظ
د ســـرود په اروېدل نه وي محظوظ[۱۳]
(۹۲ مخ)
يا:
مست يم، مى پرست يم، رندي كړمه، كړمه، كړم
واوره محتسبه! باده خـــــــورمه، خورمه، خورم
(۱۴۸ مخ)

د (واوره) كلمې ته يې په حاشيه كي كښلي دي "قلمى نسخې: واروه". گويا دا تبديل د چاپى ديوان د ترتيبوونكو له خوا پيېښ سوى دئ.

يا:
د بهلــــــــول او د شيرشاه خبرې اورم
چې په هند كې پښتانه وو بادشاهان
(۱۵۴ مخ)

---

(۱۰) (۱۱) د خوشحال خان خټک کليات (۲۵مخ) کي او ارمغان خوشحال (۳۳۳مخ) کي په ترتيب سره "آوريده شو" او"اوريده شو" راغلى دئ خو په مرغ
لري (۳۹مخ) کي "اروېده شو" ثبت دئ.

(۱۲) په "مرغلري - ۱۶۰مخ" او د خوشحال خان خټک كليات (۵۷مخ) كي هم "اروې" راغلى دئ خو په ارمغان خوشحال (۴۰۳مخ) كي " آورې" ثبت دئ.

(۱۳) په "مرغلري" کي (۱۷۴مخ) او د خوشحال خان خټک کليات (۶۲مخ) کي هم "اروېدل" دئ خو په ارمغان خوشحال (۴۱۲مخ) کي بيا "آوريدل" ثبت دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(اورم) تـه يـې پـه حـاشيـه كـي كـښلـي دي "قـلـمي: اروم"[١٤].

زه نـه پـوهېږم چي مـوږ ولـي د "اروېـدل" شكل لـه كلاسيک قدامت او پـه لـوېـديـځه لـهجه کي لـه اسـتعمـال سره سره لـه لـيكـني ايـستلـی دئ پـه داسي حـال كـي چي د "اروېـدل" شكل پـه استعمـال سره بـه مـو لـه "اورېـدل = بـاريـدن" سره شكلـي الـتبـاس هم ورک كړی وای.

پـه دسـتـارنـامـه (د پېښور چـاپ) كـي هر چيري د "اروېـدل" شكل خـونـدي سوی دئ. لـكه:

"... دا چه دِ واروېـدلـی، د خروار مُشت هم نـه دی". (٢٠مـخ)

پـه فـراقـنـامـه (٢٣مـخ) كـي هم "اروېده" لـيكل سوی دئ.

اروېـده پـه دواړو غوږو
هـــــــــم پـه تـا اروويِ زړه

پـه سواتـنـامـه (٢٠ مـخ) كـي لـولـو:

پښتانـه واړه نـادان د جــــــــــــــهل كـان دي
كـه يـې واروې يـوسفزيـه پـه بـل كـان دي[١٥]
(٢٠مـخ، د كـابـل چـاپ)

اشرف خان هجري ويـلـي دي:

نـصيحت د نـاصح نـه اروې ســـــــرکشه
پـه مـحسنو پـسې ځـې خپـلـه رضاكړې
(٢٠٣ مـخ)

دغه راز د هجري ديـوان ٢٠٨، ٢٥٣، ٣٠٩ مـخونـه، ...

عبدالـقـادرخان وايـې:

---

[١٤] په كندهار چاپ "مرغلري" (٢٥١مخ) كي هم "اروم" ثبت دي خو په ارمغان خوشحال (۴۶٠مخ) او د خوشحال ختک كليات (٩۶مخ) كي بيا "اورم" ليكل سوی دئ.

[١٥] پـه ارمـغان خوشحال كي دا دوهم نيم بـيتی داسي دئ:
"كـه يـې واورې يـوسفـزيـه پـه بـل شان دي"
(١٠٢٢ مـخ)
او د خوشحال خان ختک كـليات كي بـيا بـل راز ثـبت دئ:
"كـه دې واورېـد د يـوسف دا پـه بـل شان دي"
(٩٢١مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې لـه کـبـره يـې سم نـه ويـل و چا تـه
اوس کـــــــړي خبرې آروي لـه هر چا
(۳۳مـخ)
دغـه راز ۴۷، ۲۹۵ مخونـه، ...
د حـمـيـد مـومـنـدپـه کـلـيـات کـې ځـای ځـای "اروي" د کـاتـب يـا مـرتـب لـه چـپـاوه خـونـدي پـاتـه سوی دئ.
ستـور د سر پـه سترگـو غوږ اروي هم ويـنـي
سترگـې غـــــــــــــــــــــــوږ بـويـه د زړه بـيـنـا شنـوا
(کـلـيـات - ۱۱مـخ)
د مـيـرزاخـان انـصاري پـه ديـوان کـې د "اورېـدل" شکل عام دئ خو ځـای ځـای "اروېـدل" هم پـه سترگـه کـېږي:
کم دلـيـل عـالـم يـې نـه اروي لـه لـيـري
د خپـل راز خـــــــــبـري واړه د مقـرون کـا
(۲۶ مـخ)
يـا :
"مـيـرزا" واروه اوازونـه
واړه دا وايـي يـک لـختـه
(۱۱۲ مـخ)
د کـنـدهـار نـقـاد شـاعـر مـرحـوم حـاجـي ولـي مـحـمـدمـخـلـص ويـلـي دي:
چـې دي پـروت وو د بـابـا د ســـــــــــــــخـا ږوږ
هم د ډېـر ښه ســــــــــــــــــــــــــرېـتـوب و حيـا ږوږ
تـا بـه څه رنـگ بـــــــــــــــولـي زوی د هغه پـلار
چـې لـه هيڅ بـابـه څوک نـه اروي ستا ږوږ
(۱۷۰ مـخ)
د دي قـاعـدي پـه مـثـالـو کـې (چکښو) او (ښکـښو) هم راتـلای سي. چـکښو يـا څکښو يـې د کـنـدهـار تـلـفـظ دئ او پـه ځيـنـو لـهجـو کـې (څـاښکـو، ښکـښو) ويـل کـېږي. حمـيـد مـومـنـد وايـي:
داپـه کـبـرلـېچـن کسي بـه دي روغ شي
کـه څـاښکـوکـړي دخوبـانـوخـاکـپـای
(۲۶۰مـخ)
++++++++++++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳، ۳، ۱۰: د کلمې د سر تر (واو) وړاندي (الفونه):

د پښتو په لویدیځه لهجه کي د ځینو هغو کلماتو په سر کي الف زیاتېږي چي په (و) یا (ی) باندي پیل سوي وي. دا قاعده د خوشحال خان په کلام کي له ځینواستثناوو سره سره بیا هم ښه ډېره پالل سوې ده. مثالونه یې دا دي:

اوبال:

د کندهار په لهجه کي دا کلمه (اوبال) ویله کېږي مثلاً وایي "د مرغانو په چیچیانو کارمه لره، اوبال بې را په غاړه سي".

په کلاسیک ادب کي یې ما په همدې شکل مثال د میرزاخان انصاري په دیوان کي موندلی دئ:

له اوبالـــــــــــه نه ویریږي
خونریزي یې کړه مباحه
(۱۲۱ مخ)

زما د کتبخانې په خطی نسخه کي هم "لاوبال نه ویریږی" لیکل سوی دئ.

خو په ارمغان خوشحال کي او د کندهار چاپ "مرغلري" کي بیا د "وبال" شکل راغلی دئ.

حق ناحق یې چي څوک راشي په منگل کښې
خـــــــــــــواروي یې غـــــــــــــــم
یې نه وي د وبال
(ارمغان - ۲۲مخ)

رحمان بابا یې هم (وبال) لیکي (وگ: د دیوان ۱۰۶مخ)

اوجاړه:

دا لغت په لویدیځه لهجه کي په همدې شکل ویل کېږي. د کندهار مېرمني وایي "خپله مي اوجاړه، زه د بل پر در ولاړه". یا وایي: "دا خونه مېرمن لري؟ ولي داسي اوجاړه اوجاړي ده پکښې". یعني ولي داسي بې نظمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې نظمي پکښې ده (زما د ۸۴ کلني مور په حواله).
په نورو لهجو کې د (ويجاړه، ووجاړه) په شکلونو ما اورېدلی دئ.
خوشحال خان يې د (اوجاړه) بڼه راوړې ده.
ما وې کلی ميشت دی، چې په کلي باندې راغلم تش کنډر پراته دي، خالي مېنه ده اوجاړه
(۲۶۳ مخ)
په گلشن روه کې هم (اوجاړه) دئ (۲۹ مخ).
دغه راز په فراقنامه - ۶۶ مخ کي لولو:
د دادخواهو زر آهونه
لور په لور اوجاړ ملکونه
هجري وايي:
چي اميد په ډاډ د عمر کوې لواړه
ته به څو پايې زنده په دا اوجاړه
(۴۴۹ مخ)
عبدالقادر خان خټک وايي:
په طلب يې د دنيا ودانۍ پرېږده
لېونيو غوندي گرزه په اوجاړه
(۱۹۳ مخ)
دغه راز بل ځای يې ويلي دي:
څه عبدالقادره په خوله مينه مينه وايې
څو دي لا اوجاړه نه ده مېنه، نه دي مينه[۱۶]
(۲۴۱مخ)
کندهاری مخلص وايي:
چي ننگ شرم دي له سترگو څخه ولاړ
دا منم کار به دي هيڅ نشي اوجاړ
ولي کور ودانول د بل په مال

---

[۱۶] دوهم نيم بيتی په کندهار چاپ (۷۹مخ) "څو دِ لا اوجاړه نده مېنه، نده مينه" او کابل چاپ (۲۴۱مخ) کي "څو د لا اوجاړه نه ده مينه، نه ده مينه" ثبت سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلک بد گڼي د خور و لـــــــــــــور تر باړ
(د لوی مخلص کلیات - ۱۶۵مخ)

اودل:

دا لغت په کندهاری لهجه کي همداسي ویل کېږي او خوشحال خان یې هم زیاتره په همدې شکل راوړي. د پښتو په نورو لهجو کي یې د (وودل) ډول رواج لري. ځکه نو په چاپي دیوانو کي هم (وودل) سوی دئ. په ځینو لیکنو کي (اوبدل) سوی هم دئ چي دا راته د کاتبانو (پارسیت) ښکاري.

خوشحال وایي:

چې هر دوړ یې و اودلو ته هوس کا
د زربفـــــــــتو هنرچیرې دی اسان
(۱۵۸ مخ)

په حاشیه کې ورته لیکلي دي چي "... دا مسری په چاپي کې داسې ده:
(... وودو ته هوس کاندي). دلته بیا د چاپي متن ترتیبوونکو له (اودلو) څخه (وودو) جوړ کړی دئ. د خوشحال خپل تلفظ (اودلو) دئ.

په گلشن روه کي اول نیم بیتی داسي دئ:
"په هر دهور ئې و اودلو ته هوس کا"
او په (مرغلري) کي بیا "چه هر ډُوړئې و اودو ته هوس کاندي" دئ.

یا:

د بخـــــــــــملو په اودل به خبر نه شي
په شماره که اتیا زره بوریاباف وي
(۴۰۰ مخ)

د خوشحال خان په شعر کي (ویده، بیده) هم هر کله د (اوده) په شکل راغلی دئ، (مثالونه):

گوره بیا دې څه په زړه کوم مې گناه دی
چې لیدو لــــــــره دې درشم ځان اوده کړې
(۴۴۶ مخ)

یا:

د ســـــــــــــــحر گټنه ډیره تر هر څه ده
ځنې ځنې ورته ویښ ځنې اوده کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴۴۸ مخ)

اوربشینه:

د خوشحال خان په کلام او د پښتو په لویدیځه لهجه کي (اوربشي) او (اوربشینه) له (الف) سره یو ځای ویل کېږي. په نورو لهجو کي یې (وربشي) او (وربشینه) بولي. خوشحال ویلي دي:

د ماږه تر فهمه هیڅ نه ده غنمینه
ولې وږي ته حلوا ده اوربشینه
(۲۷۸ مخ)

یا:

ډوډۍ غنمینه وی که اوربشینه
په وخت د لـــــوږی خوږه لګینه
موږ د نباتو حلـــــوا ته نه ګوری
هوښیار به پوه شی په دا رازونه
(رباعیات - ۸۳ مخ)

یا:

د غنمو پـــــه لذت بـــــه نه پوهیږي
د هر چا چې زیست روزګار وي په اوربشې
(۴۶۷ مخ)

یا:

چې اوربشي کري، کله غنم ریبي
پته نه ده څه کـــــــرې هغه اخلې
(۴۷۹ مخ)

په دستارنامه - ۵۲ مخ کي راغلي دي: "آس دي ... نور ... ښه په پوخ واښه او په اوربشو مړاوه شي".

خان په سواتنامه کي ویلي دي:

هر هر بیت د قصیدې چې درمرجان دی
په پښتو کې تـــــر اوربشولا ارزان دی
(۴۵ مخ)

عبدالقادر خان خټک وایي:

قوت خو هومره چي قوت ځني حاصل شي
که پـــــه ټوک یې د اوربشو که غنمین کا
(۲۳ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ارمغان خوشحال کي هم د "اوربشي" ليکنه عامه ده.

رحمان بابا وايي:

هر چي کر کا د اوربشو غنم غواړي
له خاطره دي بيرون کا دغه خيال څوک
(۶۹ مخ)

حميد وايي:

چي کرلې دې اوربشې د عمل دي
بيا به نه مـــــــــومې غنم په اخسته
(کليات - ۱۹۲مخ)

اوربل:

دا کلمه هم د پښتو په زياترو لهجو کي (وربل) ويل کېږي. د لويديځي لهجې ويونکي يې (اوربل) تلفظ کوي. د خوشحال په کلام کي ما دواړه شکله ليدلي دي. يو ځای وايي:

ډېر به ما غوندې په عقل تېروبېر کړې
چي وربل دې تېروبېر درځـــــــــه شته
(۲۶۵ مخ)

يا:

دلربا، خوبــــــــــــــا اوربل دې تيروبېر دی
هر هر تار يې د عاشق تر زړه چاپېر دی
(۳۲۵ مخ)

يا:

يا د ښو زلميو خيال دی په شمله کې
يا د ښو نجونو د تور اوربل دماغ دی
(۳۳۲ مخ)

په ځينو ځايو کي خوشحال غوښتي دي چي د (اوربل = کاکل) او (اوربل = آتش) تر منځ د تجنيس صنعت تطبيق کړي خو دلته لا هم د چاپي نسخو ترتيبوونکو د (وربل) شکل ليکلی دئ او د خوشحال خان هڅه يې په پام کي نه ده نيولې. مثلاً:

توري دي زلفې دي تور دي وربل دی
مخ مي دي وليده لکه اوربل دی
هم تور لوګی دی هم سرې لمبې دي
د غوښو زړه مې پکښې قبل دی
(رباعيات - ۱۲۸ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

قادر خان وايي:

که طالع د عاشقانو توري نه وي
تور اوربل يې په مخ ولې تار په تار شو
(۱۳۹ مخ)

اوربوز:

په لوېديځه کي (اوربوز) ويل کېږي خو د خوشحال په کلام کي مي يو ځای (وربوز) ومونډ.

و مغل ته به خبرې په وربوز کړم
سر مې پرېوزه که به سر ورته بيا کوز کړم
(سواتنامه - ۱۵مخ)

که دا د کاتب يا مرتب لاسوهنه وي نو په دغه مورد کي د لوېديځ ګړدود او خوشحال خان خټک د لهجې لار سره بېله ده.

اورسۍ:

په پارسي يې (اُرسی) بولي. په ظفراللغات کي يې په (آئينه) معناکړی دئ. خو په کندهار کي اورسۍ يو راز دروازې وې چي د پورته کېدلو او کښته کېدلو ميخانيکيت به ورته جوړسوی وو او د اړتيا په وخت کي (خوني ته د رڼا او هوا د راتلو له پاره) يې پلې پورته کېدلې او کښته کېدلې.

هجري وايي:

په اُرسۍ[۱۷] به ثاني بدر هويدا شي
هر ساعت چي پرسيده د مخ آيات کا
(۲۷۰ مخ)

په نورولهجو کي (ورسۍ) ويله کېږي.

اورغوی:

دا لغت هم په نورو لهجو کي (ورغوي) تلفظ کېږي. د خوشحال خټک په کليات کي هم د (ورغوي) په شکل ثبت دئ. که دا د کاتب تصرف

---

[۱۷] په چاپي متن کي: "په اُرسۍ که ثاني بدر هويدا شي" دئ چي ما ته سم نه ايسي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه وي، نو دلته به هم په دغه مشخصه قاعده کي د خوشحال وينګ او د لوېديځي لهجې تلفظ يو له بله سره بېل وي.

اورکزي:

د پښتنو دا قوم په ځينو لهجوکي (ورکزي) ويل کېږي. د لوېديځي لهجې وينګ يې (اورکزي) دئ. خوشحال خان هم (اورکزي) راوړی دئ:

که اورکزي يې سراسر واړه ګمراه دي
اپريدي دي تر ګــــــــــــــمراهو لا ګمراه
(۲۹۸ مخ)

اورمېړ:

"مثلا اوسپنه پيدا ده چه توره شي - که د استاد تر لاسه ورغله، توره ځنې سازه شوه، ...، د کافر تر اورمير پريوته...". (دستارنامه - ۲۸ مخ)

هجري وايي:

چې يې لاس زما امېل د اورميره کړه
له نشاطــــــــــه مي د سترګو دُر نثار وه
(۴۵۵ مخ)

د هجري په دېوان کي (ورمېړ) هم راغلی دئ (۴۴ مخ) چي ما ته د هجري خپل تلفظ نه ايسي.

اورنۍ:

د اورنۍ کلمه په لوېديځه لهجه کي د (اونۍ) په شکل ويل کېږي. په ځينو لهجو کي (ونۍ) ورته وايي. د خوشحال خان په کلام کي يې هم د سر الف ورسره پاته دئ خو په ارمغان، کليات (د کامل صاحب) او په کندهار چاپ کي يې ځای ځای الف ځني ايستلی او ځای ځای يې (اونۍ) کړی دئ. خوشحال وايي:

هغه وخت چې د زانګو او د اورنۍ وو
په مــــــــــــــرغيې هيڅ نظر نه وو ده
(۲۶۷ مخ)

يا:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تـه لاطفل د اورنـي يـې
کـه دې ږيـره کـربـلا ده
(۲۷۷ مـخ)

پـه چـاپـي نسخو کـي (اونـى) دئ.

حميد مومنديـې هم (اورنـى) وايـي:

کـه هر څو مـې لـکه وووړکـى د پـرهـېز پـه اورنـي بـلـدېښ
تـپـند زړه راڅخه تـرکـــــــــو عـاقـبت څان تـه راکـېښ
(کـلـيـات - ۱۰۱ مـخ)

اوريـځ:

حميد وايـي:

د مــــــــــخ پـټـي ښکـلـي حسن کـشش ډېـر کـا
ولـې تـاب وي د اوريـځې د آفـتـاب سخت
(۴۷ مـخ)

بـل ځـاى :

لا کـه مـخ لـه خـال وخطه آب وتـاب ډېـر
ولـې تـاب وي د اوريـځې دآفـتـاب ډېـر
(کـلـيـات - ۷۶ مـخ)

د کـنـدهـار پـه لـهجه کـي (اوريـځ) ويـل کـېږي او پـه نـورو لـهجو کـي (وريـځ) .

۳، ۱۰، ۱۰: اورېـدل:

د پـښتـو پـه نـورو لـهجو کـي (اورېـدل = بـاريـدن) د (ووريـدل) پـه شکـل ويـل کـېږي.

رحمـان بـابـا وايـي:

کـه همه عـــــــــــــــمر بـاران وربـانـدې ووري
لا ګـرمـي يـې پـه صورت کـښي د آفـتـاب وي
(۱۰۸ مـخ)

د پـروفـيسر عبدالـمجيد افـغـانـي پـه چـاپ (۷۶مـخ) کـي د لـومړي نـيم بـيـتـي (ووري) د (اوري) پـه ښکـل ثـبـت دئ.

د لـويـديـځي لـهجې تـلـفظ يـې (اورېـدل) دئ.

خـوشحـال خـان دواړه شکـلـه راوړي دي.

سـتـا د مـهر بـاران نـه ووري چـې شيـن شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مـــــــــــا په زړه کرلی ستا د مینې کر
دی
(۳۱۶ مخ)
په ګلشن روه کي د خوشحال خان ختک د کلام په (۳۴ مخ) کي "ستا د مهر باران نه اوري چه شین شي" لیکل سوی دئ او همدا یې د خوشحال خان خپل تلفظ باید وي ځکه د میجر راورټي له پاره د (ووري) او (اوري) تر منځ یو انتخابول مطرح نه وه.
یا:
په لاتقنطوا تکیه ده
که نه،اور ووري تور تم دی
(۳۴۲ مخ)
په رباعیاتو کي هم (ووري) راغلی دئ (۱۹۵ مخ).
ما ته (ووري) د کاتبانو او مرتبینو لاسوهنه ښکاري (والله اعلم).

اوړکی:

هجري وايي:
عـــارفان دي له نېستی هستی ویزار دي
لکه اوړکي ترخه ګوټ کا په شودو کښې
(۶۵ مخ)
دغه راز ۳۵۴مخ، ۴۳۲ مخ.
د رحمان بابا د کلام په هغه برخه کي چي میجر راورټي په ګلشن روه (۲۶ مخ) کي راوړې ده، (ووړ = کوچنی) د (اوړ) په شکل ثبت دئ:
عاشقي به دِ اسمان غندِ سر لوړ کا
که مجنون غندِ هر څو په صورت اوړ ئي
(بیت د ګلشن روه په لیکدود دئ)

اوړی:

اوړی د (دوبی = تابستان) معادل لغت دئ. د کندهار د لهجې تلفظ یې همداسي دئ خو په نورو لهجو کي (ووړی) تلفظ کېږي. خوشحال خان یې هم (اوړی) کاږي.
په دا باغ کې یـــــــــــــــــوه ونه،
تل تازه تره برخنه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې يې اوړی ژمی بر خورم، برخو هسې وي کنه
(۲۹۵ مخ)

دغه راز په سواتنامه کي داسي راغلي دي:

تر کابل نه يې هوا د اوړي ښه ده
د کابل هـــــوا ترخه د ده خوږه ده
(۴ مخ)

حمید وايي:

چې پوښاک کا ژمی اوړی يو خرخوړی
وي به سبزه لکه ســـــــروه ژمی اوړی
(کلیات - ۲۷۴ مخ)

میرزاخان انصاري ويلي دي:

گه اوره، بریښنا، تناچي باران ووري
گهـ (ي) اوړی، منی، ژمی او بهار شي
(۳۸ مخ)

اوسپنه:

خوشحال په دستارنامه کی ویلي دي:

"مثلاً اوسپنه پيدا ده چه توره شی- که د استاد تر لاسه ورغله، توره ځنې سازه شوه، ...، د کافر تر اورمیږ پريوته...".
(دستارنامه - ۲۸ مخ)

رحمان بابا وايي:

نصیحت د ناصحانـــــــــو اثر نه کا
د سړې اوسپني خوشي تکول دي
(۹۵ مخ)

اوسپنه په ځينو لهجوکي (وسپنه) تلفظ کېږي. د کامگار ختک په ديوان کي زه د (وسپنه) پر شکل پېښ سوی یم:

په کې نه مومم د صبر يو بڅری
که د وسپنې سينه کړم ، زړه له سنگه
(۱۲۱ مخ)

زه د "وسپنې" دغه راز استعمال ځکه د بل چا لاسوهنه بولم، چي کامگارختک خو "ومه شه، ونه لید، ..." لا د"اومه شه، اونه لید" په شکل کاږي. له دې کاريدني سره سره د کلاسیک ادب مثالونه يې ټول د لويديځي لهجې له وينگ سره برابر دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالقادر خان خټک اوسپنه په توصيفي شکل کي "اوسپرين" ليکي :
د زړه مست لره د زلفو زنځير بويه
په اوسپرين زنځير دا مست تړلی نه شي
(۳۰۰ مخ)

اولجه :

دا لغت هم له لوېديځي لهجې پرته په نورو کي (ولجه) ويل کېږي. خوشحال خان يې هم له الف سره يو ځای ليکي.
بيا به صبر د خوشحال خټک اولجه کا
راځرگنده شوه سره کړې خوله په پانو
(۱۸۰ مخ)
بل ځای:
له کوره لوته واخلي، استنجا لره روان شي
تقوی تر هسې حده، په اولجه يې وړي که زر شته
(۲۵۹ مخ)
يا :
له ځوانمرده هومره غواړه چې د زيست شي
د نامرد خو نه همه واړه اولجه کړه
(۳۰۲ مخ)
دغه راز دستارنامه - ۹۵ مخ کي راغلي دي:
"... غليم نفاق شمارلی بويه، چي دا هسې وخت اولجه دی".
په ارمغان خوشحال کي زياتره "اولجه" ثبت ده خو کله کله يې "اُلجه" هم ليکي (۱۸، ۲۰ مخونه)
هجري ويلي دي:
اُلجه مال له ترکه چا گټلی نه دی
د باغي نه و قاضي ته څه فرياد دی
(۱۹۹ مخ)
ميرزاخان ويلي دي:
دا حضور زمان اولجه ده

(c) ketabton.com: The Digital Library

وبال پرېږده کــــــړه ثواب
(۶۴مخ)

اوسئ (هوسئ) :

د کامګارختک د دېوان د الف ردیف په لومړئ نیمګړې غزله کې د پنځم نیمګړي بیت په دوهم نیم بیتي کې د (اوسئ = هوسئ) له سرڅخه الف ایسته سوی دئ او "وسئ" ځینې جوړه سوې ده. دی وایي:

"د وسئ مشک یې پیدا کړه په صحرا"
(د کابل چاپ دېوان - ۱ مخ)

کامګارختک د خوشحال خان ختک کړوسی دئ . که د "وسئ" دغه راز وینګ د ده خپل تلفظ وي او د کاتب لاسوهنه نه وي، نو بیا څوک ویلای سي، چې دغه وخت د اوسنئ ختیځې لهجې قاعدې د تکوین تر مرحلې وتلي او شعر ته یې لار موندلې وه.

اولس:

دا کلمه د پښتو په نورو لهجو کې (ولس) ویل کېږي او مشتقات یې هم بې الفه وي. لکه: ولسي جرګه، ولسوال، ولسوالي، ...

خوشحال خان یې د (اولس) په شکل راوړي:

درست اولس، قبیله واړه
ګرفتار په ډېرغضب شول
(۱۰۷ مخ)

یا:

په ښادي ســـــــــره شریک دي اولسونه
غم یوازې د خوشحال ختک د ځان دی
(۳۱۸ مخ)

یو ځای مې د (ولس) په شکل هم په سترګه سو:

د ختک ولس پـــــــــــه ننګه نه پوهېږي
کار یې درست د نادیده و په خصال دی
(۳۴۷ مخ)

خو دې بیت ته یې په حاشیه کې کښلی دي، چې په "دویمه او دریمه" خطی نسخه کې (اولس) ثبت دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز په دستارنامه -۱۵۴ مخ کي لولو:
"... پښتون ډير دی، تومنونه اولسونه، د واړو گنجايش نشته. که حق تعالی نجات راکړه ... په کور عليحده تاريخ به انشا شي".
د خوشحال کروسی کامگارختک وايي:
د آشنا په عشق کې هسې بينوا شوم
چې خندان د اولس، کلي، محلت زه يم
(۷۴ مخ)

اولکه:

دا کلمه په ختيځه لهجه کي (ولکه) تلفظ کېږي. اوس يې د (واک، قبضه، تصرف) په معنا استعمال عام دئ. د کندهار په لهجه کي (اولكّه) ورته وايی. خوشحال خان يې هم (اولکه) ليکي. په دستارنامه (د ۱۹۹۱ع چاپ) کي لولو:
په دستارنامه کي دا کلمه داسي لولو:
"... چنگيزخان کافر خوگ خوروه، اتفاق يې په قوم په قبيله په خيل خانه کښې وه، پلار يې د يوې اولکې ښتن وه. ده په ربع مسکون حکم وچلاوه...".
(۲۰۸ مخ)
د هوتکو په نارو کي يوه ناره داسي ده:
د قيتول پر سر مي ده رابيا ولاړه
يوه لو ناره يې وکړه، د حاجي ميرخان گټلې اولکه ولاړه

ايږ:

په کندهار کي يې (ايږ) بولي. په ختيځو لهجو کي (يږ) ورته وايي. د ميرزاخان انصاري ديوان په قلمي نسخه کي (زما د کتب خانې) دا لغت همداسي راغلی دئ، خو په چاپي ديوان کي يې د دغه لغت مربوطه غزل ځکه د (ياء) په رديف کي راوړې ده، چي نوري قافيې يې (خيږي، کيږي، لويږي،...) دي او ښرگنده

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبره ده، چي (ایږ) یې د (ایږی) په شکل ثبت کړی دئ.

مگر بخل دي په حلم باندي زور شو
و جحیم وته تیار شــــــوي لکه ایږی
(۲۳۱ مخ)

زما د مطلب تکی په (ایږ) یا په (ایږي) کي نه دئ، بلکي د دغه لغت د سر په الف کي دئ چي گویا میرزاخان یې هم (ایږ) لیکی نه (یږ).

اینه :

په کندهاری لهجه کي اینه (جگر = lever) ته وایي او د تلفظ پر مهال یې فشار پر دوهمه څپه راځی. اینه د (جگر) په معنی په نورو لهجو کي (ینه) ویل کېږي او فشار یې هم پر لومړی څپه دئ.

خوشحال خان ختک یو ځای ویلي دي:

ستا له خویه نه مي خوږینه ده اینه
ځکه هسې وهم کاني په سینه
(مرغلري - ۳۴۲مخ، کلیات د کابل چاپ ۲۸۷مخ)

بل ځای یې (ینه) هم راوړې ده:

د دلبرو په ستاینه
ما پخه کړه خپله ینه
(مرغلري - ۲۶۲مخ)

میرزاحنان بارکزي ویلي دي :

ستادمیني کَرکَ په هسي شان رنځورکړم
چي زهوب مي مدام وزي له ایني
(۱۸۱مخ)

بل ځای وایي :

تروریښمویي پسته هسي سینه ده
وبغل تې دزاهدخوږینه ده اینه ده
(۲۰۴مخ)

مولوي بریالی وایي:

چمبه گل مي په سینه لاسونه سره کا
په اینه مي وهي گـــــــوتي د منگول ناز
(اهاړ - ۴۷ مخ)

تر (واو) وړاندي د (الف) د زیاتولو قاعده دومره پراخه وه، چي "ونه لید" غوندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

کلمات لا هم "اونه لید" او "ومه شه" د "اومه شه" په شکل ویل کېدل. کامګار خان ختک ویلي دي:

په دنیا کې مې اونه لیده په سترګو
په فردوس کې د سرور نبي صحبت را
(دېوان - ۲۴ مخ)

تر قیامته بیا په ما باندي اومه شه
که د تا د لاس د زخم څه درمان کړم
(دېوان - ۶۴ مخ)

دغه راز "اوخوت" په ۶۸ مخ کي.

++++++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۱: څخه:

(څخه) هم یو هجایي تلفظ لري هم دوه هجایي. له دوه هجایي تلفظ سره یې د ختیځو لهجو کاتبانو مشکل نه دئ موندلی او ځای ځای یې پر خپل حال پرې ایښی دئ، خو یو هجایي تلفظ یې یو مخیزه ایستلی او پر ځای یې (نه) ایښی دئ (وګ : معیاري پښتو - ۲۱۶ مخ).

د دې کلمې پر ځای د پښتو په ځینو لهجو کي (نه) توری استعمالېږي. د خوشحال خان په کلام کي د (څخه) استعمال ډېر په سترګه کېږي. داسي ځایونه هم ډېر دي چي د (څخه) پر ځای (نه) ورلوېدلی دئ او که دغه ځایونه بیرته په (څخه) ولیکل سي، د شعر پر روانۍ باندي ښه اثر ښندي. مثالونه یې:

موسی څخه هیڅ نه وو، ورڅخه یوه عصا وه
قارون څخه دنیا وه، خــــــود یې ولیدل آفات
(۳۹ مخ)

د پښتو په ځینو لهجو کي په پورتنیو مواردو کي (سره) کلمه ډېر رواج لري (موسی سره هیڅ نه وو، ورسره یوه عصا وه).

د نورو کلاسیکو شاعرانو په دېوانو کي هم کاتبانو (نه) سرباری کړی دئ. لکه د حمید په دې بیت کي چي یې لولو:

دا مې پرېوته پېښه د زړه له داغه
که د لاس نه د نمر مخي مشال پرېووت

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کلیات - ۵۰ مخ)
د دوهم نیم بیتي سمه بڼه باید داسي وي:
"که د لاسه د نمر مخي مشال پرېووت"
زما یقین دئ چي په خطي نسخه کي به د (لاس) په کلمه کي د سین پر سر باندي زور (فتحه) له کاتبه هېره سوې وي او د کلیات مرتب یا بل چا به د نیم بیتي د وزن د پوره کولو په خاطر (نه) پر زیات کړی وي.
د خوشحال خان په کلام کي د (درڅخه، راڅخه) نور مثالونه دا دي:
چه هنر د بزرګئ درڅخه نه وی
طالع څه کا تا په سر واخلی مګر
(دستارنامه - ۲۸ مخ)
یا:
ځان او زړه، صبر ارام یې له ما یووړل
له ژوندونه خو هــــــمدا څه وو راڅخه
(۲۰۵ مخ)
یا:
یو قـــــــــــــرین هسې پیدا نه شو راڅخه
چې دما په زړه یې نه کړل منګول ښخه
(۲۰۶ مخ)
یا:
آئینې وته نــــــــــــظر کړه ګل به څه کړې
چې خپل مخ د ګل په څېر درڅخه شته
(۲۶۵ - مخ)
دغه راز په سواتنامه کي لولو:
په ورتله به بیاخـــــدمت راڅخه غواړي
پښتانه چې سره وژنو، دیو پرې وياړي
(۱۴- مخ)
هجري وایي:
زړه عجب راڅخه ګُم شه نه یې مومم
بې ګُمانه به هـورې وي چي صنم دی
(۱۸۵- مخ)
رحمان بابا وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په یوه نظر یې زړه راښخه یووړ
خدای دې خیر کا چې لا وکړې بل نظر بیا
(۱۷ مخ)
میرزاخان وایې:
دغه نن ساعت درڅخه غنیمت دی
د پرون اندیښنه واړه ده سلفه
(۱۶۴ مخ)
د کندهارلهجه د (څخه) د استعمال دغه راز موارد ډېر لري. ملا محمد عیسی کندهاری د عمرجان صاحبزاده کیشانی (۱۳۴۸ هـ ق مړ) په مرثیه کې وایې:
اوس یې بېلتون دئ له جهانه څخه
ولاړئ صاحب له خراسانه څخه
(د ؟ مخ)
پوهاند زیار صاحب د خوشحال په کلام کې د "څخه" د استعمال په ارتباط لیکي چې د خوشحال خان په کلام کې د دغه ضمیر "بېځایه کارونو څرک ... هیڅ نه لیدل کېږي ... او دا چې (څخه) یې زیاتره د (سره) هممانیز کارولې دی کومه نادوده نه بلل کېږي". پوهاند صاحب د "څخه" بل اندول "نه" معیاري نه بولي او دلیل داسي راوړي، چې "له نفې ویيکي (نه) سره ګډون پېښوي". دغه راز د کندهاري ګړدود "څه" هم معیاري نه ګڼي. دوی یې دلیل نه دئ راوړئ خو غالباً به یې مراد له "څه = قدری (فارسي)" التباس وي. پوهاند صاحب د دې ضمایرو پر ځای"له - سره" معادل معیاري ګڼي (وګ : د خوشال ادبي پښتو- ۷۹ مخ). زه د پوهاندصاحب دغه پیشنهاد سوې قاعده له پخوا څخه په ټینګه تعقیبوم.
++++++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۲: (پر) او (په):

د خوشحال خان په کلام کې د (پر) پر ځای زیاتره (په) راغلی دئ. پوهاند زیار صاحب هم دغي ګډوډۍ ته اشاره لري (د خوشحال ادبي پښتو - ۷۸ مخ) او دا بیا د ختیځو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لهجواغېزه بولي. زما په خيال د (په) دغه راز بېځايه استعمال د خوشحال خپل انتخاب نه بلكي د كاتبانو لاسوهنه ده. د پوهاند صاحب د ا خبره چي وايي " له كندهارى او تاريخي ادبي پښتو پرته نور زياتره ګړدودونه (په) او (پر) سره ګډوي، پر يوه وخت يا دواړه په الي، ارتباطي او تسلسلي مانا كاروي، په بله وينا دواړه د (په) پازه پر ځاى كوي او يا دواړه په استعلايي مانا؛ يا په بله ژبه دواړه د (پر) دنده تر سره كوي، ..."[۱۸].

دپوهاندصاحب ددغي خبري دتاييدله پاره دشمس الدين كاكړيوبيت رااخلم چي د (په) او (پر) دكارولودېرښه مثال كېداى سي :
چي يي شرط تاړه په سرديا رپرزلفو
مستوجــــــــــــــــــــبه دكشتن شوزمادل
(۸۱مخ)

د (په) او (پر) په برخه كي ما (هوتك) يو وخت په دعوت جريده (۱۱۳ - ۱۱۴ ګڼه ۹ مخ) كي د زيارصاحب پر "واښه پر خوله" باندي تبصره كړې وه او ليكلي مي وه، چي دلته د ظرف و مظروف په حكم (واښه په خوله) كره راځي. پوهاند زيار صاحب پخپل كتاب (ليكلارښود - ۳۲ مخ د۱۳۸۶ش چاپ) كي زما په جواب كي بيا پر خپله خبره ټينګار كړى دئ او خپل دلايل يې داسي ليكلي دي، چي: "... يو خو په ظرفي مانا او جاج (په) ما هيڅكله، په هيڅ ګړدود او متن كي بې (كي) سربله نه دى موندلى او بله دا چي دلته اړينه نه ده چي واښه دي كورټ او سكوټ دننه په خوله كي ونيول شي، بلكي كېدای د چا خبره هسي يې اكټ وشي ...". زه د دوى له دغو دلايلو سره بيا هم "واښه پر خوله" سم نه بولم او "واښه په خوله" كره ګڼم. دلته

---

[۱۸] زيار، مجاوراحمد (دوكتور)، ويي پوهنه - ۴۷ مخ، كابل پوهنتون - ۱۳۶۰ ش. د ډېري ليكه ده. دا خبره د ليكلارښو د په ۳۱مخ كي هم تاييدكړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کي) حذف سوی دئ او دا چي پوهاند صاحب وايي په هيڅ متن کي يې (په) له (کې) پرته ليدلی نه دئ، د حميد دا شعر د دوی په جواب کي ورته راوړم چي ويلي يې دي:

رستمان د صبر په دا په څمکه؟
و هلک ته د زاری واښه په خوله کا
(د عبدالحميد مومند کليات - ۳۵۵ مخ)

لومړی نيم بيتی سم نه دئ ثبت سوی.

يا:

که هر څو ورته نيوه په خوله واښه
لا يې ځـــــان لکه لمبه راته ګواښه
(کليات - ۳۷۴ مخ)

++++++++++++++++

۲،۲، ۱۳: لره:

خوشحال دغه اداتي ضمير هم له لوېديځ ګرځود سره سم کاروي. پوهاند زيار صاحب د خوشال ادبي پښتو په ۵۲ مخ کي د دې قاعدې په مثال کي "هر طبيب لره چې ويرشمه ناقص دی" راوړی دئ.

د تلوکان ملاحسن اخوند (۱۲۴۵هــ ق مړ) ويلي دي:

چي چندڼ لره ورځي سر خو به بايلي
د اپي مارانو ځای د چندڼ سيوري

+++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۴: خبر، خبره:

د کندهار په لهجه کي (خبره) د (خبر - د باء په زوه ره کي) په شکل ويل کېږي. جنس يې مونث دئ. د خوشحال خان په ځينو بيتو کي که (خبره، خبرې) د (خبر) په شکل راوړه سي، د مسرۍ وزن ډېر روان کېږي. د (خبرې) په سته والي کي د خان شعر بې وزنه سوی دئ. مثال يې:

څوک د وصل خبرې کاندي موږه
خوښ په خپل بر بست يو
(۱۷۸ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دي غزل کي هر نيم بيتی اته څپې دئ. که (خبر) د (خبري) په شکل ولیکل سي، د نيم بيتي وزن يوه څپه زياتېږي او نهه (۹) کېږي. خو که (خبر) د کندهار له لهجې سره سمه وکښل سي، د څپو شمېر اته کېږي او وزن هم په سمېږي. د دي غزل نور بيتونه داسي دي:

په سما مـــــــــــــــــــو قدم ايښی
لکه مـــــــــــــزکه هسي پست يو
هغې خـــــــــــــولي وته نظر کړه
هغه هسې نيست و هست يو

له موضوع سره د ارتباط په لړ کي، خوشحال (ښپر) کلمه هم بې له (هـ) کار کړې ده خو د کاتبانو لاسوهني له هغې ښخه (ښيره) جوړه کړې ده او د خوشحال خان شعر يې بېخونده کړی دئ. بيت دا دئ:

لس کالونه تېر کاپه يوه جامه خيرنه
کوز وجود برمنډ، په سر ښيره کښېږدي زرينه
(کليات -۲۵۴مخ، کابل، مرغلري - ۲۷۳مخ)

دلته (ښيره) = چهره، ښهره) معنا نه ورکوي او دا کلمه غالباً (ښپر) ده، چي د (خبر = خبره) پر وزن مجازا د (خولی) معنا ورکوي. (ښپر) په نورو لهجو کي (ښپره) ويل کېږي.

+++++++++++++++++

۲،۲، ۱۵: د (ي) لنډون:

(ددي قاعدي له پاره دلنډون اصطلاح پوهاندزيارصاحب کارکړې ده) دا قاعده په کندهاری لهجه کي ډېره عامه ده او ما په (پر معياري ژبه د معيار په ژبه يوه ځېړنه ـــ ۹۴مخ) کي په تفصيل سره بيان کړې ده. دلته يې د خوشحال په کلام کي هم ځېړم:

بې = به يې:

خوشحال وايي:

نه به سترګې د سړي په چا خوري شي
نه بې مـــــــــــــــــــاته په اوبو شي د چا تنده

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲۰۷مخ)
د (بې = به یې) قاعدې په پوهېدلو کې د پښتو د زیاترو لهجو ویونکي مشکلات لري.
همدا سبب دئ چې د خوشحال خان خټک کلیات په (۱۳۲مخ، نوی چاپ) کې دا بیت له خپل اصلي حالته اړول سوی دئ او دوهمه مصرع یې "نه یې ماته په اوبو شي د چا تنده" ثبت کړې ده خو دې ته یې پام سوی نه دئ چې د لومړی مصرع (نه به) د دوهمي له (نه یې) سره د زماني په لحاظ تناقض لري او دا تناقض بیا د خوشحال له "سخنوری" سره سر نه خوري.
خوشحال خان د دومره تیټي سویې شاعر نه وو، چې د یوه بیت دوې مصرع ګاني دي په دوو بېلوبېلو زمانو کې سره وتړي.

بل ځای وایي :
اشـــــرف خان به چرته بند وي
څه به کا خرنګ بې ژوند وي
(فراقنامه - ۳۱مخ)

شمس الدین کاکړ ویلي دي :
کافران بې له هیبته مسلمان شي
مسلمان به په اسلام شي مفتخر
(۵۷مخ)

نهې = نهی یې:

خوشحال خان یو ځای ویلي دي:
واړه امـــــــر مې قبول دی
ترې توبه چې نهې نام دی
(۳۱۹ مخ)

دلته (نهې = نهی یې) ده. دا قاعده د کندهار په لهجه کې عامه ده.
یا :

په هر لورې = په هر لور یې:

په دا اور کې دې زما لمن ونه سوه
په هـــــر لورې رسېدلې شرارې دي
(۳۸۱ مخ)

دلته "په هر لورې = په هر لور یې" دئ. دغه قاعده د کندهار د لهجې

(c) ketabton.com: The Digital Library

قاعده ده. د خوشحال خان خټک کلیات (۲۷۱ مخ) کي دوهم نیم بیتی "په هر لوري رسېدلي شراري دي" لیکلی دئ، چي سم نه دئ. په پورتني بیت کي "شرارې" له "دا اور" سره تړلي دي یعني د "دا اور" شرارې هر لور ته رسېدلي دي او دا مطلب په "هر لوري یې رسیدلي شرارې دي" سره ښه افاده کېدلای سي خو دغه لیکنه بیا د شعر وزن له دوولسو څپو څخه دیارلسو څپو ته زیاتوي او سکته منځ ته راوړي. د دې سکتې چاره په "هرلورې = په هر لوري یې" سره کېږي او "سخن شناس" خوشحال له دغي قاعدې سره ښه پوره بلد وو او په شعر کي یې کار کړې ده. که "په لوري رسېدلې شرارې دي" ومنو نو بیا دا حکم عام دي او له "دا اور" سره چي د (دا) په اشاره سره مشخص سوی دئ، نه جوړېږي. په دغه راز باریکیو باندي پوهېدل د متنپوه له پاره حتمي او لازمي دي.

څې = څه یې:

خوشحال خان ویلي دي:

گرگدن گردن د فیل خوري
څـــــــــــه میږیه څې قوت وي
(۳۹۶ مخ)

دلته (څې = څه یې) دئ.

د خوشحال خان خټک کلیات (۲۸۵ مخ) او ارمغان خوشحال (۶۱۹ مخ) او د خوشحال خټک مرغلري (۴۸۳ مخ) کي دوهم نیم بیتی"څه مېږی څه یې قوت وي" راغلی دئ. دلته بیا وینو چي د "څې = څه یې" په پوهېدلو کي مشکلات پېښ سوي دي ځکه یې نو د بیت د وزن ساتلو په نیامت د خوشحال خان "مېږیه" په "مېږي" اړولی دئ. د کابل چاپ کلیات د "مېږیه" په ثبت کي د هغي نسخې لیکنه په پام کی نیولې چي د خوشحال خان خټک په ژوندلیکل سوې ده.

بورې = بوره یې:

خوشحال خان وایي:

که په دا حسن د گل غوندې پیدا یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بوري مور که ښـــــــــاپير يه يې راوړې
(۴۷۱ مخ)

دلته (بورې مور که = بوره يې مور که) ده. که يې په بشپړه توګه وليکئ د شعر وزن ته تاوان رسيږي.

پړې = پړ يې:

خوشحال خان ويلي دي:

چې مين شوې درست د يار په رضا درومه
اوس که خپله رضا کـــــړې خوشحاله! پړې
(۴۷۱ مخ)

پړې = پړ يې (ملامت يې)

يا بل ځای وايي:

د عشق شـــــورې د عاشق له دله نه ځي
په جهان يې فيروزي ده په دا تور کې
(۴۷۷ مخ)

دلته (**شورې = شور يې**) دئ.

يا:

دې = دي يې:

خوشحال ليکي:

" ښه آس، ښه توره، ښه عورت په بخت په طالع په لاس کښيوزی - تجربه ئې هونبره چا کړې ده، چه پوست دِ (دې) تنګ وی، شادِ (دې) وبله ته نزدې وی، سترګې دِ (دې) غټې وی، سر دِ (دې) هسک او بې ګوشت وی ..."، (دستارنامه - ۵۳ مخ).

په قوسينو کي (دې) ما په نقل قول کي ورزيات کړی دئ او په ټولو ځايو کي "دِ = دې = دي يې" معنا ورکوي. په دستارنامه کي دغه راز ځايونه نور هم سته (۶۱ ، ۱۰۶مخ).

نې = نه يې:

نه په تلـــه د جهان غم کړم
نې په راغله يم خوشحال
(فراقنامه - ۲۸مخ)

په حاشيه کې ورته کښلي دي "نی: نه يې، اصل : نه په".

(c) ketabton.com: The Digital Library

کې = کـه یــې:

د سـوات مـلک چې پـکې روغې حـویـلی دي
پـه هـــــــــر کـور کې گـلزارونـه، سـهیـلی دي[۱۹]
(سـواتـنامـه - ۵ مـخ)

چې = چي یــې:

حـمیدوایـي :
مـخ بـه ځـنې کـوږ کـا اوس د سـتاغونـدې دلـبره
خـدای چې کـــــــــــــــــږوي لـه بـدبـختیه د چـا ورځ
(کـلیـات ۶۱مـخ)

دلـتـه "چې" د "چي یـې" وظیـفه سر تـه رسـوي.

تــیغـونــې = تـېغـونــه یـــې:

هجري وایـي:
هسې شنه تـیغـونـې وزوول لـه زمـکې
چي یې بـاغ کـان د فـولادو سر پـه سر کـه
(۱۱۷مـخ)

پـه اصل کـي "تـیغـونـه ئـې" دي چي پـه شعر کـي یـو سېلاب زیـات کـړی او سکـتـه یـې پـکښې راوسـتلې ده.

ډکې = ډکی یــې:

هـجري ویـلي دي:
چـنبې زیـړ گـلــــــــونـه وزوول لـه تـنه
هـر یـو ډکـې نـمونـه د چـنـدڼ هـار کـه
(۱۳۱مـخ)

پـه مـتن کـي "ډکی ئـې" دئ چي دنـیم بـیـتي یـوه څپـه یـې زیـاتـه کـړې ده اوشعریـې عیـبي کـړی دئ. کـه یـې دهجري پـخپـله ژبـه "ډکې = ډکی یـې" لـوستلی وای داعیب یـې لـه منځه تـئ .

رازې = راز یـــې

---

[۱۹] د خوشحال خټک کلیات (۹۱۸ مخ نوی چاپ) کی دا بیت داسی دئ:

د سوات په ملک کې روغې حوېلۍ دي

پـه هـــــــــر کـور کې گـلعذارې سهیلی دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید مومند ویلي دي:
دا چې ته په هسې رازې د رقیب
څکه ورمـــــــه زه ناسازې د رقیب
(۴۴مخ)

دردونې = دردونه یې:

مولوي بریالی وایي:
هجر شوخ فراق یې شوخ دردونې شوخ دي
ناز یې شوخ کبر یې شوخ کوي ګفتار شوخ
(اهار - ۲۷مخ)

+++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۶: یوه (د مذکر له پاره):

په کندهاري ګړدود کي (یوه) د (واو) په زوه ره کي سره د مذکر له پاره کارېږي او د (واو) په زوَر (فتحه) سره د مونث له پاره کارېږي. لکه: (یوه سړي راته وویل، یوه نجلۍ راغلله). دا جملې په نورو لهجو کي (یو سړي راته وویل، یوه جنۍ راغله) ویلي کېږي. د خوشحال په کلام کي هم د مذکر له پاره د (یوه) کلمه استعمال سوې ده.

چې احوال د هر یوه راته معلوم شو
هـــر یوه ته مې تیار کړل یو څو چخه
(۲۰۶ مخ)

یا:

په سنت به د همه زړونو مردود شي
که دچار شي تر یوه پوري مردوده
(۲۰۷ مخ)

یا:

یوه زړه لـــــــــره یـــــــــوه مینه کافي ده
څوک چې ډیرې مینې کا د غم لایق شي
(۳۵۵ مخ)

د اول نیم بیتي لومړۍ "یوه" د (واو) په زوه ره کي او دوهم "یوه" د (واو) په زور (فتحه) باید وویل سي.

یا:

زویه چه ووت د پلار لـــــه رایه
توبه دې وکاکم بخت ته وایه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توبه که نه کا ســــــــــزا به مومی
په دواړه کونه لــــه یوه خدایه
(رباعیات - ۸۶ مخ)
یوه : (د "واو" په زوره کي - د مذکر له پاره)
حمید وایي:
په یوه به دي هم سترګې خوږې نه شي
که نظر کــــــــــــــــړې د دي دور په دا خلق
(کلیات - ۱۲۳ مخ)

+++++++++++++

۲،۲، ۱۷: یو (د مونث له پاره):
هجري وايي:
یو لقمه بې غــــــــــمه نه لري د خورد
په خو رنګ نقش پیدا په یوه دم کا
(۴۰ مخ)
حمید وايي:
تر دا منځ یــــــــــــــــــو غزاله فتنه انګېز
لکه دی هسې شوخ چشمه بلاخېز
(۴۸۲ مخ)
++++++++++++++++++++

۲،۲، ۱۸: لمن:
په لویدیځه لهجه کي (لمن) په همدې شکل رواج ده او جنس یې د نورو لهجو په شان مونث دئ. په نورو لهجو کي یې د (لمنه) په شکل وايي. خوشحال خان دا لغت د (لمن) په بڼه زیات راوړی دئ.
که لاس مي رقیبان په تیره توره سره پرې کا
لمن به دې لا هــــــم زما له لاسه نه شي خلاصه
(۲۲۵ مخ)
یا:
لویه پیشکشي ده په وصال کې درته وايم
دُر یې په لـــــــــــــــمن کې ورته ګــــــــــــــوره تلوه
(۲۹۳ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا:
په دا اور کې دې زما لمن ونه سوه
په هر لوري رسېدلي شرارې دي
(۳۸۱ مخ)
یا:
ګډ شم په ګلشن کې لمن ډکه کړم له ګلو
بیا بیخوده لاړ شم واړه ګل راڅخه تل شي
(۴۱۱ مخ)
یا:
د مرد چه نه وی لمن خیرنه
پاک وی په ژبه پاک وی په ژمنه
که زر بلاوی اندوه دي نه کا
فرښتې به واړوی بلا له ده نه
(رباعیات - ۷۹مخ)
رحمان بابا وایي:
ما دي ستا لمن ته اچولی دا خپل ځان دی
ستا دی ځما نه دی که دانا دی که نادان دی
(۲۳۹ مخ)
هجري وایي:
مرګ بې واره لمن کله د چا نیسي
ولې نه پایي یو دم چې رزق یې تم که
(۷۳ مخ)
عبدالقادر خان وایي:
سرې سرې اوښکې مې له سترګو په لمن ځي
د یار غمه راشه
ګوره لاله زار خپل
(۸۷ مخ)
شمس الدین کاکړ وایي:
محبت هسې لمن ده
چې پرڅرخه دزړه ستن ده
(۱۰۷مخ)

+++++++++++++++

۲،۲، ۱۹: خپلوان:

خپلوان د (خپل) جمع حالت دئ. د ختیځې لهجې ویونکي دا کلمه اوس د مفرد له پاره هم کاروي او لیکني ژبې ته یې هم لار موندلې ده. دمثال په توګه: په دې جملوکي چې "دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

زماخپلوان دئ" یا " دازماخپلوانه ده"[۲۰]ښخه یې مرادیوتن وي .په لوېدیځه لهجه کې د مفرد له پاره د خپلوان کلمه نه راځي او پر ځای یې "خپل" کاروي. د مثال په توګه: "دی زماخپل دئ، دا زماخپله ده، دوی زما خپلوان دي، تاسي زموږ خپلوان یاست"[۲۱].

خوشحال خان هم "خپلوان" د جمع له پاره کاروي.

بدخویي به د خپلوانـــــــــو سره څوک کا
چې په خپله په خپل ځان پسندي اندوه
(۲۸۴ مخ)

حاجي ولي محمد مخلص کندهاری وایي:

خپلوان خپل کړه چې دي وس رسي تر څو
زړه یې ســـــــاته د ځـــــــــلمیانو د زړو
هغه څوک مه کـــــــــــــــــــــــړه له ځانه مرور
چې یې بیا پخلا کـــــــــــــــــــوې په مرکو
(کلیات - ۲۱۰مخ)

په کندهار کې د "خپلوان" له پاره "کریبان، قریبان" هم رواج لري. د "قریبان" کلمه خو به شایي د عربي "قریب" ښخه راوتلې وي. په عربي کې د "قریب" جمع " اقارب، اقربا" ده، خو د کندهار په لهجه کې یې د پښتو ژبې د جمع قاعده پر تطبیق کړې ده. حمید مومند د (قریب) کلمه د (خپل) په معنا کار کړېده. دی وایي:

که لړ ډاډ و ما "حمید" راکا په عشق کې
نشته بل یار و آشـــــــــــــــــــــنا قریب زما

---

[۲۱] په لوېدیځو مطبوعاتو کې د "طالبان" کلمه د مفرد (یوه طالب) له پاره هم کاروي. مثلاً (One Taliban was killed) یعني یو طالب وژل سوی وو، خو که دا انګرېزي جمله ټکي په ټکي وژباړل سي، معنی به یې داسي وي: یو طالبان وژل سوی وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کلیات - ۱۷مخ)
شمس الدین کاکړ وایي:
اقارب شول عقارب راپوري نښلي
خدای وماته کړل داخپل هسي بلا
(۳۲مخ)
اشرف خان هجری د "قریبان" پر ځای "قراباټ" لغت راوړی دئ:
زه ختک هر گز رضاپه پردیس نه یم
د یار میني کـــــــــــــــــرم جدا له قراباته
(۳۵ مخ)

++++++++++++++++++

۲،۲، ۲۰: روڼا، رڼا:

د کندهار په لهجه کي د (روڼا) وینگ عام دئ. نوري لهجې یې د (رڼا) په شکل تلفظ کوي او لومړي توري ته یې زور (فتحه) ورکوي. د خوشحال خان په کلیات (کابل چاپ) کي دا دواړه شکله زما په سترگه سوي دي:
زوړ خوشحال چي د دلبرو دیدن غواړي
د دلبرو په وصـــــــــــــــــــال کي روڼایي ده
(۲۸۷ مخ)
یا:
لکه ستا کسي په خوارو برابر شي
د طالع تر روڼا شــــــــه دا سیاهي شوه
(۲۹۰ مخ)

++++++++++++++++++++

۲،۲، ۲۱: یي = وي:

د لویدیځي لهجې ویونکي کي د "ول" په گردانولو کي د راتلونکي زماني احتمالي حالت زیاتره د (یي) په شکل کاروي. مثالونه یې دا دي:
- زما په خیال مېلمانه به راغلي یي (راغلي وي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

- خور به مي له کابله راغلې يې (راغلې وي).
- تاسي به اورېدلي يې (اورېدلي وي) چي فتح خان د کلابس ووه.

ما د خوشحال خان په دستارنامه (۱۱مخ، د ۱۹۹۱ع چاپ، پېښور) کي د (يې = وي) شکل ليدلی دئ. دی ليکي: "تا به آرويدلی ئي چه پښتانه د کوهستان، راجګان د هندوستان چه ډير نام و ناموس لری ـــ تهورو بسالت په افراط لری ـــ ...".

په دې عبارت کي "تا به اروېدلي ئي = تابه اروېدلي وي" له لوېديځي لهجې سره سم راغلی دئ.

د دستارنامې دغه چاپ له هغي نسخې څخه تهيه سوی دئ، چي د خوشحال خان تر مړيني نونس کاله وروسته د هغه د لمسي افضل خان په غوښتنه استنساخ سوې ده. په کابل چاپ دستارنامه (۶ مخ) کي يې دغه ځای "تا به هم اورېدلي وي ..." ثبت کړی دئ.

بل ځای د خط د هنر په باب ليکي: "کور د ده وران شه چه د ده دمخه څه ورانه ئي، څه ودانه ئي په جهان ...". (دستارنامه ۳۶ مخ)

(څه ورانه ئي، څه ودانه ئي = څه ورانه وي، څه ودانه وي).

په کابل چاپ دستارنامه (۱۹ مخ) کي يې دا برخه داسي راوړې ده:

"کور د ده وران شه چي د ده دمخه څه ورانی، ودانی په جهان شی".

ما (هوتک) ته داسي ايسي چي د کابل چاپ دستارنامې ترتيبوونکي دي د (يې = وي) په پوهېدلو کي ستونزي درلودې.

د پښتو په نورو لهجو کي هم د (واو) واول په (ی) باندي اوړي. (مور) د (مېر) په شکل وايي. په لوېديځه لهجه کي په (ی) باندي د (واو) د اوښتلو دوه مثاله زماپه سترګه سوي دي، چي يو يې همدا پورتنی (يې = وي) او بل يې (څليرويشت = څلورويشت) دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دشمس الدین کاکړپه دالاندي بیت کي (یي = وي) معناشندي :
زړه دکبرپه ــــــــــــــــــــــــــــــــــه فاقه سره مړشه یي
چي خوږه خوله مي دیاروخواته نه شوه (۱۱۹مخ)
"وخواته" دلته د (اشتها) په معناراغلې ده . "ډوډی مي وخواته نه کېږي" یعني اشتهامي نسته، ډوډی نه سم خوړلای .
+++++++++++++++

۲،۲، ۲۲: راغله، ولیده، وکړه، کړه (د جمع له پاره):
د کندهار په لهجه کي که د (راغله) کلمه د لام په زور (فتحه) وویل سي د مونث له پاره راځي او که په زوه ره کي وویل سي د جمع له پاره کاربږي. دا قاعده په کلاسیک ادب کي هم پالل سوې ده.دخوشحال خان خټک اوددو دکورنی دشاعرانوپه کلام کي په دغه راز حالاتوکي (راغله) او(راغلل) دواړه موندلای سو.خوشحال خان په سواتنامه کي ویلي دي:
دا سګان راالــــــــــره راغله، زه یي ویش کړم
په لیده او په راتله یي په تشویش کړم[۲۲]
(۴۸مخ)
هجري وایي:
هغه تللي یاران نه راغله لارغه شول
په کاته پي ســــــــــتري دوه لېمه شول
(۳۹۱مخ)

---

[۲۲] دي بیت د خوشحال خان خټک په کلیات (۹۲۷مخ، دویم چاپ) کي لاس خوړلی دئ او "دا سګان را لره راغلل، زه یي ویش کړم" ځني جوړ کړی دئ. (ویش) به یي د (تشویش) قافیې له اسیته اړولی وي او (راغلل) به یي معیاري کړی وي. خو تر دي بیت یي ځلوربیته وړاندي بیا "کړه" فعل د جمع (ملکان، شیخان) له پاره ثبت کړی دئ. که د اوسنی قاعدې مراعات په کلاسیک ادب کي روا وي نو دلته یي هم باید د (کړه) پر ځای (کړل) راوړی وای. په متونو کي دغه راز لاسوهني د ژبپوهانو ستونزي ورزیاتوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید مومند (ولیده) د جمع له پاره راوړې ده.

د دنیا اهلِ دُوَل د زړه په سترګو
واړه ولیده تر ځان خواروبتر ما
(کلیات - ۸ مخ)

د کندهار په لهجه کي (ولیده) د جمع له پاره ویل کېږي. "ډېر خلګ مي ولیده چي چکچکې یې کولې". په دغه راز حالاتو کي اوس (ولیدل) شکل کارېږي.

حمید "کړه" هم له کندهارۍ لهجې سره سم د جمع له پاره کاروي:

ما په یار پسې لېمه په ژړا سپین کړه
یار په ما پسې کوي توره بلا
(۲۲ مخ)

"لېمه" دلته جمع ده او له ننني قاعدې سره سم باید په تېره زمانه کي د "کړل" فعل ورته راسي.

یا:

په یوه نظر یې هر څه له ما لوټ کړه
مه شه ساز په چا د ترکو روایت
(کلیات - ۵۱ مخ)

دلته بیا د (هر څه) له پاره، چي جمع حالت دئ، د (کړه) فعل راغلی دئ.

میرزاخان انصاري هم (کړه) د جمع له پاره راوړي:

سالکان یې د هجران په تاو پاخه کړه
اوس یې ګوره استعداد ورته د لودی
(۲۰۷ مخ)

اشرف خان هجري هم (کړه) د جمع له پاره کاروي:

د ژړا سیل مي جوړه کسي لاهو کړه
کله زړه د دهر سوړ شه لا شدت کا
(۲۷۸ مخ)

"جوړه کسي" جمع ده او فعل یې ورته "کړه" راوړی دئ.

خوشحال خان په یوه بسته غزله (دوولس بیته) کي (کړه) د جمع له پاره راوړي دي خو

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کاتبانو او مرتبینو تصرف او لاسوهني له هغه څخه (کړل) جوړ کړي. غزل داسي ده:

ما په ننګ د پښتانه څوانان قربان کړل
بیا مي غوره غوره جمع ښه څوانان کړل
(کلیات - ۱۱۱مخ)

دي غزلي ته یې په حاشیه کي کښلي دي:
"دغه نظم په چاپي نسخو کي د (هـ) په پتی کي خپور شوی دی او په تولو نسخو کې د (کړل) پر ځای (کړه) راغلی دئ". (پر "کړه" باندي تاکید زما دئ. هوتک) څوک اریان پاته سي چي د مرتبِ له پاره به د دغه راز لاسوهني مجوز څه وي؟ چي "تولو نسخو" (کړه) ثبت کړی وي او دی یې (کړل) کوي!

کندهاری شاعرمیرزراحنان بارکزي د (کړه) فعل د (مرانو) له پاره داسي راوړی دئ:
زما ومرګ ته دي دزلفوماران جوړکړه
دمېړي په مرګ حشرڅه کوي څوک
(۷۹مخ)

حشر دلته د (اشر) په معناکارسوی دئ.

میرزا خان انصاري (تولـه) د جمع له پاره کاروي نه (تول).

دا څه وخت شــــو د هولي
هندوان تولـه شو ولولي
....
نارینه چي دیوانه شوه
هسي ښځي دي بهولي
(۲۵۱ مخ)

(شوه) د (واو) په زوره کي د جمع فعل دئ. د کندهار په لهجه کي هم (نارینه) د جمع په حالت کي راتلای سي. په ختیځه لهجه کي اوس د (نرینه) لیکني د رواجولو هڅه روانه ده[۲۳].

+++++++++++++++++++++++++

۲،۲ :۲۳ درلود:

---

(۲۳) ددغه راز الفانودحذف مثالونه دداکترپالوال صاحب دکتاب"معیاري پښتو" په ۱۱۴مخ کي وګورئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالقادر خان د خپل پلار خوشحال خان ختک په باب وايي:

خپل پردي له ده همه شکر گذار و
خاموشي حلم يې ډير درلود بردبار و
(۴۶۲ مخ)

د پښتو په ختيځه لهجه کي د "درلودل" پر ځای "لرل" زيات کارېږي او د "درلود"پر ځای په دغه شان حالاتو کي"لاره" ويل کېږي.

+++++++++++++++++++
+++++++++++++++++++

۲، ۲۴،۲: گډېدل:

گډېدل مصدر د پښتو په نورو لجو کي د "نڅېدلو، رقصېدلو" په معنا کارېږي. "گډا" يې اسم دئ. د کندهار په لهجه کی د (خبرو کولو) په معنا ويل کېږي په تېره بيا د بېځايه خبرو کولو په معنا ډېر راځی. په همدې معنا يې خوشحال خان هم کاروي:

لږ وار و ما ته راکړه چه زه هم درته ووايم
څو ته هسې گډيږې په خبرو نامحکم
(ارمغان - ۶۹ مخ)

مولوي عبدالغفار بريالی وايي:

"بريالیه" عبث مه ورته گډېږه
کانه نه اروي د بل له قاله هيڅ
(اهاړ - ۳۲ مخ)

++++++++++++++++++++++

۲،۲، ۲۵: چپ:

(د لومړي توري په زوه ره کي) د خاموش، پټه خوله په معنا د لوېديځي لهجې ژوندی لغت دئ. د پښتو نوري لهجې يې (چوپ) تلفظ کوي.

حميد وايي:

د داغلي زړه له آهه شم څه شان چپ
د چمن په گلو، نه وي بلبلان چپ
(۴۵ مخ)

د کندهار په لهجه کي د ډېري خاموشی له پاره "چپه چپايي" لغت کارېږي چي په نورو لهجوکي يې "چوپه چوپتيا" بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++++

۲،۲ ۲۶: رانیول = خریدن:

دا لغت د نورو لهجو ویونکي (راونیول) لیکي، چي معنا یې "گرفتار کردن" راځي. (رانیول) په کندهار کي د (پېرودل) په معنا عمومي رواج لري او په کلاسیک ادب کي یې هم د کارولو مثالونه سته.

میرزا خان ویلي دي:

مخ په مخ یې واړه رنگ له رنگه ویوست
په سایه یې دولت رانیو له همایه
(۱۰۴ مخ)

یا:

نارینه وو میراث رانیوه له شځو
له ناکامه د دوی هم ورسره سازه
(۱۴۴ مخ)

+++++++++++++++++++++

۲،۲ ۲۷: لو (لویه):

(لو) د (لوی) شځینه شکل دئ، چي په لویدیځه لهجه کي عمومیت لري. لو نجلی، لو لار، لو کوڅه، لو واله، او نور یې مثالونه دي. د کندهار ښار په شمال کي یو کانال بهېږي چي د کندهار خلک یې (لوواله) بولي. د دې ولې شا پاله ته د استوگني لو مېنه پرته ده، چي د شاروالۍ یوه ناحیه او په رسمي اسنادو کي د (لو واله) په نامه قیدده. (لو) شځینه صفت په نورو لهجو کي (لویه) دئ.

د میرزاخان انصاري په دیوان کي د "لو" صفت ما په دغه شکل یو ځای لوستی دئ، نه پوهېږم چي دا به دده خپل وینگ وو که د کاتب یا مرتب ؟ دی وایي:

د کامل یوه بېحده لو رڼا شوه
د باور لاس یې په هر لوري دراز دی
(۲۰۳ مخ)

په پورته بیت کي که (لویه رڼا) ولیکل سي، د بیت وزن په ورانېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم فصل

۳، ۱: د وینگ (تلفظ) او وراشو مشترکات

احتیاط:

په پښتو کې دخیل لغت دئ. عربي تلفظ دري ځپې دئ خو په پښتو کې یې وینگ دوې ځپې سوی دئ.

په روښاني ادب کې د (احتیاط) ویی د (هتیات) په شکل راغلی دئ خو ځپې یې بیا هم دوې دي. میرزا خان وایي:

ترو له شرکه دي هتیات شي
هر کلام دي سلامت کا
(۲۴ مخ)

یا:

ډېر داناپه هتیاتي ځي
چي دا ډېر باریک مزل دئ
(۳۷ مخ)

ارت:

خوشحال خان دا لغت دوې ځپې کاروي:

کښېنې په خلوت کې شیخه! سود یې راته وایه
ولې په خپل ځان دا هسې ارت جهان تنگ کړې
(کلیات - ۱/ ۴۴۹مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:

د مجاز د کاروانونو پرې گذر دئ
لکه ارته بیدیه یا جهازه
(۱۴۴ مخ)

د کندهار په لهجه کې دا لغت دوې ځپې ویل کېږي. پوهاند زیار صاحب هم دا خبره تاییدوي (وگ: د خوشال ادبي پښتو - ۳۱ مخ).

حاجي ولي محمدمخلص کندهاری وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

که کرهنې ته هر څو پتې لرې
او بهېږې باندې ارتې ولې
و بې نه خورې ګټه څو چې یې په زیار
له سترېیا پر ځان رانه ولې خولې
(۲۰۸ مخ)

نورې لهجې یې یوه څپه وایې. د رحمان بابا په دیوان کې دا کلمه یوه څپه راغلې ده:

پس له مرګه که څوک آرت غواړي خپل ګور
که حق وایـــــــــــــــــم هُمره آرت دي بویه کور
(۱۴۴ مخ)

حمید مومند هم (ارت) دوې څپې راوړی دئ:

په مهـــــــــــــــــجور ارت جهان هجر زندان کا
ځکه هسې پکې تنګ پاخې تنګ کښېنې
(درومرجان - ۱۱۸مخ)

په کلیات (۳۱۲مخ) او د عبدالحمید مومند دیوان (۳۹۰مخ) کې "په مهجورو ارت..." راغلی دئ، چې په دغه راز ثبت کې باید (ارت) یوه څپه ولوستل سي. دا راز لوستنه د کلاسیک ادب ملاتړ نه لرې.

په لیکلارښود (۵۳ مخ) کې د (اَرَت) ارخاییک وینګ او د لوېدیځ ګړدود تلفظ په پام کې نه دئ نیول سوی او فتوا پر "یو څپیز" تلفظ ورکول سوې ده. د (ولې؟) جواب یې مسکوت پاته دئ.

اَړَخ:

په لویدیځه لهجه کې د(اړخ) کلمه دوې څپې ویل کېږې اونورې لهجې یې یوه څپه تلفظ کوې. دخوشحال خان په کلام کې د الغت دوه څپیزکارسوی دئ. پوهاندوکتورزیارصاحب هم دخان په کلام کې ددغه ویې دوه څپیزاستعمال تاییدوې (دخوشال ادبي پښتو ـــ ۳۱مخ)
(مثالونه)

اختیار (دوې څپې) :

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کلاسیک ادب کي (اختیار) دوې څپې ثبت سوی دئ. خوشحال خان وايي:

و بلا ته د اختیار توره په لاس کې
و قضا وته تسلیم په شان د مړه یم
(کلیات - ۱۲۵مخ کابل)

اشرف خان هجري وايي:

تل دي لاف د پت کاوه پخپل وطن کښې
دکن څه دی که رښتیا کوې اختیار
(دیوان - ۴۶مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:

اختیار هر چي یې ویشلی
ځای ځای سود، چرته زلل و
(۳۶ مخ)

یا:

په اختیار یې بې اختیاره چاري کېږي
د نظر حساب یې نشته چي حصار شي
(۳۸ مخ)

په یو بیت کي یې (اختیار) درې څپې راوړی دئ (۱۸۹ مخ) خو تر هغه دوه بیته وروسته یې بیا بیرته دوه څپه ییزه کار کړی دئ. له دې څخه څوک ویلای سي چي د لومړي درې څپه ییز (اختیار) په ثبت کي ورانی پېښ دئ.

د کندهار په لهجه کي اختیار دوې څپې ویل کېږي. مولوي عبدالغفار بریالي وايي:

کم قـــــوته خلک ځان ځني جار باسي
ما په خپل اختیار په شا کئ غر د شعر
(اهار - ۴۴مخ)

اعتبار (درې څپې):

اعتبار کلمه پښتو ته له عربي څخه راغلې ده او عربي وینګ یې په درو څپو سره کېږي. دا کلمه د کندهار په لهجه کي هم درې څپې ویل کېږي او د پښتو په ختیځو لهجو کي د (اِتبار) په شکل دوې څپې تلفظ کوي. اردو ژبې یې هم دوې څپې وايي.

حمید مومند "اعتبار" درې څپې کاروي:

د غـــــــــــــمجنو په آهِ آتشبار ړو
د بې غمو د خوښی په اعتبار ړو

(c) ketabton.com: The Digital Library

(کلیات - ۴۳۰ مخ)

په (۴۲۶ مخ) چې (اعتبار) دوې څپې راوړه سوی دئ، ما ته د حمید خپل انتخاب نه ایسي، بلکي د کاتب یا مرتب لاس پکښې دخیل دئ.

پرده در د عیب جویی چې پرده دار شي
پلار له زویه بې اعتبار(ه)، زوی له پلار شي

دلته ورانی د لومړي "زوی" په کلمه کي پېښ دئ. اصل نیم بیتی باید داسي وي: "پلار له زوی بې اعتباره، زوی له پلار شي" په دې ډول د "اعتبار" کلمه د حمید د نورو شعرو په شان، درې څپې راځي او همدا یې صحیح تلفظ دئ. زما د کتبخانې "نیرنگ عشق" په خطي نسخه (۶۹ مخ) کي دا نیم بیتی هغه راز راغلی دئ، لکه ما چي پورته کښلی دئ او (اعتبار) درې څپې کار سوی دئ. "زویه" کلمه په پښتو ادب کي د "اولادو" په معنا راغلې ده. خوشحال خان ویلي دي:

واړه دېرش زویه لرمه
اوس حاضر په دا آوان
(ارمغان - ۳۲ مخ)

(اعتبار) کلمه میرزاخان انصاري هم درې څپې کاروي:

ابوبکر (رض) یې په صدق زورور دی
په دا صدق شه باور او اعتبار شي
(۳۹ مخ)

بزرگي:

د عبدالقادر خان په کلام کي دا لغت دوې څپې دئ. د لوېدیځي لهجې ویونکي یې هم دوې څپې وایي. په ختیځه لهجه کي درې څپې ویل کېږي.

د بزرگیه په مقام به هاله کښېنې
که دورکړو د مړانې په وزر ځې
(۳۲۵ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ختيځو لهجو کي (بزرگي) د لومړي توري په زور (فتحه) باندي درې ځېې تلفظ کېږي.

بانه (بهانه):

دا لغت په کلاسيک ادب کي دوې ځېې موندلای سو.

حميد وايي:

که يې څوک د مرگ بانه پوښتي له خلقه
د "حميد" د يار له غــــــــــــمه سر په گور شه
(کليات - ۲۲۸ مخ)

پوهاند دوکتور زيار صاحب د خوشال ادبي پښتو (۲۳مخ) کي ليکي، چي خوشحال خان دا لغت د عربي تلفظ پر خلاف "دوه ځپيزوي".

د ميرزا خان انصاري په ديوان کي (بانه) او (بهنه) دوه شکله راغلي دي خو دواړه شکله يې دوې ځېې کار کړي دي.

که بهنه يې د باغبان تربيت نـــــــــــه وای
دغه دومري فيض به چا ووړ له پالېزه
(۱۴۸ مخ)

ميرزاحنان بارکزی وايي :
خوبرويان په هنرزړه له خلکويوسي
دملهم په بانه کښېږدي دالم داغ
(۷۵مخ)

شمس الدين کاکړويلي دي :
چي داهسي مي دقتل بهانه غواړي
نورترڅوبه راته درنگ کړي هغه يار
(۵۲مخ)

دلته که څه هم (بانه) د(بهانه) په شکل ثبت ده خووينگ يې بايددوې ځېې وي .

بيابان:

په کندهاری لهجه کي "بيابان" دوې ځپې ويل کېږي. خوشحال خان يې هم دوې ځېې کاروي:

زر و ما ته هسي خوار وو
لکه خـــــــــــاورې د بيابان
(ارمغان - ۳۲ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

میرزاحنان بارکزی وایي :
ستاله غمه څخه ورک پربیابان شه یم
چي پرکورمي روغ عالم کُل په عذاب کړ
(۶۳مخ)
مولوي عبدالغفار بریالي ویلي دي:
چي لاله رنګه پــــــــــــــــــــــــر بټي
بیابان نه سي
کله وړای سي د شهرت پر ځیګر خال مفت
(اهاړ - ۱۴مخ)

توان:

په لویدیځه لهجه کي دا لغت د لومړي توري په سکون یوه څپه تلفظ کېږي. د کندهار په پښتنو کي دا متل ډېر عام دئ، چي وایي:
"غر به در په شاکړم، توان به درپیدا کړم"
کامګار ختک دا لغت یوه څپه کارکړی دئ:
ستا دواړه زلفینو توان پرې نه شو په ناتوان کې
هیڅ ویلی نه شم چې دې مخ دی په میان کې
(۱۴۴ مخ)
میرزاحنان بارکزی وایي :
دعاشق بې یاره کله شي توان یودم
پتنګ کله له ډیوې ساتي ځان یودم
(۸۳مخ)
نوري لهجې "توان" د لومړي توري په زور (فتحه) دوې څپې وایي.
په کندهار کي "توانو" د نارینه وو د نامه په توګه ایشوول کېږي. د ډیورنډ پر کرښه باندي سپین بولدک ته نزدې د "حاجي توانو" په نامه یو کلی سته.

توانا:

یوه څپه:
میرزا خان انصاري وایي:
حیاتي یې بې نقصانه
هم په هره چار توانا ده
(۳۱ مخ)
د یوې څپې بل مثال:

(c) ketabton.com: The Digital Library

له اوله يې خپله روح په ده کښې پوکه
په دغه قوت توانا و، هـــــــم عليم شو
(۳۳ مخ)
دغه راز:
توانايي مې په هر چا کښې
دانايي د هـــــــــــــر يوه يم
(۸۳ مخ)

پريشان:

په لوېديځه لهجه کې د دې لغت وينگ د لومړي توري په سکون، دوې څپې دئ. خوشحال خان خټک او نور کلاسيک شاعران يې هم دوې څپې کاروي.

خوشحال وايي:

تورې زلفينې پـــــــــر مخ شان شان لرې
اوربل په وچولي پرېشان پرېشان لرې
د نورو کـــــــــــــــــوډو حاجت هيڅ نشته
د سترگـــــــــــــــو سحر جهان جهان لرې
(ارمغان - ۱۲۹مخ)

يا:

پرېشان په ځان کښې په ډېر حيرت يم
څه وم دا څه شـــــــــــوم په څه حالت يم
چې تل مې ځای شول غــــــرونه رغونه
زه دا پــــــــــه چا پسې مجنون صفت يم
(ارمغان - ۱۵۹ مخ)

پسرلی (سپرلی):

په کلاسيک ادب کې دا لغتونه له کندهارۍ لهجې سره سم دوې څپې راغلي دي (زيارصاحب هم اشاره ورته کړې ده ــــ ۲۹مخ) ختيځه لهجه يې ۳ څپې وايي.

خوشحال وايي:

تمام ژمی يې ساته په تماغه کښې
په هنر کـــــــــــړه په پسرلي د باز دارئ
(ارمغان - ۱۰۱مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا بل ځای وایي:

د پسرلي ګلونه څه دي چې يې ستايم
تر ګلونو چې زيبا ده هغه ته يې
(۴۷۵ مخ)

(پسرلی) په ختيځه لهجه کي درې ځپې(پَسَرلی) ويل کيږي.

پښېمان:

پښېمان کلمه په لوېديځ ګړدود کي دوې ځپې او (پښېماني) درې ځپې تلفظ کيږي. په نورو لهجو کي (پښېمان) درې ځپې او مغيره شکل يې څلور ځپې ويل کيږي. په کلاسيک ادب کي د لوېديځ ګړدود قاعده مراعات سوې ده.

خوشحال خان وايي:

چې نادانان دي چې فــــــــــاسقان دي
يــــــــــو دم کار وکا بيا زر پښېمان دي
چې يې په کار کښې پښېماني نشته
يا عـــــــــــــــاقلان دي يا صالحان دي
(ارمغان - ۲۳۰ مخ)

عبدالقادر خان وايي:

نن يې وې چې سبا راشه خوله به درکړم
مددګار شې بخته! بيا مه شه پښېمان
(۱۳۰ مخ)

حميد وايي:

زر په زر به يې سياهي د خط پښېمان کا
دا د مخ پــــــــــه روښنايي باندې مغرور
(کليات - ۷۳ مخ)

ميرزاخان وايي:

نتيجه به پښيماني له دې ځای يوسي
که پــــــــــه مينه همنشين شي له بدانه
(۱۸۶ - مخ)

کامګار ختک وايي:

د وصال وعده دې کړې وه محکمه
نه پوهېږم چې بيا کوم يوه پښېمان کړې
(۱۳۵ - مخ)

بل ځای وايي:

زر پښېمان په خپلو بدو شه رقيبه

(c) ketabton.com: The Digital Library

یار مې ولې له راتلو پښېمانه وي
(۱۵۴ مخ)
شمس الدين كاكړ هم (پښېمان) ويې هرځای دوه ځپيزكاركړی دئ . ده ويلي دي :
ياردي قتل لره راغی "شمس الدينه"
خدای دي نه كاندي پردانيكي پښېمان
(۹۴مخ)
مولوي بريالی وايي:
چي ليلا كــــــــــــره د توبې دروازه بنده
د مجنون په مذهب كفر پښېماني ده
(اهاړ - ۱۰۹ مخ)

(پښېمان)كلمه په ختيځو لهجو كي دلومړي توري په زور (فتحه) دري ځپې ويل كېږي .

حرص:

په لوېديځ گړدود كي (حرص) د لومړي توري په زېر (كسره) او د دوهم په زور (فتحه)، دوې ځپې تلفظ كېږي. نوري لهجې يې يوه ځپه وايي. په كلاسيك ادب په تېره بيا د خوشحال خان د كورنۍ په شعر كي هم دوې ځپې كار سوی دئ.

خوشحال خان ويلي دي:
د زړه شهر مي په ځای د قناعت دی
په ناحقه مي حرص پكښې امير كړ
(مرغلري - ۱۳۶مخ)
يا بل ځای وايي:
قديمي د پښتنوجهل خرتوب ؤ
اوس په طمعه، په حرص دروېي له ميانه
(كليات - ۲۵۳ مخ، كابل)
هجري وايي:
د ابليس خبيث حرص درته تعين دی
پټ سپاهي كړه د ځان د خيره په صلاح
(۳۱۶مخ)
عبدالقادر خان وايي:
د حرص په ځنځير سپي غوندي ځكاوه شي
زور قــــــــــــوت كه زيات تر شېر لري طامعه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲۱۱ مخ)

یا:

د حرص د سپي غاښ مات په قناعت شوی
په زنځیر یې
بیا د صبر وو تړلی
(۲۵۱ مخ)

حمید وایي:

اضطراب مې د حرص کړې له زړه لېرې
قناعت قوي لنگر د دې
جهاز را
(کلیات - ۱ مخ)

یا:

له صحبته یې کهښت د حرص خېژي
دي په اصل کې پمن اهل دنیا
(کلیات - ۵ مخ)

د کلیات په ۱۵مخ کي "حرص" یوه څپه کار سوی دئ، سبب یې دانه دئ چي حمید گویا دا لغت یوه څپه وایه، بلکي دا دئ چي د نیم بیتي رانقلوونکي "حرص" یوه څپه وایه او له دې خاطره یې تر هغه وړاندي فعل دوې څپې کړی او د نیم بیتي وزن یې په پوره کړی دئ.

ناسم ثبت یې:

شوخ بې شرم کړلې حرص تر هسې حده
چې نه شرم کړې له خدایه نه
پروا

په دې بیت خو "حرص" باید یوه څپه وویل سي.

سم ثبت یې:

شوخ بې شرمه کړې حرص تر هسې حده
چې نه شرم کړې له خدایه نه
پروا

په دې بیت کي بیا "حرص" دوې څپې راغلی دئ. زه دا دوهم شکل ځکه سم بولم چي په یوه بیت کي د یوه فعل دوه رازه ثبته (کړلې، کړې) د حمید له "موشگافی" سره سر نه خوري او هرومرو باید په دې دوو شکلو کي یو د کاتب لاسوهنه وي. د دغه استدلال پر بنسټ باید د "کړلې" شکل د کاتب تصرف وگڼل سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دشمس الدین کاکړپه دیوان (دپشتوټولني چاپ)کي هم داکانه سوې ده اوله بده مرغه په نوي چاپ (۱۳۸۸ش)کي هم همداسي ناسمه پاته سوې ده . شمس الدين ويلي دي :
که صورت يې وي ميړي غوندي ناتوانه
هم له حرصه پرشا اخلي بار دعشق
(۷۳مخ)
که بيت په همدې شکل ومنو، نورشتيا هم (حرص) بايديوه څپه ولوستل سي . خوپه دوهم نيم بيتي کي د (هم) کلمه دناقل لاسوهنه ده چي له دوه څپيز (حرص) څخه يې يوڅپيزجوړکړى دئ .
زه داخبره په دي استنادکوم چي دشمس الدين په کلام کي نورځايونه (حرص) دوه څپيزراغلى دئ اوتاسي به يې مثال د همدې بحث په پاى کي ولولئ .
ميرزا خان انصاري هم "حرص" هر کله دوې څپې راوړي:
د حرص ځانګونه مات کړه
مخالف شه و هــــــــــــــــــواته
(۱۱۲ مخ)
يا :
قناعت به دي هـــــــاله په زړه قرار شي
چي يک لخته حرص رانسي له نسه
(۱۵۰ مخ)
زه د ده په ديوان (د کابل چاپ) کي پر يوه ځاى باندي پېښ سوى يم چي دا لغت يې يوه څپه کارکړى دئ خو هغه بيت بيا د مناقشي وړ دئ. دى وايي:
د زړګي پر کښت يې حرص د توقع دى
سيراب کېږي لــــــــــــــــه خريفه شى ربيعه
(۱۶۱ مخ)
دلته رشتيا هم که (حرص) دوې څپې وويل سي، د بيت وزن ته تاوان رسوي خو د همېش خليل مرتبه ديوان مرزا خان انصاري (۱۰۹مخ) کي بيا دا بيت داسي دئ:
د زړګي په کښت ئې حرص توقع دى

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیراب کیږي له خریفه له ربیعه[1]
دلته وینو چي (حرص) که دوي څپې وویل سي، په شعر کي ورانی نه پېښیږي او د (حرص) د دوه څپیزتوب خبره پیاوړې کوي.
کامګا رختک هم (حرص) دوي څپې راوړی دئ:
د حرص له بده رنځه به فارغ شي
؟
شمس الدین کاکړهم (حرص) دوي څپې راوړي :
ډېرنعمت ددنیالرپه حرص بولي
په صرفه صرفه اوبه چښی له دریا
(۳۳مخ)

رمنځ (رمونځ) : یوه څپه

د کندهار په لهجه کي یوه څپه او په ځینو نورو لهجو کي دوي څپې ویل کېږي.
خوشحال خان یوه څپه کاروي (د پېښور کلیات - ۱۸۲مخ د "خوشال ادبي پښتو"د ۳۲ مخ په حواله). پوهاند زیار صاحب یې دغه وینګ د کرلاني ګړدود وینګ بولي. ګویا کرلانی وینګ او کندهاری وینګ سره یو راز دئ.
عبدالحمید مومند وایي:
زړه مې له غیرته پـــــــــه کوګل دننه دود شي
رمنځ چې دې بې فهمه وهي ګوتې په کاکل
(کلیات - ۱۳۴مخ)
یا بل ځای یې ویلي دي:
که ښتن یې په خپل فضل رمنځ نه کا
ښې ښې ږیرې به شي سپکې لکه درب
(۳۴مخ)
دلته "رمنځ" دوي څپې ویل کېدلای سي خو زما په فکر دلته د (ږیرې) کلمه د جمع په حالت کي ده او فعل یې باید (رمنځي) وي. په دي صورت کي نو (رمنځ) باید یوه څپه تلفظ سي. په دي ډول:
که ښتن یې په خپل فضل رمنځي نه کا

---

[1] زما په خطي نسخه دوهم نیم بیتی داسي دئ:
"سیراب کیږي له خریفه له ربیعه"

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښې ښې ږيرې بــــــــه شي سپکې لـکه درب

د ارواښاد رښتين صاحب په لاس تهيه سوي ديوان کي يې دغه بيت ته په حاشيه کښلي دي: "په چاپي نسخه کښې د (ږمنځ) په ځای (درنې) راغلي دي" دلته وينو چي د (ښې ښې ږيري) له پاره (درنې) فعل د جمع په شکل راغلی دئ نو له همدې اسيته بايد د (ږمنځول) فعل هم د جمع په بڼه (ږمنځې) راسي.

ميرزا خان انصاري وايي:

د مــــــــــــــــــــــــيرزا خبري ږمنځي د معنا دي

چي غونچه ملوکي زلفي پرې تارتارکړم

(۸۱مخ)

مولوي بريالی وايي:

چي په عشق کي ځان تالا کې لکه ږمونځ

عاقبت به ځان رســــــــــــــوا کې لکه ږمونځ

(اهاړ - ۳۱مخ)

دلته (کې = کړې) دئ خو د (کول) له مصدره اخيستل سوې کلمه ده.

سُجِدَه : درې څپې

د کندهار په لهجه کي (سِجده) زياتره درې څپې (سُجِدَه) تلفظ کېږي. په کلاسيک ادب کي زياتره دوې څپې کار سوې ده، خو د ميرزاخان انصاري په کلام کي يو ځای درې څپې کار سوې ده، چي دا راز وينگ يې له لوېديځ گړدود سره ورته دئ.

يک جنس واړو سجده و ده ته وکړه

او شيطان يې امر نه مانه رجيم شــــو

(۳۴مخ)

د هميش خليل په مرتبه ديوان کي دا غزل د (ش) په رديف کي راغلې ده:

يک جنس واړو سجده و ده ته اوکړه

او شيطان ئې امر نه مانه رجيم شَ

(۸۷مخ)

(سجده) کلمه دلته هم درې څپيزه کار سوې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دمیرزا احنان بارکزي په کلام کي دري ځپیزه (سجده) داسي لولو:
سجدي دشکراني کړم بسمل طوره
چي دزړه غوښي مي توی شي په منگول ستا
(۳۹مخ)
یا:
سروپښوته سجده زلفي په داکه
دهندوانووي له اوره سره کار
(۵۶مخ)

سکندر:

دا نوم د خوشحال د کورنی په شعر او د پښتو په لویدیځه لهجه دواړو کي د لومړي توري په سکون دوي ځپې ویل کېږي. نوري لهجې یې دري ځپې وایي.

خوشحال خان ویلي دي:
نه بهرام وونه یې گور وو
نه سکندر وو، نه دارا
(ارمغان - ۴۶مخ)

عبدالقادر خان وایي:
په سکندر او په دارا یې وکړې چارې
په شداد او په نمرود یې وکړې لا
(۳۲مخ)

دغه راز ۲۶۸ مخ او نور
حمید مومندوایي:
که هر څو یې جنگ جدل په دنیا وکا
ځني یو نه وړه سکندر و دارا هیڅ
(کلیات - ۶۲مخ)

په ۷۵مخ کي چي "سکندر" دري ځپې راغلی دئ، هلته بیت سم نه دئ لوستل سوی.

ناسمه لوستنه یې: "ونړاوه سد د سکندر څو څو ما څو څو" (سکندر - ۳ ځپې)
سمه لوستنه یې: "ونړاوه سد د سکندر څوڅو و ما څوڅو" (سکندر - ۲ ځپې)

بل ځای:
څوک یې څه نومي سکندر که قلندر یې
د کوم گل و نار بلبل و سمندر یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴۷۲مخ)
میرزا خان انصاري ویلي دي:
مهتر خضر و ما هسي اوبه راکړي
د سکندر ملکونه وینم بې مرآته
(۱۱۰مخ)
یا:
د سکندر د آیینې نند اره
چـــه کړه
دا جهان په جام کښي چا لیده بې جمه
(۱۸۲مخ)
دمیرزاحنان بارکزي په کلام کي هم پردوه
ځپیز (سکندر) باندي پېښېږو:
زمادزړه سکندربه کله څني ګرزي
چي یې خط شوراته خضرخوله حیات
(۴۶مخ)
دبلوچستان پښتواکېډمی چاپ دېوان (۵۹مخ) کي
هم د (سکندر) کلمه په همدې بیت کي دوې ځپې
ثبت ده خودحنان بارکزي دډیوان دلومړي چاپ
مُدوِن چي د(سکندر) کلمه غالباًدري ځپیزه
ویله،په لومړي نیم بیتي کي لاس وهلی دئ
او(سکندر) یې دري ځپیزکړی دئ :
سکندردزړه مي کله څني ګرزي
چي دي خط شوراته خضرخوله حیات
(۱۴مخ)
شمس الدین کاکړکاکړپه کلام کي (سکندر)دوې
ځپې کارسوی دئ :
معلومېږي سنګدلي دخوبرویانو
آئینه که دسکندردحکایات
(۴۱مخ)

سلیمان:

دا نوم په کلاسیک ادب او لویدیځ ګړدود
کي د لومړي توري په سکون او د دوهم په زېر
(کسره) دوې ځپې (سلېمان) ویل کېږي. خو په
نورو لهجو کي د لومړي توري په پېښ (ضمه)
او د دوهم په زور (فتحه) دري ځپې (سُلَیمان)
تلفظ کېږي. کامګار ختک وایي:
کله ګل په هوار سور لکه سلېمان شو

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې بلبل په نوا سر لکه داود شو
(۷۹مخ)
یا:
د زړه تخت دې ځکه ونیوه دیوانو
چې دې ګوتې د سلېمان لاړه له لاسه
(۹۹مخ)

شلومبې:

په کلاسیک ادب کې (شلومبې) زیاتره دوې څپې کار سوي دي.
خوشحال وایي:
که د غواد بزو شلومبې خورې زیان یې نشته
د اشـــــــــتها
ســــــــــــــري زیاته کا په خور
(ارمغان - ۵۷مخ)
په کندهارۍ لهجه کي هم (شلومبې) دوې څپې ویل کېږي. پوهاند زیار صاحب هم دا خبره تاییدوي (د خوشال ادبي پښتو - ۳۶مخ). په نورو لهجو کي (شلومبې) درې څپې تلفظ کېږي او شین ته زور (فتحه) ورکوي.
(وګ: څلرم فصل د "شلومبې" لغت)

ښایسته:

د ختېکو د کورنۍ په اشعارو کي "ښایسته" درې څپې راغلی دئ او د لویدیځي لهجې تلفظ یې هم درې څپې دئ.
خوشحال خان وایي:
ښایسته د کندهار د چا په یاد دي
په دا حسن یې بنده واړه کشمیر کړ
(۷۶مخ)
عبدالقادر خان ویلي دي:
په راتله یې ښایسته د مزکې مخ (شو)
په دا شان څوک په زمین راغلی نه دی
(۲۶۹مخ)
عبدالرحیم هوتک وایي:
ښایسته کندهار ډېر ډېر یادومه
نه هېرېږي که هر څو یې هېرومه

عَیَب:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کلاسيک ادب او لويديځه لهجه کې د لومړي او دوهم توري په زور (فتحه) دوې ځپې تلفظ کېږي. په ختيځو لهجو کې (عېب) يوه ځپه ويل کېږي. اردو تلفظ يې هم يوه ځپه دئ.

حميد وايي:

مه کړه زار د نو خاسته حسن له جوره
عيب نــــــــــــــــه دی غلطي د نوآموز
(۸۵مخ)

ناتوان : دوې ځپې

حميد ويلي دي:

په غرور د توان تېرى په ناتوان مه کړه
چې د منه توله سپکېږي په سېر گوره
(کليات - ۲۱۷مخ)

مراد: يوه ځپه

(د لومړي توري په سکون)

حميد ويلي دي:

بې کرداره گفتارمحض سرِ درد دی
مونده نه شي د مراد مغز په دا پوچه
(کليات - ۲۰۰مخ)

يا:

د مراد حسن ځنې ځي پا په رکاب شه
چې يې پاځېده د خط غبار لــــــه مخه
(۲۰۱مخ)

ميرزا خان ويلي دي:

د صورت په صفت ولي غلطيږي
له اوله مـــــــــراد آواز دی له جرسه
(۱۵۰مخ)

دميرزاحنان بارکزي په کلام کې هم (مراد) يوه ځپه لولو:

لامي نه ومراددوصل پيداکړئ
دهجران دلمبودومي ترسرووت
(۴۹مخ)

شمس الدين کاکړهم (مراد) يوه ځپه راوړی دئ. دی وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرسړی دخپل یارلاس نیسي له مراده
خدای زه نن ورځ دغه څرنګه نامرادکړم
(۸۵مخ)

مشران او کشران : (دري څپې)

له کندهارۍ لهجې سره سم دري څپې وايي.
خوشحال خان له خپلو زامنو څخه د شکایت په ترڅ کې ویلي دي:

مشران یې د شــــــــرېه ګنده پشم
کشران دي په مثال اومه حریر
(ارمغان - ۴۰مخ)

حمید وايي:

لـــــــــــري مشر مشره بخره کشر کشره
برابرنه دی چرګ بانګ لــــــه ملابانګه
(کلیات - ۲۴۱مخ)

نوري لهجې یې دوي څپې تلفظ کوي
(دوکتور زیار، د خوشحال ادبي پښتو - ۳۳مخ)

++++++++++++++++++++

۳، ۲ :کاف په قاف اړول:

د خوشحال په کلام کې زیاتره پښتو کافونه په "قاف" سره اوښتي دي. لکه د کلا پر ځای قلا، د چیکړ پر ځای چیقړ او نور.
دا کار په یقین سره د کاتبانو لاسوهنه ده، ځکه خوشحال خان پخپله هم د دغو "قافو" استعمال غندلی دئ. دی چي کله په سوات کې د اخوند درویزه ننګرهاري له پیرو "میانور"سره د مباحثې جریان بیانوي هورې د میانور د ناپوهی د اثبات له پاره یو دلیل دا راوړي چي نوموړي پخپل لیک کي کافونه په قافو اړولي دي:

کتابت یې لاپــــــــــــــــخوا و، راته کښلی
مشتمل په جـــــــــــهالت و، ناپسندلی
نه یې خط، نه یې املا، نه یې انشا وه
فضولي یې خپله کښلې پــــــــــــه ملا وه
د سلـــــــــــــــــــوک د تصوف، واړه لافونه
په املا د کاف پـــــــــــــر ځای واړه قافونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(سواتنامه - ۵۰، ۵۱ مخونه)
پوهاند زیار صاحب هم په لیکلارښود (۵۲مخ) کي دغه قافونه "چي په ختیځو ګړدودو کي دود لري" د پردیو اغېزه بولي او وایي چي باید "معیاري ونه ګڼل شي" خو دا چي د خوشحال په کلام کي یې بیا د کافو دغه اوښتل د "لندې غاړې" د ګړدود اغېزه بللې ده (د خوشال ادبي پښتو - ۳۵مخ)، د تامل وړخبره ده. د ډاکټر پالوال صاحب په نظر په ختیځه لهجه کي په قافو باندي د کافو اړول د "هندی الاصله ژبو اغېزه" ده. نوموړي پر لوېدیځه لهجه باندي د پارسي او نورو آریایي ژبو اغېزې ته هم اشاره کړې ده (وګ: معیاري پښتو- ۱۱۵، ۱۱۷مخونه)

+++++++++++++++++++

۳، ۳ :سره ورته متل وشمه وراشې:

"د بولاق غوا مندنو بوتله":

هجري وایي:

له دېواره دي سر پورته که (کړ) غلغل شه
ماوې غوا مندنو بوته د بولاق
(۳۸۰مخ)

په کندهار کي هم یوه وراشه سته چي د ډېر غالمغال او شورماشور په وخت کي ویله کېږي. وایي " د جتانو غلبېل اوبو وړی دئ".

+++++++++++++++++++++

د پڼو په ځای کي:

په پښتنو کي "د موچڼو په ځای کي" ، "د کپیو په ځای کي" د کښېنستلو اصطلاح ګاني د یو چا د اجتماعي موقف د ټیټوالي ښکارندويي کوي. په کندهار کي د دغه راز مطلب له پاره "د بوټو په ځای کي" وراشه باب ده. له دې راز متنوعو وراشو څخه د ژوندانه د وسایلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

تغیر و بدلون (پنه، کپۍ، موچنه، بوټ) ډېر ښه څرګندېدلای سي.

عبدالقادرخان وايي:

د پنو پـــــــــــه ځای به ناست وی په مجلس کي
اوس دي ناسته که په غیږکي د خپل یار شي
(۴۵۰مخ)

حمید وايي:

هر چې تا غوندې دلبر يې په څنګ کښېني
د پنو په ځای هــــــــــــغو ته اورنګ کښېني
(کلیات - ۳۱۱مخ)

++++++++++++++++++++++

په پالوده کی غاښ وتل:

په کندهار کي "په پالوده کي غاښ وتل" اصطلاح هغه وخت کارېږي چي يو څوک په ډېر اسانه او ساده کار کي پاته راسي؟

حمید وايي:

د بوسې په هــــــــــــــــوس غم کړه ربوده
بدبختی مې ویوست غاښ په پالوده
(کلیات - ۲۰۶مخ)

(د لرغونې شاعرۍ ګړنې) کتاب کي دا ګړنه نسته.

++++++++++++++++++++

هډوپوست کېدل:

د ډېر رنځ له امله دونه ډنګرېدل چي يوازي يې پوست او هډوکي پاته وي نور يې غوښه ټوله ويلي سوې وي.

حمید وايي:

زه د ستا له ډېره غمه هډوپوست شوم
تــه زمـــــــــــا لـــــــــــه
خرابييه بې خبره
(کلیات - ۲۱۳مخ)

دا وراشه په کندهار کي ډېره عامه ده.

نن رنځــــــــــور يم د کلو پر ږدنو
پروت يم

(c) ketabton.com: The Digital Library

هډوپوست يمه طبيب راڅخه پردی سو
(سرامني اوښکي - د ليکونکي شعري مجموعه، ۳۷مخ)

د "لرغوني شاعری ګړنې" په ۲۵۶مخ کې د (هډوپوست کېدل) ګړنې ته ليکل سوي دي: "ډېر غمېدل، دردېدل، سختی ګالل". دا يې ضمني معناګاني کېدلای سي.

++++++++++++++++++++++

تر خېښ نس ورپېښ:

د کندهار په پښتنو کي دا متل عام دئ چي وايي: "تر خېښ نس راپېښ دئ".

حميد هم دا اصطلاح راوړې ده:

اول مــــــه وای مين شوی چې مين شوې
اوس راپېښه هر چې ده نسه په خوېښه
(۲۳۵مخ)

+++++++++++++++++++++

۳،۴ - د (ښين) او (ږې) لرونکو لغتو مشترکات

د (ښين) او (ږې) اوازونه د پښتو ژبي له پاره خورا ډېر اهميت لري. د پښتانه او پښتو زړه له همدې توري سره تړلی دئ که دا توری د پښتانه او پښتو څخه ليري سي، له دواړو څخه به يوه بې معنا کلمه جوړه سي. لکه انګرېزي چي د (ډال، ړې، ټې) تورو په تلفظ باندي له نورو اروپايي ژبو څخه رابېلېدلای سي، لکه عربي چي د حلقي تورو (ح، ع، ق، ...) له مخي پېژندل کېدای سي، لکه چينايي ژبي چي د "ونګ، بنګ، منګ، ..." وشمه آوازو له رويه معلومېدلای سي، دغه راز

(c) ketabton.com: The Digital Library

پښتو هم د "ښ، ږ" د لوېديځ او منځني ګړدود له تلفظ څخه تشخيص کېدلای سي. د ختيځ ګړدود تلفظ يې څکه ما ياد نه کړ، چي هغه کټ مټ د (خ) په شان دئ. (خور= خواهر) او (ښور= حرکت) کټ مټ يو راز تلفظ کوي.
پوهاند دوکتور زيار صاحب خولا په دې عقيده دئ چي د (مونشن) او (زوريخ) ښارو نومونه دي (مونښن) او (څوريښ) وليکل سي او دليل دا راوړي چي په الماني او روسي ژبو کي د (ښ) او (ږ) ږغونه " له پښتو سره ګډون لري" (وګ: ليکلارښود - ۵۵مخ). البته د پوهاند صاحب مراد د دغو اوازو هغه راز وينګ نه دئ لکه د پښتو په ختيځو او شمال ختيځو لهجو کي تلفظ کېږي.
د خوشال خان او د ده د عصر په نورو پښتو ادبياتو کي د (ښين اوږې) د کارولو او تلفظ کولو هغه مشترکات چي له لوېديځي لهجې سره يې لري، په لاندي ډول د الفبې په ترتيب وړاندي کېږي.

اخښل:

په نورو لهجوکي يې (اغښل) وايي.
ميرزا خان انصاري وايي:

چي اوړه يې د مظلوم په وينه واخښه
په هغو شوې جاودانه ښادی زوړی
(۲۳۳مخ)

اخښی:

د خور مېړه، د ماندينې ورور.
خوشحال خان په دستارنامه کي ليکلي دي:

"خسر د سړي پلار دی اخښي ورونه شخينې خويندې
د خسرعورتې واړه پــــــــــــه حساب کښې لکه ميندې
(۱۸۳مخ)

اخښي ته په نورو لهجو کي (اوښی) وايي.

+++++++++++++++++++++++

بـخښل:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوېديځه لهجه کې يې (خ) او (ښ) دواړه تلفظ کېږي او په کلاسيک ادب کې يې هم وينګ او کښنګ دواړه همداسې دئ. په ختيځو لهجو کې يې د (بخل) په شکل تلفظ کوي.

خوشحال وايي:

غر ګناه راته د خس غوندې ښکارېږي
چې په مهر کرم رايشم بخښل کړم
(١٢٧مخ)

++++++++++++++++++++++

پکښې:

د کندهار د لهجې دا کلمه په نورو لهجو کې (پکې) ويل کېږي. خوشحال خان يې د (پکښې) په ډول ډېر زيات راوړي.

څه خوښي يې پکښې ايښې ده پوهېږې
هر نفس چې دې واته ننواته کا
(١٥مخ)

د خوشحال خان د دغه بيت عرفاني مفهوم حضرت شيخ سعدی ﵀ داسې بيان کړی دئ: "هر نفسی که فرو ميرود ممدّ حيات است و چون بر می آيد مفرّح ذات پس در هر نفسی دو نعمت موجود است و بر هر نعمتی شکری واجب" (وګ: د ګلستان مقدمه).

يا:

شيخان چه هسې اوړده نمونځونه کا
پکښې باغونه اسونه جونه کا
پکښې رنګين رنګين ګنډی وريښمين سکنې
پکښې د سپينو د سرو ګنجونه کا
(ارمغان - ١٠٩مخ)

++++++++++++++++

پېښې:

پېښې د (تقليد) معنا لري. مفرد شکل يې (پېښه) ده، چې فشار يې پر دوهمه څپه راځي. په کلاسيک ادب کې يې مثالونه سته. په ختيځو لهجو کې د (پېښه = واقعه، حادثه) او (پېښه = تقليد) جمع دواړې په اوږده (ې) ليکي. د کندهار لهجې د کلاسيک ادب قاعده خوندي کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان وايي:
په هر شان چه يار خوشېږي زه هغه کړم
خپلول د صاحبانــــــــــــو په پېښو دي
(۲۱۲مخ)
+++++++++++++++++++++

څښل، چښل:

دا کلمه د پښتو په زياترو لهجو کې (څکل، چکل) ده. په کندهارۍ لهجه کې يې (چښل) تلفظ کوي. خوشحال خان ويلي دي:

که بيا دې له اغياره ســـــــره نه ده باده څښلې
سکه ووايه دلبرې چې په څه دی دا طرب ستا
(۳۳مخ)
يا:
که دتن وينې يو جام وڅښې لا ښې دي
نه اوګـــــــــــــره د بخيلانو يو کاشک
(۱۰۵مخ)
يا:
مـــــــــــــوړ به څنې نشم، زه د ميو مستسقی يم
تل که هسې ډکی پيالې څښمه، څښمه، څښم
(۱۴۸مخ)
قادر خان خټک ويلي دي:
چې داخل دي د دنيا په خرابات کې
په وار وار به واړه څښي د مرګ اياغ
(۷۵مخ)
++++++++++++++++

خېښ:

د کندهار په لهجه کي "خېښ، خېښان" هغه دوستان او خپلوان دي چي د نجونو د ودولو له لاري خپلوان کېږي. نَسَبي خپلوانو ته خېښ نه وايي.

په ودو کي که خېښان يو له بل څخه ناراضه سي نو بدلزني په بابولاله کي وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي پر موړ وه، موړ خو وکړه
چي وار پرخېښي راغی، خېښي غول پر لینګو وکړه
خو که یو له بل څخه راضي وي، داسي وایي:
چي پر موړ وه، موړ خو وکړه
چي وار پرخېښي راغی امیري کاروني وکړه
د کندهار په پښتنوکي دا متل عام دئ چي وایي: "تر خېښ نس راپېښ دئ".
حمید هم دا اصطلاح راوړې ده:
اول مه وای مین شوی چې مین شوې
اوس راپېښه هر چې ده نسه په خویښه
(کلیات - ۲۳۵مخ)
بل ځای :
چې هر چا ده آشنایي نیولي خېښه
عاقبت به جدایي شي ورته پېښه
(کلیات - ۵۰۵مخ)
خوشحال هم د "خېښ"ویی په همدې معنا راوړي:
څوک چه قانع دی مخدوم یې وګڼه
څوک چه حریص دی محروم یې وګڼه
که ورور که زویه که خېښ که دوست دی
چه ستاپه رای نه وی معدوم یې وګڼه
(رباعیات - ۶۴مخ)
په رباعیاتوکي یې د (خوېښ) په شکل هم کښلی دئ (۱۵۱مخ). زه فکر کوم چي دلته به د فارسي "خویش" رسم الخط اغېزه کړې وي.
هجری وایي:
ما هر ګز راستي د چا لیدلې نه ده
برادر که یار و خویش که عزیزان دي
(۱۸۳مخ)
میرزا خان وایي:
کل همت یې په مجاز پوري تړلی
د لباس زیبایي زیاته شوه له خېښه
(۱۵۵مخ)
شمس الدین کاکړویلي دي :
پرصحرالکه مجنون ګرزم له خلقو
نه مي رازله بېګانه شي نه له خېښه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۱۳مخ)

++++++++++++++++++++++

شرمښ:

چه دادسا ښتن همه يو
که فهم وکړې لکه رمه يو
مرګ لکه شرمښ راباندي ځغلي
د رب وفضل وته په تمه يو
(رباعيات - ۳۳مخ)

په کلاسيک ادب کي "لېوه" هم موندلای سو او عموماً داسي فکر کېږي چي دا د "شرمښ" معنا لري. د کندهار په لهجه کي شرمښ او لېوه دواړه سته. ښاغلی ډاکټر عبدالرازق پالوال د "لېوه" کلمه د ټولو (درنده ګانو) په معنابولي (معياري پښتو - ۱۷۰ مخ).

ميرزا خان انصاري "لېوه" د ځنګله درنده بللی دئ او له دې څخه ښوک د ښاغلي پالوال د نظر ملاتړ موندلای سي ځکه شرمښ د دښتو او غرو درنده حيوان دئ.

د شيطان دانش عذاب دی که باور کړې
چي يې نغوړې بد لېوه د تورځنګل دی
(۲۰۵مخ)

کندهاری مخلص وايي:

چي سموالی د چا نه واورې په غوږ
په ورو ورو تګ غلط مه سه د هر ګړ
شرمښ غلی تر شپانه پوري ورځي
څو چي ونيسي تر غاړه د بل مړ
(۱۶۹مخ)

په خوشحال فرهنګ - ۱۳۱مخ او د خوشال خان ختک کليات په ويپانګه - ۱۲۳۰مخ کي شرمښ د (شرمخ) په شکل ليکل سوی دئ، چي دا راز تلفظ نه د خوشحال خان خپل وينګ دئ او نه هم د ختکو.

+++++++++++++++++

ښانک:

له لرګو څخه جوړي سوي غتې کاسې ته وايي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال خان وايي:

نه په خوله گولی خوړلې د ټوپک[۱]
نه نـــــــــــمړی د لئيمانـــــــــــو
د ښانک
(۱۰۵مخ)

په سواتنامه کي راغلي دي:

د "تالي" که درته وايم يو کالی دی
ډک ښانک دی د اوگرې، که يا تالی دی
(۳۰مخ)

رحمان باباوايی:

چه په اصل خدای نسکور وي پيدا کړی
څوک به څه خوري د دې دهر له ښانکه
(۱۷۶مخ)

هجري ويلي دي:

عاشق زړه هسي د يار په زلفو بای کړو
لکه بای کړو گدايانو په ښانک روح
(۳۱۳مخ)

عبدالقادر خان خټک يې "ښانکی" شکل ثبت کړی دئ، چي د ښانک مصغر دئ.

هر چې وخورې هغه ستا شي نورې پريږدې
دا دنيا د مهمانيه ښانکی دي
(۲۷۳مخ)

په دستارنامه (۱۴۳مخ) کي "شحنکونه" هم ثبت دئ

++++++++++++++++++

ښخ :

په کلاسيک ادب کي(ښخ) او (ښخول) کلمات د لوېديځي لهجې له وينګ سره سم راغلي دي.

خوشحال خان وايي:

په لويه ورځ به ستا په گرېوان ښخي کړم
منگولې

---

[۱] په کلاسيک ادب کي ټوپک هر ځای په (ټ) سره ليکل سوی دئ. پوهاند دوکتور زيار صاحب د (ټوپک) او (توپک) تر منځ زړه نازړه دئ. يو ځای د (توپک) شکل تر (ټوپک) کره بولي (وگ : د خوشحال ادبي پښتو- ۳۶مخ) خو بل ځای يې بيا په ليکلارښود(۲۰۸مخ) کي له دغه حکم سره سره د (ټوپک) شکل معياري بللی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه ته، څه دې ویل دي ستا د خون څه پروادار
یم
(۱۱۹مخ)
په ختیځو لهجو کي یې کله (خ) تر مخ
لیکي او کله (ښ). (وګ: معیاري پښتو - ۱۴۷مخ)
++++++++++++++++++++++

ښکار، میرښکار:

میرشکار، میرښکار هغه څوک دئ چي د
ښکار چاري پر مخ وهي. په پخوانیو منصبو کي
(میرآخور، میرغضب، میرمنشی، میرهزار، میر
شب،...) بېلابېل ملکي او پوځي منصبونه ول.
د خوشحال فرهنګ په ۱۹۵مخ کي چي یې د
(میرښکاران) معنا "د ښکار مهارت لرونکي، د
ښکار ماهران" کړې ده، د تامل وړخبره ده.
خوشحال خان وايي:
د ښکار په کار کښې که هر څو ښه یم
چه باز مې ځان دی هغه یو زه یم
په باز که هرڅو قازوکلنګ نیسم
ږیره مې سپینه شوه میرښکار لا نه یم
(رباعیات - ۲۵مخ)
++++++++++++++++++++++

ښکنځل:

خوشحال خان هر وخت دا کلمه د (ښکنځل)
په شکل راوړې ده او که ځای موږ د
(کنځل) پر شکل پېښېږو، هغه به یا د کاتب
لاسوهنه وي یا د مرتب. مثالونه یې دا دي:
واړه مست شو بد ویل کا
و سړیو ته ښکنځل کا
(۲۷مخ)
یا:
خوشحال چه تشه مینه په بل کا
تر حلق به پورته خالی ویل کا
خدای یې ورپرېږده یو هسې یار لری
په قهر راشی ورته ښکنځل کا
(رباعیات - ۶مخ)
حمید وايي:
چې دې وپاڅوي ما ته په ښکنځلو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه پـه بـد کـې نـېکخواهي کـانـدي رقـيـب زمـا
(کـلـيـات - ۱۶مـخ)
د خوشحال خټک کـلـيـات پـه ځـيـنـو بـرخـو کـې د
(کـنـځـل ، کـنـځـا) شـکـلـونـه راغـلـي دي خـو دې ټـولـو
مـواردو تـه يـې کـښلي دي چې پـه خـطـي نـسـخـوکـي د
(ښکنځل، ښکنځا) شـکـلـونـه ثـبـت دي ګـويـا د کـنځل
ثـبت د کـاتـبـانـو او نـاسـخـانـو لاسـوهـنـه ده . لـکـه
دا ځـايـونـه :
کـه هر څو راتـه کـنـځـل کـا ، يـا قـهـريـږي
پـه خـولـه واړه شـکـربـار دی هـغـه کـس
(۸۳مـخ)
پـه لـمـنـلـيـک کـې ورتـه کـښلي دي : "لـومړی،
دريـمـه ، دوهـمـه : ښکنځل".
د سرو شونډو پـه شرابـو چې بـيـخـود شم
لـه مـسـتـيـه رقـيـبـانـو تـه کـنـځـل کـړم
(۱۲۰مـخ)
دلـتـه يـې پـه حـاشـيـه کـې ورتـه کـښلي دي "پـه
قـلـمـي کـې : ښکنځل".
پـه دسـتـارنـامـه ۲۱۴مـخ کـې شـکـنـځـل لـيـکـل سـوي دي
.
پـه سـواتـنـامـه کـې لـولـو :
مـخـامـخ پـه يـو څو ورځې ښه نـمـانـځـه شم
پـسې شابـه حرام خـور، ګـيـدي ښکانـځـه شم
(۱۴مـخ)
حـمـيـد وايـي :
پـه دغـه لـمـانـځـه نـمـانـځـه نـه شي ښکانـځـه شي
چې دې زړه دی پـه ربـاب مـخ پـه مـحـراب
(۳۴مـخ)
عـبـدالـقـادر خـان ويـلـي دي :
پـه ښکنځل يـې سرفـراز عـبـدالـقـادر کـړ
د ژونـدون لـه بـاغـه خـوره سـمـنـبـربـر
(۵۶مـخ)
مـيـرزاحـنـان بـارکـزي هـم د (ښکنځل) پـه ويـنـګ کـې
دکـلاسيـکـوشاعـرانـو لاراخـيـسـتـي ده :
تـبـسم يـې لـه ښکنځلوسره زيـب کـه
قـدرزيـات لـري تـرخـه چې شي شراب
(۴۳مـخ)

++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښندل ، شیندل :

د خوشحال په کلام کي دا دوه لغته سره بېل او هر يو پخپل ځای کي کار سوی دئ. "ښندل" د "بخښل، نثار کول، قرباني کول" په معنا راغلی دئ. "سرښندنه" يې، چي د قرباني معنا لري، له مشتقاتو څخه ده. خوشحال يې هم په همدغه معنا راوړي. (وګ : دکابل چاپ دستارنامه ـــ ۹۷مخ)

رحمان بابا وايي:

که ښندي مال و ملک واړه
هيڅ رنګ نه مومي امان
(۱۹۸مخ)

عبدالقادر خان ويلي دي:

د خپل ځان دپاره نيم درم اسراف دی
چي په بل خونه ښندي بې اسرافي ده
(۱۷۹مخ)

حميد وايي:

چي دا هسې سرومال ښندي په ښکليو
شوم "حميد" کړ محبت يخي داتا
(کليات ۱۲مخ)

"شيندل" په فعلي حالت کي د "پاشل" په معنا راځي او په اسمي حالت کي يې هم استعمال د کندهار په لهجه کي عام دئ. "شيندل" د دال په زور (فتحه) د بولو (متيازو) په معنا په لويديځه لهجه کي ژوندی لغت دئ. د خوشحال په کلام کي "شيندي" د "ناوړه چارو، ناخوالو" په مفهوم راغلی دئ، چي دغه شکل يې د پښتو د لويديځي لهجې له "شيندَل" سره تلازمي ورته والی لري.

خوشحال وايي:

جن په حجاب کښې د مور له ځنګه
مګر ځان ژغوري د مورله چنګه
که په صحرا ګرځي که کوځه ګرده شي
شنده به وکا په خپله ننګه
(رباعيات - ۵۲مخ)

دغه راز بل ځای يې جمع شکل راوړی دئ:

ګوره چي کيږي په خوشحال شندي

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوبه په خنګ کښې مرګ یې له تندي
له چا به څه لره مانه ګیله کا
خود یې په ځان وکړې دا رنګ ناپسندي
(۲۹۹ مخ)

عبدالقادر خان وایي:
چې یې اوس په تولولو نه مړېږي
همدا خپل دولت به وکا په تا شنده
(۱۸۵مخ)

"شیندی" د بیکاره ګل په معنا هم راوړی دئ:
بد مخ ناحقه په زر پساله شی
ښه مخ چه بیا مومی پسول هاله شی
که هر څو رنګ لری سرې سپینې پاڼې
شیندی به چری نرګس باله شی
(رباعیات - ۱۵۵مخ)

اشرف خان هجري ویلي دي:
تا به کله هومره شندې په هجري کړې
که یې صبر ستا له مینې کړی فواد
(۳۲۳مخ)

حمید وایي:
په بد خوی به د چا څه کړې
په خپل ځان به شندې وکړې
(کلیات - ۲۷۹مخ)

د شیندل لغت اوس په میډیا کې د "ګلانو پاشلوله پاره" کارېږي. دغه استعمال یې زما په نظر سم نه دئ ځکه په شیندلو سره هغه فرحت او خوښي نه سي افاده کېدلای چې د ګلانو د پاشلو پر وخت چا ته میسره کېږي.

په دستارنامه (۱۷۶مخ) کې (ښندل) د (شیندل) په شکل هم راغلی دئ:

"مال تر ځان ګران دی، چه په ډیر ضرور وګاته شي – د شرم دپاره وشنده شي". دلته که د کاتب غلطي نه وي پېښه، نو (شندل) د پاشلو په معنا کار سوی دئ خوماته داسي ښکاري چي دمتن مرتب د (ښندل) کلمه دختکوپه لهجه کښلي ده . په کابل چاپ دستارنامه (۹۷مخ) کي دغه عبارت "وښنده شي" راغلی دئ.

+++++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

غاښی:

د کوتل سر، تر غره د اوښتلو بند. مثال یې "د کوړک غاښی" دئ.

خوشحال وایي:

مه کړه نادانه د نه کړو کار دی
دا چه پرې خېژی غاښی دشوار دی
خر دې کمزوری زبون لیده شی
چه دې پرې ایښې دا هومره بار دی
(رباعیات - ۱۴۸مخ)

په سواتنامه کي هم "غاښی" راغلی دئ خو هلته یې د شعري ضرورت په حکم "غاشی" لیکلی دئ او دا خبره پر دې حقیقت باندي یو بل دلیل کېدلای سي چي خوشحال خان (ښ) د (خ) په شان نه تلفظ کاوه.

هندوستان وته تور غر لري بد غاشي
پرې خاته به د لښکرو په غوغاشي
(۳مخ، دکابل چاپ)

په ارمغان خوشحال (۱۰۱۸مخ) کي یې هم "غاشي" کښلی دئ.

++++++++++++++++++++++

کښ:

ډېر کوچني ږغ ته ویل کېږي. هغه ږغ چي د یوه شي د څکېدلو له اسیته منځ ته راځي.

عبدالقادر خان ویلي دي:

په تش کښ لکه هوسۍ راځني ترپلي
له یارۍ مې دې توبه شه چې د کښ یې
(۳۵۹مخ)

دا (کښ) د کاف په زوه ره کي ویل کېږي. که د کاف په زور (فتحه) وویل سي نو بیا یې معنا اوړي او د یو وار څکولو په معنا کارېږي. حمید مومند وایي:

د خوبانو د خودیه په چلم کې
د یوه کښ تمباکو شه زما روح
(کلیات - ۵۶مخ)

++++++++++++++++++++

کښتی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کښتۍ له پاره د پښتو په زیاترو لهجو کي (بېړۍ) کلمه کارېږي، خو په لوېدیځه لهجه کي د کښتۍ استعمال عام دئ.

خوشحال خان هم د کښتۍ کلمه زیاته راوړي.

چې کښتیې پکښې بیایي، په عظیم دریاب ګډېږي
په بیولو د کښتیه ملاحان پوهېږي بس
(۸۳مخ)

په لوېدیځه لهجه کي (بېړۍ) د زولنو یو ډول ته هم ویل کېږي.

++++++++++++++++

کښته:

دا لغت له لوېدیځي لهجې پرته په نورو لهجو کي (ښکته، کته) ویل کېږي. خوشحال خان یې د لویدیځي لهجې له وینګ او کښنګ سره سم راوړي.

هسې مال را مه کړه چې یې ځای وي تر زړه کښته
هسي اموال راکړه چې یې ځای د زړه د پاس
(۸۶مخ)

رحمان بابا وایي:

نه مي کښته ملک لیدلی دی نه پورته
خبر نه یم په یمین و په یسار
(۳۵مخ)

د کندهار ښځمني د اتڼ په نارو کي دا بند ډېر وایي:

پورته پنجوایي، کښته سپېروان دئ

++++++++++++++++++++++

کښل:

د خوشحال په کلام کي (کښل) هم د (لیکل) په معنا راغلی دئ او هم د (مچول) او هم د (ایستل) په مفهوم. د کندهار په لهجه کي (کښل) د لیکلو په معنا عام استعمال لري.

خوشحال خان وایي:

که څوک زر کتابه وکښي له دي بابه
که په کښل شي، زر به نور پسې اغاز کا
(۱ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا :
ستا په راز مې صورت سر تر پایه یو دی
زړه مې گوره په تصویر کښلی کتاب
(۳۵مخ)
یا :
اول فکر د زړه وکړه، بیا ویل کړه
کاتبان تر کښو پخوا وهي مسطر
(۶۹ - مخ)
حمید مومند وایي:
څوک دې صبر آرام نه غواړي په عشق کې
د ازل کاتب دي کښلي په دا باب سخت
(کلیات - ۴۷مخ)
عبدالقادرخان وایي:
د خپل زړه په تخته کښه عبدالقادره
په کاغذ د عشق ویل نه دي د کښو
(۱۴۹ - مخ)
رحمان باباوایي:
چه رنگین رنگین مضمون پرې ښکلی نه وي
څه په کار دی د بیاض ورق رنگین
(۸۳ - مخ)
میرزا خان انصاري وایي:
په اوراق به یې نه مومې
نه چا کښلي په دفتر دي
(۴۸ - مخ)
بل ځای وایي:
محبت خبري گرمي تر لمبه دي
کاتبان به یې په کومو گوتوکښینه
(۱۹۱ - مخ)
یا بل ځای:
قلم ژبه د حال کښونی
سم گفتار یې ښه رهبر دی
(۴۹- مخ)
د خوشحال خان کړوسی کامگار ختک وایي:
نه یې لوستی یو الف وه، نه یې کښلی و یو حرف
ولې درست وه پوهېدلی په اسرارو ما اوحی
(دیوان - ۱۵مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

له دي څخه څوک ويلای سي چي د "کښل" ويی تر دغه وخته لا هم د (ليکل) په معناپه ختيځه ژبنيحوزه کي کاريدی.

ميرزاحنان وايي :

مُصوِّرکه دي صورت کښئ حيرانيږم

چي په څه دستوربه وکاږي ستاناز

(۶۷مخ)

شمس الدين کاکړويلي دي :

چي پرکښي ما"شمس الدين" دغم سندري

اوس

دلبرکــــــــــــرکاغذباده ــــــــــــــــ

ــــغه ورق

(۷۳مخ)

خوشال خان بل ځای "کښل" د " ايستل" په معنا کاروي. دی وايي:

چې يوسف يې د کنعان له څاهه وکيښ

د نيک بخت ستوري زوولي و بشير

(۶۶ - مخ)

دلته (کښل) د ايستلو په معنا راغلی دئ چي د پښتو په نورو لهجو کي په دغه راز مواردو کي (ايستل) يا (وباسل) کلمه کاريږي.

يا :

په درست جهان به نه وي يو زما غوندي رسوا بل

ورځم توره وکښلې چې مين واورم په تا بل

(۱۰۸ - مخ)

يا :

که ته تيغ د جفا وکاږې و ما ته

ستا و تيغ وته به سر لکه گياه ږدم

(۱۳۶- مخ)

دميرزاحنان بارکزي په کلام کي (کښلئ) د (انتظار) له پاره دفعل په توگه د (ايستل)په معناراغلی دئ :

بس که ډيرجوروجفاپر"حنان" مه کړه

چي يې کښلئ ستادوصل انتظارسخت

(۴۷مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل ځای د (توبې) له پاره دایستلوپرځای (کښل) فعل کارسوی دئ :
چي توبه یې په ماکښه داستاله میني
په یوه دیدن دي ولي شوچف چف
(۷۶مخ)
دکندهاربل شاعرشمس الدین کاکړ(کښل) دایستلوبه معناداسي راوړی دئ :
په ژوندوني څوغواص ترسرتېرنه شي
له دریابه کله کشلای شي گوهربیا
(۳۵مخ)
مولوي عبدالغفار بریالي هم د (کښل) ایستلو په معنا کار کړی دئ:
د تقوا جامې یې وکښي زما له تنه
اول ناز، دوهم ادا، دریم غضیب
(اهاړ - ۹ مخ)
رحمان بابا (کښل) د(مچول) په معناداسي راوړی دئ:
ما چي زخم ستا د توري، په خوله کښل کړ
نور مي دا لذت بیا نه موند په مرهم کښې
(۱۶۱- مخ)
عبدالقادر خان خټک یې داسي راوړي:
دواړه لب به یې هغه عاشقان کښل که
چي له یاره سرومال نه لري لب
(د کندهار چاپ دیوان - ۱۵مخ)
د ختیځی لهجې ویونکي تر کاف وروسته د (ښ) په تلفظ کي ستونزه لري، ځکه نو (کښل) د (ښکل) په شکل وایي. د همدې لهجوي مجبوریت اغېزه ده، چي د عبدالقادرخان خټک په نوي چاپ دیوان کي د دغه بیت لومړی نیم بیتی داسي ثبت سوی دئ:
"دواړه لب به یې هغه عاشقان ښکل کا"
(۴۱ - مخ)
++++++++++++++++++++

کښلی :

خوشحال خان دا لغت د (ښکلي، ښایسته) په معنا راوړي. د کندهار له لهجې پرته د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نورو لهجو ویونکي د دې لغت په لوستلو کي ستونزه لري او د (کشلي) په شکل یې وایي.

خوشحال وایي:

هر چې ستا په کښلي مخ باندې مین دي
هغه درسته شپه له ماهه گفتگو کا
(۳۱ - مخ)

دغه راز هجري ویلي دي:

په ازل چه یې جفا وکښلیو ورکړه
بیا یې زړه کا د دردمنو د وفا روغ
(۷۰ - مخ)

+++++++++++++++++++

کښې (کښته خوا)

کندهاریان وایي:

"چي باد یې وي د کښې، اوریځ یې نه وي د توښې".

مولوي بریالی وایي:

راته مه کاږه ساړه آهونه شیخه
د ځلې د کښې له باده باران بد وړي
(اهاړ- ۱۳۸مخ)

په دستارنامه کي لولو:

"... په ناست په نماست تر نامه لاندي د کښیه تر زنگانه دپاسه دا د پټولو ځای دي مرد..."
(۱۷۷ - مخ)

عبدالقادر خان وایي:

له کښیه وچاوده وخت د صبا شو
په هر مسجد کې اذان ادا شو
راشه چې کښل دي کړم اوس به بېلېږو
په ځان زموږه صبا بلا شو
(۳۷۳ - مخ)

میرزا خان ویلي دي:

له اورو یې ښه باران پر ځمکه کښې کړ
ځای په ځای یې نباتات باندي کرلي
(۴۴- مخ)

++++++++++++++++++++

ایښوول:

د پارسي (ماندن) په معنا.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د امر صیغه یې (کښېږده) ده، چې په ختیځو او نورو لهجو کې (کېږده، کېده) په شکل کارېږي. په کلاسیک ادب کې د (کښېږده) شکل عام راغلی دئ.

خوشحال خان وایي:

زر دی چه زېرمه د ننګ و شرم کا
صحبت د هر چا وبله ګرم کا
ډېر ګران کارونه په زر اسان شی
زر په فولاد کښېږده فولاد هم نرم کا
(رباعیات - ۷مخ)

عبدالقادر خان وایي:

د دنیا خوشی که واړه ورته کښېږدي
دروغجن دی که پرې غم د آشناورکا
(۱۷- مخ)

میرزا خان انصاري وایي:

په ګور کښي به یې کښیږدي
برې به پاس خاوري حجرت کا
(دیوان -۲۰مخ)

+++++++++++++++

کښېنستل:

دا لغت د پښتو په ځینو لهجو کې (کېنستل) ویل کېږي. زیاتره ماخذونه یې د لویدیځي لهجې له تلفظ سره سم (کښېنستل) لیکي. خوشحال یې هر وخت په ټولو صیغو کې له (ښ) سره یو ځای کاروي. دی وایي:

په هر ځای چې څو محبوبې سره کښېني
هغه ځای مې تر جنت شایسته لا کا
(۷ - مخ)

یا:

که هیڅ کاروبار دي نه وي درته وایم
هسې مه کښېنه بې کاره، نا په کار
(۷۱- مخ)

کامګار خټک وایي:

څوک چې کښېناسته د میني په اورنګ
نه یې سیال دارا شکوه دی نه اورنګ
(دیوان - ۵۵مخ)

میرزا خان وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي پر تخت د سليمان باندي ديوكښيناست
او په حکم يې عمل مار و لړم کا
(۲۹- مخ)

له موضوع سره د ارتباط له مخي به بده نه وي د "کښېنول" پر مصدرباندي هم وړغېږم.
نجار (ترکاڼ) د دروازې چوکاټ جوړوي، بنا (گلکار، ختگر) يې په ديوال کي کښېنوي.
جوړول د انگريزي (make) انډول او کښېنول بيا د (installation) معادل دئ. په پښتوکي د ځينو افعالو سره بېلول ډېر ضروري دي.
په ليکلارښود (۳۸مخ) کي "دروازه کښېنوله" جمله د "دروازه جوړه کړه" په معنا تعبير سوې ده، تېروتنه او بايد سمه سي.
کښېنستل د (رفع حاجت) په معنا هم کارېږي. ډاکتر د کوچني (ماشوم) له مور څخه پوښتنه کوي "دا هلک نن څو واره کښېنستلی دئ" يعني څو واره يې (رفع حاجت) کړی دئ. د نس ناسته له همدي کښېنستل څخه مشتق سوې ده. اوس چي زه د غونډې يا ميټنگ له پاره په رسنيو کي د (ناسته مي ورسره وکړه) جمله اورم، ډېره خوا مي بدېږي. دا د فارسي ژبي په پېښو د (نشستی داشتم) ټکي په ټکي ترجمه ده. دغه راز دا لاندي جملې د معنا له مخي يو له بله توپير لري:
"ډوډۍ تيارول" د "ډوډۍ پخول" معنا نه ورکوي.
بنا بام ته زينې وخېژولې. مطلب يې دا دئ چي زينې يې جوړي کړې.
د بادرنگو جوړنگ (بوټی) وغزېدی يعني وده يې وکړه.
سړی په گامو سو، يعني رهي سو.
بوټ ساز بوټ پر غالب سپور کړ.
+++++++++++++++++

کښېښ:

د خوشحال خان او د هغه د کورنۍ د شاعرانو په کلام کي دا لغت د ايښودلو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

معنا د لویدیځي لهجې له استعمال سره سم، خو په لږ بدلون راغلی دئ. په لویدیځه لهجه کې (کښېښو، کښېښود) ویل کېږي. له امکانه لیري نه ده چې د (کښېښ) کلمې د پای پر توري به کاتب پېښ (ضمه) ایښې وي. که دا امکان سهي وي نو د (کښېښو) د استعمال اورشو نوره هم پراخېږي.

خوشحال خان ویلي دي:

قارون ولاړ تحت الثری لره لا درومي
موسی پاس په علیین کښېښ قدم
(۱۲۳- مخ)

کامگار خټک ویلي دي:

چې جمال دي برهنه شه له نقابه[۲]
په ادب ورته مخ نمر په زمین کښېښ
(دېوان - ۴۷مخ)

++++++++++++++++++++

کوښي:

کوښي د پارسي (پاپوش) په معنا په کندهاری لهجه کي ژوندی ویی دئ. د کندهارنجوني په لوبوکي وايي:

"کوښي مي اوبو یووړې، غیم یې چي یو یې وړي، پلار مي سوداگر دئ بیا به نوري راته راوړي".

رحمان باباویلي دي:

د دینداري ارتینې له یوې کوښي

---

[۲] د دې بیت له مقطع څخه داسي څرگندېږي، چي دا غزل دي شاعر د "سعید" په جواب کي ویلې وي. مقطع داسي ده :
د کامگاریې و جواب ته څه امکان دی
چې سعید په پښتو ژبه تزئین کښېښ
سعیدویلي دي :
د سعید شعر که گل د یوه باغ دی
دې غزل په پښتوشعر تزئین کښېیښ
(دېوان - ۸۷ مخ د همېش خلیل مرتبه)
باید وویل سي چي د سعید په دېوان کي د دغه غزل د ټولو قافیو (کښېیښ) د (کشیش) په شکل کښل سوی دئ او په مقطع کي یې "پښتو" هم "پشتو" لیکلې ده!!
د کامگار خټک د دېوان په (۵۶ مخ) کي هم د دېوان ترتیبوونکي د "کښېښ" پر ځای "کشیش" کښلی دئ او په حاشیه کې ورته کښلي دي: " چ: کیښو".

(c) ketabton.com: The Digital Library

صدقـه شـه ســــــــــــــل بـې دیـنـه نـارینـه
(۸۷ - مـخ)

++++++++++++++++

مـښک:

د خـوشحـال خـان پـه کـلام (د کـامـل چـاپ) کـې (مـشک) د (مـښک) پـه بـڼه ډیـر لـیکل سـوي دي، نـېخه چـي ولـې؟ کـه یـې همـداسي ولـیکو، نـو د پـښتـو پـه ختـیځـو لـهجـو کـې یـې بـایـد (مـخک) وو ایـي! مـا لـه هـیڅ پـښتـانـه څـخه دا راز ویـنـګ نـه دئ اوریـدلـی. د (مـښک) پـه تـلـفظ کـې د لـویـدیـځي لـهجې ویـونـکي هـیڅ راز مـشکل نـه لـري خـو دا تـلـفظ د کـنـدهـار پـه لـهجه کـې نـسـتـه، سره لـه دې بـه یـې یـادونـه لـه ګـتـې خالـي نـه وي.

زلـفـې یـې شـکاره کـړې مـښک عنـبـر یـې پـه مـاتـوی کـړل
اوس بـه لـه دې پـسه څـه عطار لـره وردرومـم
(۱۳۷- مـخ)

د خـوشحـال ربـاعیات بـیـا (مـشک) لـیـکي:
بـاړخـو یـې نـه دی ګـل د ګـلاب دی
زلـفـې یـې طعن د مـشک نـاب دی
راشـه کـه دواړه شـونـډې یـې ګـورې
چـه پـرې مـستـېږې هغه شـراب دی
(۱۲۳- مـخ)

پـوهـانـد زیـار صاحب د (مـښک) ویـی پـه "ارا پـښتـو شـویـو پـورویـیـوونـو" شـمېرې (وګ: د خوشحال ادبـي پـښتـو- ۳۹مـخ) ګـویـا پـه (مـښک) کـې راغلـی ښـین پـه حـقـیـقـت کـې د پـارسـي شـین دئ.

(مـشک) کـه پـه شـین ولـیـکل سـي، مـا تـه سم ایـسي.

مـښک یـې خـوشي نـاوړه بـڼه ده.

دکندهارشاعرشمس الـدین کـاکړوایـي :
نـرخ دمشکوبـه ارزان کـه پـه خُتـن کـښي
کـه نـسیم راوړي لـه زلـفـوبـوی داسـتـا
(۲۹مـخ)

++++++++++++++++

نـخښـه :

د خـوشحـال کـلام دئ، چـي وایـي:
ډیـرې لـري نـښې د صورت د زیـبـایـی

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه خو درته وایم یو څو نخښي آشکارا
(۷- مخ)

د "نښې" لغت ته یې په لمنلیک کي کښلي دي چي په "لومړی، دوهمه، دریمه "خطي نسخه کي" په دواړومصرعو کې: "نخښې" راغلی دئ. باید ووایم چي له لومړی خطي نسخې څخه یې مراد هغه نسخه ده چي د خوشحال خان په ژوند کي په "۲۲ شهر رمضان سال ۱۰۹۹ در مقام جانکوړه" کي لیکل سوې ده. ښاغلی استاد حبیب الله رفیع په دې نظر دئ چي دا نسخه د خوشحال خان په خپل لاس لیکلې سوې ده (وګ: خوشحال ریویو، درې میاشتنی مجله، ۶۸ مخ، د ښاغلي رفیع مقاله، پښتوا کیډیمي، پشاور). دا نسخه په خوشحال خټک کلیات (د افغانستان د علومو اکاډیمی) کي "لومړی قلمي نسخه" بلله سوې ده.

د دې غزلي په مقطع کي یې د (نخښه) کلمه د (نښه) په شکل راوړې ده، خو په حاشیه کې ورته کښلي دي چي په قلمي نسخو کي (نخښه) ده.

عبدالقادر خان ویلي دي:

د بوریا نخښي په تن د مسکینانو
لا ښایست تر منقش جامو د زر کا
(۱۷- مخ)

++++++++++++++++++++

وریښم:

د خوشحال په کلام کي له "وریښته" څخه (ر) غورځول سوې ده خو په "وریښم" کي بیا پاته ده. وریښم په کندهار کي په همدې شکل ویل کېږي خو د پښتو په ختیځه لهجه کي یې (و) ځني غورځولی دئ او "ریښم" تلفظ کېږي. خوشحال یې "وریښم" لیکي:

د کیمخواب وته یې مه غړوه سترګې
په وریښمو کي چینجی دي د حریر
(ارمغان - ۴۰مخ)

++++++++++++++++++++++

وښی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

وښی د (باهو) په معنا باندي د کندهار
په لهجه کي مروج لغت دئ. خوشحال خان هم
راوړی دئ.

د خوشحال ختک دپاره چې می خور شو
په مغان مې وښي کېښول باهو هم لا
(۱۸ - مخ)

+++++++++++++++++

وېښته :

د کندهار په لهجه کي (وريښته، وريښتان) د (وېښته) او (وېښتان) په نسبت زيات ويل کېږي. خو (وېښته او وېښتان) هم عام رواج لري. خوشحال خان دا دوهم شکل راوړی دئ.

هر وېښته چې په صورت باندي لېده شي
که پرې ځير شي د شناخت ور به درته واز کا
(۱ - مخ)

دغه راز رحمان باباويلي دي:
د صورت له عيبه هسې پاکېزه دی
لکه ذات د وېښته نشته دی په ها
(۱۷- مخ)

اشرف خان هجري ويلي دي:
په بدن مي وېښته ودري بې شکه
چه قصه د وامق ياده له عذرا کا
(۳ - مخ)

عبدالقادر ختک وايي:
سپين وېښته د بدنامی په وسمه تور کا
چې آرزو د صفا رويو د وصال کا
(۲۰- مخ)

خوشحال خان له لويديځ ګرډود سره سم "وېښته" د جمع په صورت کي هم کاروي او صفت يې "ځېره، زړه = زيره" راوړي.
وېښته يې دسرځېره دتن هم ځېره
ګرلنډېد رنګې يکدله ګېډوره
پــه خوړلونه
مرېږي
(ارمغان ـــ ۹۰مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوهاند زيار صاحب د خوشحال خان پر دغه "زړه" صفت باندي د (زيړ) د مونث خيال کړی دئ (د خوشحال خان ادبي پښتو - ۵۰ مخ) چي د تأمل وړ دئ. د (زيړ) مونث شکل د (ړ) په زور (فتحه) باندي ويل کيږي. که (ړ) ته زوه رکی ورکړه سي، هغه وخت نو بيا مونث شکل نه بلکي د جمع شکل دئ. د خوشحال خان (زړه) د (ړ) په زوه رکي بايد تلفظ سي.

++++++++++++++++

هېښ:

هېښ د (حيران)، (هک پک) او ځای ځای د (ساده) معنا لري. دا لغت له لويديځ ګړدوده پرته په نورو کي د تلفظي ستونزي له اسيته د استعمال موارد نه لري او که لري يې، هم ډير نادر دي. خوشحال خان د (هېښ) لغت زياتره د (ساده، اريان) په معنا ډير راوړی دئ.

ځوک به ما غوندي يو هېښ په زړه ساده وي
چي وفا غواړم له کښليو، په دا اش يم
(۱۱۶- مخ)

په دا هومره هوښياريه هسې هېښ يم
ځوک چي زهر راته نوش کا هم منل کړم
(۱۲۷ - مخ)

يا:

ستا د خولې خبری نوري د زړه نوري
زه خوشحال ختک يو هېښ يم پرې باور کړم
(۱۴۵- مخ)

ميرزا خان انصاري ويلي دي:

د دنيا په چاري پوه تر انده تيره
څه د دين په طلب نه پوهيږې هېښه
(۱۵۴- مخ)

+++++++++++++++++++++

۳، ۵ :ړي لړونکي لغتونه:

بړوه:

بړوه د کندهار په لهجه کي (ګيدړي) ته وايي (لس زره پښتولغتونه).

خوشحال وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم یې وینم، هم یې اروم ترې تېرېږم
چې په څنګ راته بړوه کابوبو
(۱۷۱ - مخ)
یا:
در پېښه مه شه د بخت کړوه
خونی مزری کا په تا بړوه
د باز شړلې زرکه مې ولیده
د باد خورکو باندې زوږه
(رباعیات - ۷۵مخ)

په چاپي دېوانو کي د دې بیت (اروم) د (اورم) په شکل راغلی دئ او دا یادونه د دغه مخ په حاشیه کي هم سوې ده. دا خو د اړولو برخه ده چي پخپل ځای کي په تفصیل سره څېړل سوې ده.

++++++++++++++++++

ږغ:

د پښتو دغه متنازع فیه لغت په ځینو لهجو کي (غږ) ویل کېږي. خوشحال خان د (ږغ) شکل راوړی دئ او ځای ځای یې د (ژغ) په بڼه هم استعمال کړی دئ. هغه ځایونه چي دا کلمه پکښې د (غږ) په شکل کار سوې ده، ما ته د خوشحال خان خپل وینګ نه ایسي. مثالونه یې:
د بد زویه ږغ د فسق و د فساد ځي
د ښه زویه ځي نارې په ملکوت
(۳۸- مخ)
یا:

خوشحال خان د خپل لمسي "معظم" په مرثیه کي وايي:
څه د بدو ږغ ۈچې ماښام رابانديې وشو
تندر ۈ، یا توپ ۈ پرې مې تخنې تخنې زړه شو
(۱۸۱- مخ)
یا:
چه یې لرزه وه په ملک له جیشه
زړه یې شاد کام ۈ له هره حیثه
ګوره په ګور کښې هغه شاهان دی
چه ږغ یې نه شي د مرګ له طیشه
(رباعیات - ۶۰ مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز د رباعیاتو په ۲۲۸مخ کي هم (ږغ) ثبت سوی دئ.

ژغ:

ربه ډېر اولاد دې راکړ، منت دار یم
د خوبیه ژغ یې بیایي په هر لور
(۵۹ - مخ)

یا:

چې مې نوم په ژبه واخلي هسي خوښ یم
لکه ژغ د خلاصې وشي په بندیانو
(۱۸۰- مخ)

محشي ورته کښلي دي چي په دریمه او څلورمه نسخه کي (ږغ) ثبت دئ.

په دې بل بیت کي هم (ژغ) ثبت سوی دئ خو په حاشیه کې لیکلي دي چي په څلورمه خطي نسخه کي (ږغ) دئ.

د رسا ویشتلي کله توان د ژغ وي
په فراق کې ناره مه وهه له باړه
(۲۹۱- مخ)

غږ:

په عالم د مجنون غږ دی، مرد مې بوله
په محشر که څنې وړاندې خپل علَم وړم
(۱۳۵ - مخ)

+++++++++++++++++++

ږو: (قسمیه)

خوشحال خان وایي:

په وفا د عاشقانو
د معشوقو په جفا ږو[1]
د وصال په سل خوښیه د
هجران په زر بلاږو
(۱۷۲- مخ)

دا کلمه د (قسم خوړلو) په مفهوم کاریږي. (په) دلته د (قَسَمیه) کلمې وظیفه سر ته رسوي او له ظرفي یا استعلایي آداتو

---

[1] په ارمغان خوشحال (۴۸۳ مخ) کي د دې تولي غزلي د پای قافیوي (ږو) په (ګو) اړولی او د خوشحال شعر یې خندنی کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سره باید مغالطه نه سي. په فارسي ژبه کي (ب) د قسَمیه توري کار ورکوي.

بجان دوست که غم پرده بر شما نه درد
گـــــــــــر اعتماد بر الطاف کار ساز کنید

دلته (بجان دوست) معنا (د دوست په سر مي دي قسم وي). په عربي کي (واو) د قسمیه توري له پاره راځي:

"والعصر"، "والشمس" یعني قسم مي دي په مازیگر وي، قسم مي دي په لمر وي.

د (ړو) کلمه د کندهاریو شاعرانو په کلام کي سته:

مولوي عبدالغفار بریالی وایي:

ړو په ناز د دلبرانو
ړو په آه د سوخته گانو
ړو په کبر د خوبانو
ړو په درد د بېدلانو
(اهاړ- ۹۵مخ)

د میوند د ډاگ قهرماني، ملالي ویلي دي:

که په میوند کي شهید نه سوې
خدایږو لالیه بې ننگی ته دي ساتینه

(ځیني کسان دا لنډۍ د "ړو" کلمې داستعمال له وجهي جعلي بولي او وایي چي "ړو" د دې سیمي لغت نه دئ. مگر تاسي د ارواښاد بریالي په شعر کي ولوستل چي هغه مرحوم یې په روانۍ سره کاروي. "ړو" کلمه له کندهاره تر اټکه د استعمال پراخه اورشو لري. حمید مومند په نیرنگ عشق کي پنځه ویشت بیته د (ړو) پر قافیه باندی سره تړلي دي (وگ کلیات – ۴۳۰، ۴۳۲ مخونه).

خوشحال خان بل ځای ویلي دي:

چې سر په مخ کې کیږدې، زړه دې ډوب په اندېښنو شي
په خدای ړو که خبر یې د خــــــــــاصانو له ســـــــــــجوده
(۲۰۸- مخ)

یا:

(c) ketabton.com: The Digital Library

مـرگ د رقـيـبـانــــــــــــــــــــــــــــو بـل
ژونـدون د حـبـيـبـانـو
خـداى ږو پـه هـنگـام د وصل كـيـږي دا دوه كـاره
(٢١٧- مـخ)

هـجري ويـلـي دي:
نـور بـه تـېر عمر رانـه يـشي پـه رب ږو
كـه نـــــــظر تـغيرد كـسيـو پـه ژړا كـړم
(٨٤ - مـخ)

پـه مـتن كـي "... پـه رب گـو" لـيـكل سوى دئ چـي پـه قـطعي ډول يـې د اشرف خـان هـجري خـپل ويـنـگ نـه سو بـلـلاى.

پـوهـاند دوكـتـور زيـار صاحب پـه (گ) بـانـدي د (ږ) اړول لـه مـعيـاريت څخه سرغړونـه بـولـي اوكـړى يـې (وگ: لـيـكلارښود - ٥٢مـخ)

++++++++++++++++++++++

سرږه :

د كـنـدهـار پـه لـهـجه كـي د غره د مـږه ښځه "سيږه" بـولـي (وگ: ښكـار او كـنـدهـار ــــ ٣٣مـخ). خـوشحـال خـان يـې د "سرږه" پـه شكل لـيـكي:

زركـه دې لـېږي لـه بـازو گـرځى
سرږه دې لـېږي لـه پـړانـگه غورځى
گـنـه بـنـې بـه يـې پـه پـورتـه غورځى
پـه څوكـه كـښېوزى نـوره بـه پـرځى
(ربـاعيـات - ٢٠٠مـخ)

پـه سواتـنـامـه كـي لـولـو:
هم گـاوز، بـزونـه، سرزې هم كـوتـه پـايـي
امـا وركـې كـړې تـوپـچيـانـو څه بـه وايـي
(٨ - مـخ)

++++++++++++++++++

سيږمـې :

د پـزي غـارو تـه وايـي. د كـنـدهـارى لـهـجې ويـنـگ يـې (سږمـې) او د ځيـنـو لـهـجو تـلـفظ يـې (سپږمـې) دئ. خـوشحـال خـان يـې د لـويـديـځي لـهـجې ويـنـگ تـه نـزدې كـاروي.

خـوشحـال وايـي:
پـه عطرو ډوبـه هغه خـوش رويـه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغله ناګاهه له يوه سويه
تمامه شپه يې راسره تېره کړه
سېږمې مې ډکې دی د دی له بويه
(رباعيات - ۴۷مخ)

د پښتو په ځينو لهجو کې سپېږمې ورته وايي. په ارمغان خوشحال کې هم يو ځای په همدې بڼه ثبت دي:

دارچيني د پرمهرې سره لازم دي
د سپيږمو نسوار يې يوسي رنځ له سره
(ارمغان - ۸۰ مخ)

دغه نصوارو ته په کندهار کې د "پزي نصوار" وايي.

کندهاری مخلص وايي:

پر تندي دي خولی ايښېده په ناز
نه خبرېږي په دربي د لوړ جهاز
هغه وخت به درخرګند سي خپل همت
چي دي بوی په سږمو ننوزي د غاز
(۱۶۶- مخ)

+++++++++++++++++++++

غېږ :

د کندهار په لهجه کې همداسي ده خو په نورو لهجو کې (غېږه) ويله کيږي.

ميرزا خان انصاري ويلي دي:

د عالم هنر به واړه پرې تمام کړم
که سرکښ خاطر په غيږ کې ونيسمه
(۱۸۴- مخ)

شمس الدين کاکړ ويلي دي :

بې کامه بې زبان لکه رباب دياړپه غېږکښې
هردم کوم له شوقه تن تناتناتنا
(۳۰مخ)

++++++++++++++++++++++++++

کريږه :

کندهاريان يې (کرږه) بولي.

حميد وايي:

چې "حميد" د يار له غم کا سوې کريږه
د پيريانو غوني زيږ ديوان په دوک شي
(کليات - ۲۸۹مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++++++++++

کړان : (کړیان)
(کوړ) هغه څیرونکی حیوان دئ، چي په پارسي یې (کفتار) بولي. د کندهار په لهجه کې یې جمع (کړیان) ده او خوشحال خان یې هم دي ته ورته کاروي. په فراقنامه کې لولو:
شغالان، ګرګان، کړان
پاس پښې ږدي په ګلان
(۴۵ - مخ)
++++++++++++++++++++++++++

کړلی:
دا لغت په لویدیځه لهجه کې پوره عمومیت لري خو په ختیځه کې ځای "غندلی" نیولی دئ.
خوشحال وایي:
بل ته شړلی، لیږلی تا یم
بیا په دا کارکښې کړلی تا یم
چه ستا په نه دید د ځنکندن شوم
که مې ته نه وژنې وژلی تا یم
(رباعیات - ۲۰مخ)
په دستارنامه کې د لور د ودولو په برخه کې لولو:
"... چه په اصل په نسب کړلی نه وي، د دین د صلاحیت په حُلیه متحلي وي، و هسې سړي دي ورکوله شي".
(۱۳۱- مخ)
میرزاخان انصاري وایي:
په طلب یې نحسیت له ستوریو واخیست
په ښه خوی یې هیڅ ساعن ؟نه دی کړلی
(۴۷- مخ)
دکندهارشاعرشمس الدین کاکړویلي دي :
خوبه شماري منجمان زماد وصل کوکب
خوبه له لاسه دفلک په بخت کړلی ګرزم
(۸۷مخ)
+++++++++++++++

مړ :

(c) ketabton.com: The Digital Library

نر پسه ته ویل کېږي. د کندهار په لهجه کي د (مږ) ښځینه شکل (مېږ) ده، چي په نورو لهجو کي یې (مېږه) بولي.

عبدالقادر خان وایي:

ودانی د کائنات ده په درې ثیزه
اول مږ، دویم غنم، دریم عنب دی
(۲۵۹- مخ)

+++++++++++++++++

وږی:

په کندهار کي (وږی) د انگورو یا غنمو (خوشې) ته وایي. خو زیاتره د غنمو له پاره کارېږي. د اومو انگورو له پاره (ډنډوری) او د پخوله پاره د (واښکي) کلمه رواج لري. خوشحال خان د (وږي) کلمه د انگورو له پاره راوړې ده:

زړه مې سر تر پایه واړه آبله دی
په فراق کې، لکه وږی د انگور
(۵۴ - مخ)

+++++++++++++++++

۳، ۶: د (ڼ) مشترکات:

ورونه:

خوشحال د "ورور" جمع "ورونه"او د تذکیر آلت دواړه په (ڼ) لیکي او دا تلفظ یې له کندهاري وینگ سره یو شان دئ. په ختیځو لهجو کي دا دواړه لغتونه په نون ویل کېږي.

ځو تجربه نه کړې خپل زویه ورونه
هومره د دیو په کار مه مونه
زویه هغه دی چه ځان ځرگند کا
گڼه بهتر دی له زویه لونه
(رباعیات - ۶۲مخ)

د پښتو په نورو لهجو کي ورونه په نون ویل کېږي. زیار صاحب وایي چي خوشال "ورونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

او غين له کښېني ګړدود سره سم په (ڼ) پای ته رسوي" (وګ: د خوشحال ادبي پښتو - ۳۸مخ) . د ليکلارښود په (۲۷۷مخ) کي د نون شکل د لهجوي ارجحيت تر اغېزي لاندي کره بلل سوی دئ.

خوشحال خان په فراقنامه کي ويلي دي:

سکه وروڼې قتل کړي
ده يې مال ګنجونه وړي
(۶۶ - مخ)

په حاشيه کې ورته کښلي دي " وروڼې = وروڼه يې".

عبدالقادر خان وايي:

بې عمله به دي ښه په چا و نه شي
نه په ورونو په پلارونو نه په ترو
(۱۳۶ - مخ)

دغه راز په (۲۷۱مخ، ۳۶۹مخ، ...) کي هم وروڼه په (ڼ) کښل سوي دي.

حميد هم د (ڼ) په برخه کي د ختېکو لار اخيستې ده. دی وايي:

د يار يار د خپلو خپل د وروڼو ورور يم
لکه ومه هغه شان په خپل انځور يم
(۳۲۷- مخ)

++++++++++++++++++++++++

انګڼ:

په لوېديځه لهجه کي همداسي ويل کېږي، خو ختيځه لهجه لکه د (ښ) له آواز څخه چي ځان پېچي، د کلمې د پای له (ڼ) څخه هم حتی الوسع ځان ساتي او په دې لړ کی يې د (انګڼ) پر ځای (انګړ) ډېرکاروي .

دخوشحال خان په کلام کي دواړه شکله ليدل کېږي . يويې هرومرودکاتب لاسوهنه ده . تاريخي وژبني قراين پردې باندې دلالت کوي چي (انګړ) به دکاتب دتصرف نتيجه وي .

خوشحال وايي:

ځان وزړه مې هم چاپيردرسره درومې اې نګارې!

چې ګهې پـــــــــه شين شين په انګڼ کې شي روانه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۲۴۹مخ)

بل ځای وایي :

رقیبان دې لکه سپي دي په کوڅه کې

چې انګرډې پاکيزه شي،واړه چخ کړه

(۲۶۵مخ)

+++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځلرم فصل

۴، ۱:د کلاسیک ادب او لویدیځي لهجې ګډ لغتونه:

په دې برخه کې به هغه لغتونه چې په کلاسیکو ادبیاتو کې راغلي او اوس په لویدیځه لهجه کې ژوندي پاته دي، د الفبې په ترتیب راوړل سي.

آب بازي، اوبازي:

په لویدیځه لهجه کي "آب بازي" تر "لامبو" زیاته عامه ده. د لامبو یو بل شکل "لمباو" دئ، چي د کندهار په زلمیانو کي رواج لري. خوشحال خان د آب بازی او لامبو دواړه لغتونه کار کړي دي.

خوشحال خان په دستارنامه کي لیکي:

"دا دوه هنره یاد شوی، یو تیر اندازی بل آب بازی ... که آب بازی چا نه زده وی، لوئی نقصان واقع کیږی ..." (دستارنامه - ۴۸مخ)

په همدې بحث کي د "لانبوزن" لغت هم کاروي، چي په ورپسې مخ کي یې د "لامبوزن" په شکل کښلی دئ. (په کابل چاپ کی دواړه د "لامبوزن" په شکل دي)

میرزاخان انصاري وایي:

کـــــــــــــــــم دلیلو د باور اوبازي نه زده

بیا د شک ګرداب هرګوره دی عمیقه

(۱۶۹- مخ)

+++++++++++++++++

آهنګر:

په مروجو پښتو قاموسو کي (آهنګر) ته د (پښ) معنا لیکله سوې ده. خوشحال خان د آهنګر لغت راوړي. زه د ده په کلام کي د "پښ" پر لغت نه یم پېښ سوی خو د اشرف خان

(c) ketabton.com: The Digital Library

هجري په دېوان کي پښ د "پهش" په بڼه راغلی دئ.

لکه اور د پهش له دمه زياده شي
هغه زړه چي مبتلاوي په دلبرو
(۵۰۵ - مخ)

خوشحال خان ليکي: "په دا شان هنر د آهن گر چه توره، نيزه، چاړه، زغره چه آلات د محاربات دي، تعلق په ديو لري" (دستارنامه - ۱۴مخ، دغه راز ۳۰، ۳۱ مخونه).

په کندهارئ لهجه کي آهنگر(ايينگر) او (پښ) يو څه توپير سره لري. پښ زياتره د اسانو نالونه او دې ته ورته شيان جوړوي خو آهنگر چړې، ارې، د تاکبيرئ ارې، د پسو د سکوستلو وسايل، قلفان او نور جوړوي.

خوشحال هم د آهنگرئ په هنر کي همدا شيان شامل گڼي.

رحمان هم د "آهنگر" کلمه کاروي:

يا تنور دی يا دوکان د آهنگرو
چي په عشق کښي تصور کړم خپل قلوب
(۲۴- مخ)

عبدالقادر خان وايي:

همنشين دي نغمه نه مومي بې زيانه
په بد فعل بدخصلت دکان د پښ يې
(۳۵۹ - مخ)

آهنگر ته په کندهار کي گگر هم ويل کېږي. "سل د زرگر يو د گگر" چي مراد يې سوټک دئ. يعني د زرگر سل سوټکه د آهنگر له يوه سوټک سره برابردي.

++++++++++++++++++++++++

اَدوم:

دا لغت د خوشحال خان په کلام کي داسي لولو:

څه به هر يوه ته حال وايې خوشحاله
د ليمو په حال خبر کله ادوم دئ
(۳۴۸- مخ)

اَدوم کلمه د کندهار په لهجه کي ژوندئ کلمه ده او معمولاً د حيوان (څاروي) د پښې

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغي برخي ته ويل کېږي، چي تر زنګانه پورته ده او په پارسي يې (ران) بولي. د انسان د پښې دې برخي ته (ورون) وايي. د ادوم لغت کله کله د انسان له پاره هم کارېږي. د کندهار په لهجه کي د انسان د پښې بېلابېلي برخي له ګوتو څخه لوړي دا نومونه لري:

- د پښې په خپړ (خپړه) کي: ګوتي، تله، پونده، بجلکه، د پښې بند.

- د پښې تر بند پورته: پونډۍ (پړکۍ)، زنګون، ورون، ښنګښر، غبانده.

د پښتو په نورو لهجوکي اَدوم ته (پتون) وايي. لکه د ادوم مغيره شکل چي (اَدامه) دئ دغه راز د (پتون) مغيره شکل (پتانه) دئ.

حميد وايي:

چې شبنم غونډې شبګير واخيست په سر ما
کېښود سـر په پـتانه د سمنبر ما
(کليات - ٨ مخ)

ما يو وخت خپل د پوهنځي استاد جاج صاحب ته خپل يو شعر ولووست:

صوفي مـوړ منعه کولو د شايسته وو له ديدنه
منافق ته چي ښه ځير سوم سر يې پروت وو پر ورانه

استاد راته وويل چي د (ورانه) پر ځای (په پتانه) ورواچوه. زما خيال سو، چي د دوی په لهجه کي دغه کلمه عامه نه وه.

په انګرېزي ژبه د چرګانو ادوم ته (drum stick) وايي يعني د ډول لرګی. د کندهار په لهجه کي له اوسپني څخه جوړي سوي دغه راز وسلې ته (خوردوم) وايي.

خوشحال د ادم خېلو اپريديو د توصيف په ترڅ کي د"پنډۍ" لغت داسي راوړی دئ:

په وجـود کې لکه ها له ويښتو خلاصې
پښې کمکۍ، غونډې پنډۍ پهن سرينې
(۴۶۰ - مخ)

+++++++++++++++

ارکه:

خوشحال خان د کاله پانۍ د هېليو په بيان کي د "ارکه" لغت راوړی دئ.

په ارکه وو مـالامال دي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سونا هم پکې خال خال دي
(فراقنامه - ۴۷مخ)
د (ارکه) په نامه مرغه ماته نه دئ رامعلوم او نه مې په مروجو قاموسو کې موندلی دئ او د خوشحال فرهنگ چي د معاون سرمحقق محمد اسمعیل سرِه بن په قلم په ۱۳۶۵ کال په کابل کې خپور سوی دئ، د نومونو په برخه کې یې راوړی دئ او ورته کښلي یې دي: "یو کوچنی مرغی ده چي د باز په واسطه ښکار کیږي". په دې قاموس کې لکه نورو نومونو ته چي لاتیني نوم هم کښل سوی وي، د دغه نامه لاتیني معادل نسته، ځکه یې سمه څېړنه راته میسره نه ده.
په کندهار کې هغو کوترو ته، چي په هوا کې بازی نه کوي او تر لوټن (ملاقي) کوترو غټې هم دي، (ارغه) کوتري وايي. ارغه کوتره صحرايي کوتري ته ورته ده.
++++++++++++++++++

ارهټ:

ارهټ، ارهټ هغه کوهي (څاه) ته ویل کېږي چي د لویو مځکو د اوبولو (خړوبولو) په نیامت کیندل سوی وي. دغه راز کوهي ته اوس (باوړی) وايي. دا کلمه پاکستان ته د افغانانو د وروستي مهاجرت په دوران کې د کندهار لهجې ته راغلې ده. پخوا دا کلمه د دیورند تر پولي ها خوا ته مااورېدلې وه. بایدوواېم چي دکندهارپه عامه محاوره کې داکلمه د (ارهټ) په شکل ویله کېږي . دکندهاریوشاعرانوپه دیوانوکې چي د (ارهټ) په شکل ثبت ده، غالباًبه دکلاسیک ادب دخطي دیوانو همدارازثبت اغېزه پکښې کړې وي .
میرزا خان وايي:

د وحدت په ځان لــــــه ځان سره بازي ده
د کثرت نوم یې ارهټ کړ یا گرداب شو
(۹۷- مخ)

میرزاحنان بارکزی وايي :
ماتول اوسازول دفلک کاردئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

زنده سرواړه منګي دي ارهټ
(۵۰مخ)
شمس الدین کاکړوایي :
کښت دعمرمي سیراب په باران نه شو
اوبوم يې دسروسترګوپه ارهټ
(۴۲مخ)
++++++++++++++++++++++

استوګنه :

استوګنه د (اوسېدلو) په معنا لرغونې کلمه ده. دا کلمه په پخوانیو متونو کي د "استوګه" په شکل راغلې ده. د کندهار په لهجه کي هم پخوا "استوګه" رواج وه خو اوس يې پر ځای "استوګنه" ويله کېږي.

اشرف خان هجري ويلي دي:

په ادب پــــه نېکی مټ کوه ختکه !
د استوګې ځای دلې نشته سفر دی
(۱۹۲ - مخ)

بل ځای يې بيا د استوګني په شکل راوړی خو هلته بيا کاتب په (ړ) کښلی دئ.

رُخ دي نه دی ماڼې مه څکوه فلک ته
د استوړنې مکان ستا نس د تُراب دی
(۵۲۵ - مخ)

د رحمان بابا په ديوان کي هم " استوړنه " چي د "استوګنه" ناسمه ليکنه ده، زياته راغلې ده.

پـه تــــــوده زمکه استوړنه ده مشکله
څه به زيست شي له رحمان سره د چا
(۱۲۶ - مخ)

په ۱۹۱مخ کي يې بيا په (ګ) کښلې ده.

ښه استوګنه د دوه ورونو سره نه شي
بلکه اخــــــــــــــــــــــــلي يو تر بله آزارونه

مرحوم قلندر مومندپه پټه خزانه کي د استوګني کلمه د دغه کتاب د جعليت يو دليل بولي چي نور پوهان ورسره موافق نه دي. استوګنه لغت د پټي خزانې تر کښلو پخوا په پښتو ادب کي مروج وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++

الابـلا:

هر څه تـه لاس اچول، حلالـي و مـرداري سره
ګډول، ...
پـه ظفـرالـلغات کـي يـې د دي ويـي معنـا
داسي کښلي ده: "بـيكاره او بـې ښې څيزونـه،
ګډ ګا ډيـره څيزونـه، ....، درد، رنـج، مصيبت"
د کندهار ښځمنی وايـي:
"الابلابـه وکم، زوی و لـوربـه پـه ماړه کم،
د مـولا جواب بـه څه کم".
خوشحال خان ويـلي دي:
کـه مـثال يـې پـه دنـياغواړي لـه مانـه
چې الابلا پـکې وي هــــــغه ډنـډ دی
(٣٣٨ - مـخ)
يـا:
هــــره ورځ د دي فـانـي دنـيا دپـاره
زرفـتـنې، الابـلا، دغادغل کـړي
(٤٤٤- مـخ)
پـارسي ژبـي هغه وخت چي غواړي د يـوه کـار
لـه ذمـه واری او مسئولـيت څخه ځان وکاږي نـو
وايـي " الابـلا، بـګردن ملا".
++++++++++++++++++++++

الـپـتـه:

دسرلـه خـوادڅلـوروتـورو پـه زوَر (فـتـحه)
تـلـفظ کـيږي او فـشار يـې پـر وروستـی څپـه دئ.
دا لـغت د کندهار پـه لـهجه کـي د
(وارخطا، سرګردانـه) پـه معنا ژونـدی دئ او
پـه ورځنـی محاوره کـي زيـات کـارېږي.
ظفـرالـلغات يـې هم دي تـه ورتـه معناوي کـښلي
دي. پـه کـلاسيک ادب کـي ځـای ځـای د عربـيت تـر
اغيـزې لانـدي "الـفـتـه" لـيکل سوی وي.
خوشحال خان ويـلي دي:
ښه خـو دا چې يـې بـرقع پـه مخ پـرتـه ده
او کـه نـه پـري بـه وګـــــــــړي الـفـتـه شي
(٣٧١- مـخ)
يـا:
کـه د مـخ ښـايـست يـې دا دی چې لـيده شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

لابه ما غوندې پرې ډېر الفته کيږي
(۳۷۳ - مخ)
په دستارنامه کې هم "الفته" راغلې ده.
"لږ چه تازه دم وی، بهتر تر هغوډيرو چه ستړی آلفته وی".
(۹۵ - مخ)
اشرف خان هجري وايي:
الفته قيس يې هسې رنګ جدا کا
چه د تور قفس بندی غم د ليلا کا
(۴ - مخ)
+++++++++++++++++++++

انا:

په کندهار کې د مور يا پلار مور ته (انا) وايي. په ختيځه لهجه کې يې (نيا) بولي.
حميد مومند ويلي دي:
چې، انا! په فلاني کلي کې مقامه
يوه جن ده ګل اندامه وفا نامه
(کليات - ۵۰۹ مخ)
+++++++++++++++++++

اوتاک:

د اوتاک لغت په کلاسيک ادب کې هغه راز راغلی دئ لکه په لوېديځه لهجه کې چې کارېږي. اوتاک د کندهار په لهجه کې تر "خونې، اطاق" پراخه معنا لري. پخوا به په لوی اختر کې خلک د شاه اغا مېلې ته وتل. د هري ډلې اوتاک به معلوم وو. د شالمار په مېلو کې به هم د هر کلي اوتاکونه جلا ول. په اوتاک کې به يې يوه برخه د اشپزی له پاره وه، نغري به يې پکښې جوړ کړي ول، بله برخه به د ناستې ځای وو، کمبلې به پکښې اوارې وې او بسترې به شاوخوا پرتې وې. د شپې د خوب له پاره يې هم له دغه ځايه کار اخيست. د لمانځه له پاره به يې بله برخه ټاکلې وه. دې ټولو ته يې په مجموع کې اوتاک وايه. د روسانو د اشغال پر وخت د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کندهار په مالــه جات او ارغنداو او نـورو سیمو کـي د مجاهدینو اوتـاکـونه ول.

پـه پـښتو کلاسیک ادب کـي د اوتـاک لـغت زیـات راغلی دئ. پـه دستـارنـامه کـي "اسبـاب معـیشت" تـر عنوان لانـدي داسي لـولـو:

"بـل اوتـاک یـعني د استـوګـني ځـای"

(۱۴۵- مـخ)

پـه فـراقـنـامه کـي وایـي:

اوس یـې رخ د مـــــــــــــــلـنګی او د دوهی دی

د خوشحال چې سرای اوتـاک و واړه تـېر شه

(۷- مـخ)

بـل ځـای:

هـــــــغه ملک واړه اوتـاک دی

چې پـکې کښلی بـختنـاک[۱] دی

(۳۸- مـخ)

دمیـرزاحنـان بـارکزي بـه دیـوان کـي اوتـاک کـلمه پـه قـاف لـیکل سوي ده خومـرادیـې (خونـه،کوتـه، اطاق) نـه دئ،بـلکي مطلب یـې هغه رازاوتـاک دئ چي کلاسیکوشاعرانـوپـخپـلواشعاروکـي راوړی دئ. دی وایـي :

لـکه ځغلي لـېونـی سپی لـه اوتـاقـه

هسي ورک شوه رقـیبـان دشکرلـب

(۴۴مـخ)

پـوهانـد زیـار صاحب چي د اوتـاک کـلمه عربـي (اطاق) کـڼلـي ده (د خوشال ادبـي پـښتو - ۳۶مخ) د تـأمل وړ خبـره ده. د پـښتو (اوتـاک) غالـبـاً لـه تـورکـي ژبـي څخه راغلی دخیـل لـغت دئ. پـه تـورکـي کـي "اتـاق" د خونـي او خېمـې پـه معنـا کـارېـږي او وایـي چي کـلـه کـلـه یـې د 'اتـاغ" پـه شکل هم تـلـفظ کـوي (وګ: غیـاث اللغات). زمـا خیـال دئ تـه چي د عربـي "اطاق" بـه هم د تـورکـي "اتـاق" معرب شکل وي ځکـه پـه قـرآن کـي د "اطاق" کـلمه نـه ده راغلي (وګ: معجم الـمفـهرس- د الـف ردیـف. هـورې تـاسي د "اطاق" کـلمه نـه مومـئ).

---

[۱] بـختنـاک د خوشحال خان زوی وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوکتور هاشمیان صاحب "اتاق" دري ژبي
ته له ترکي څخه راغلې کلمه بولي (وګ: آئینه
افغانستان، شماره مسلسل: ۱۱۸ - صفحه ۳۳) .

++++++++++++++++

اوستری:

آخري، وروستی.
قاموسو هم په همدې معنا ثبت کړی دئ.
مذکر حالت یې (اوستری) دئ لکه: اوستری
دیدن
دا لغت په کندهار کې په همدې شکل
ژوندی کلمه ده. یو متل دئ چي وایي "اوستری
ورځ نامرده ده".
حمید مومند ویلي دي:
راشه که هوا د اوستري دید لرې بې رحمه
مـــــــــړ ستا د دیدن یې سره کفن کې
ونغاړه
(کلیات - ۲۲۳مخ)

++++++++++++++++++

ایځې:

په ظفراللغات کې دې لغت ته کښلي دي:
"په تکو ویل، مجازاً یوه خبره ښه یادول" او
په مثال کي د خوشحال خان همدا بیت چي ما
هم راخیستی دئ، راوړی دئ.
د کندهار په لهجه کي کوچنیانو ته د
"قاعده بغدادي" د تدریسولو په وخت کي د
کلمو د حرکاتو له مخي د هغو د تلفظ زده
کولو یوې طریقې ته (ایزګی) ویله کېږي. د
مثال په توګه د "معلم" کلمې تلفظ داسي
ورته ښوول کېږي "میمه عین زرمع، لامه میم
زیرلیم، معلم" دا طریقه د تلفظ زده کولو
یوه پخوانی اوږده تخنیکي قاعده وه چي اوس
لا هم د کورني تعلیم په نصاب کي شامله ده.
د خوشحال خان په کلام کي دې عمل ته
"ایځي" ویل سوی دئ. (ایځي) او (ایزګي) سره
ورته لغتونه دي.
خوشحال وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغه کـــــــــــوم سبق د ناز او د نیاز دی
چې وما یې په ایځي نه دی راکړی
(۳۵۲- مخ)

دغه راز لوست ته "په زوَر و زېر ویل" اصطلاح هم په کندهار کي ستـه.

++++++++++++++++++++

ایداد:

(ایداد) په لوېدیځه لهجه کي د (سرزنش، سزا، ترټل) په معناعام لغت دئ. علامه رشاد د امیر شېرعلیخان او سردار محمدامین خان د مخالفت په برخه کي د امیر له خولې لیکلي دي: "... سردار محمدامین ته ووایه زما ستا سپکاوی نه دئ هېر ... که زه په بري کابل ته راستون سوم، ایداد به درکړم (د کندهار یاداښتونه - ۱۸۲مخ).

ډاکټر پالوال صاحب یو ځای کښلي دي: "څنګه چي ساګزو له انګلیسانو سره په جنګ کښي د سرغنه محمدایوب ملاتړ وکړ، نو تر بري وروسته، امیر عبدالرحمان خان، چي په کندهار کښي په تور امیر سره شهرت لري، ډېری ساکزیان ئې په ایداد کښي له هلمند ناوې څخه د افغانستان و شمال ته فرار کړل" (معیاري پښتو - ۴۴مخ).

د کندهار ښځمني یوه وراشه لري: "مور و پلار مي وکړه ازارونه، ما خواري تې راکړه ایدادونه".

د خوشحال په شعر کي دا لغت څو واره راغلی دئ خو کاتبانو او ناسخانو یې په لیکنه کي څو شکله (هداد، اهداد، احداد) ثبت کړي دي.

تل ګریوان په اوښکو لوند، ساړه آهونه
چې خوشحال مین کېده دا یې هداد دئ
(۳۵۲- مخ)

په حاشیه کي کښلي دي: "په دریمه کې (ایداد) په ارمغان، کلیاتو او دوهمه کې (احداد) دی".

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا بل ځای له پښتنو څخه د سر تړکولو په وخت کي وايي:

اول زه، دا نور د پسه
څو شته واړه د احداد دي
(۳۵۹ - مخ)

دې ځای ته مرتب هیڅ رازحاشیه نه ده ورکړې او داسي ښکاري، چې د چاپي متونو ترتیبوونکي د دې کلمې په معنا کي مردود (شکمن) ول ځکه یې همداسي پرې ایښې دئ. کاتبانو او ناسخانو د ایداد پر کلمه باندي د عربي "احداد" خیال کړی دئ. د عربي احداد د عبدالقادر خان ختک د دېوان (د ۱۳۶۸ش کال چاپ) په لغتنامه کي په "په جرم حد لګول، سزا ورکول، تعزیر" معنا سوی دئ. دا معناخو له ایداد سره هم نزدېکت لري خو د پښتو ایداد مستقل او په پښتو کي مروج لغت دئ او دعمومي عادت له مخي به عربي ګڼل سوی وي.

خو د دې خبري یادونه به هم په زړه پوري وي چي په قاموسو کي د (احداد) لغت په دغه معنا ثبت سوی نه دئ. په لغتنامه دهخدا کي د (احداد) لغت ته داسي لیکل سوی دي: "... سوگ داشتن زن بشوهر، ... باز ایستادن زن از زینت. جامه سوگ پوشیدن، ... تیز کردن کارد و امثال آن بسنگ وسوهان".

یا:

ساقي نن د سرشاریه شراب راکړه
محتسب چې حاضر نه دی، څه احداد شي
(۴۱۸ - مخ)

دلته بیا فکر کوم له (ایداد) څخه (احداد) جوړ سوی دئ.

یا:

چې بل مخ وته نظر کړم دهداد شم
توري زلفې یې دورې دي اویزاندي
(۴۲۹- مخ)

(هداد) د (ایداد) مسخه سوی شکل دئ. په حاشیه کي یې ورته کښلي دي " په لومړی کې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(احداد) او په دوهمه او دریمه کې (اهداد) دی".

یا:

په گل چه هومره مینه بلبل کا
سیل د بلبلـــو بانديې غلغل کا
د ښایسته ؤعـــاشقان ډېر دي
عالم به ولی احـــداد د گل کا
(د خوشحال رباعیات - ۲مخ)

د رحمان باباپه دیوان کي هم د "اهداد" په شکل ثبت دئ.

هر اهداد چه راکاوه شي ستا په مینه
په لیمه ځــــــما قبول هغه اهداد دی
(۲۴۱ مخ او دغه راز ۲۵۹مخ)

هجري ویلي دي:

په ټگی مي یې زړه یووړ اوس مي سر وړي
چي دې مست مي ورکاوه دا لوی هداددی
(۱۹۹- مخ)

عبدالقادرخان وایي:

نور چی بوس و کنار کا عیب یې نه وي
زه چی تش کاته کـــــوم زما اهداد شي
(۲۹۶- مخ)

په حاشیه کي یې ورته کښلي دي: "ک: (هیداد)، (پ،آ): احداد".

حمید مومند وایي:

چې په ما دي هم له ما دي
پرې ناحق د بل ایداد کړم
(کلیات - ۱۴۴مخ)

یا:

چې مې کړی خود کــــــرده په ځان فساد دی
هر چې شوَمه ښه چې شوم دا مې اهداد دی
(۴۳۲- مخ)

کامگار ختک وایي:

وابه نه وړم د دابرو له جواره
خپل پردي که همگي زما اهدادکه
(۱۱۳- مخ)

په دې باب نور مثالونه هم سته. "احداد، اهداد، هداد، هیداد" ټول د "ایداد" مختلفي املاوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا لغت د راحت زاخیلي په لغات افغاني او د وزیر محمدگل خان په پښتو سیندکي نسته او له دې څخه ثوک ویلای سي، چې په ختیځو لهجو کې یې رواج عام نه وو. ظفراللغات بیا اخیستی دئ او زما یقین دئ چې د هغه ماخذ به هم کلاسیک متون وي نه عامه محاوره.

+++++++++++++++++++++

ایسېدل:

د کندهار په لهجه کې د (ښکاره کېدل، معلومېدل) پر ځای د (ایسېدل) کلمه زیاته باب ده. خو په " ښه مي نه ایسې" عبارت کې یې معنا دا ده چې " ښه مي نه درڅه راځي"، " بد مي په نظر راځي". دا کلمه په کلاسیک ادب کې سته خو اوس یې د استعمال هڅه کمه سوې ده.

حمید مومند ویلي دي:

هر خاکسار چې خاکساري نه کا ښه نه کا
هر څوک ښه ایسي په خپل رسم و رواج
(کلیات - ۵۳مخ)

بل ځای وایي:

لکه شوم چې په خوړونکي سپي نازېږي
هسې ښــــــــه ایسي د ترکو رقیبان شوخ
(۶۰- مخ)

میرزاخان انصاري وایي:

مینه نــــــه شي بې دیدنه
دیدن ښه ایسي په مینه
(۱۹۰- مخ)

مولوي بریالی وایي:

زوی چې دم د بې لارۍ په ځان کې پوکئ
نــــور زیاتي ورته بد ایسي د خپل پلار مخ
ما چې دم د شــــــوخو سترگو پر ځان پوکئ
ته وا څه به مي ښــــــــه ایسي د بل کار مخ
(اهار - ۲۶مخ)

++++++++++++++++++++++++

بارخو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په لوېدیځه لهجه کي (باړخو) د (رخسار) له پاره کارېږي. د پښتو په نورو لهجو کي ورته (انګي) وايي. خوشحال خان خټک خال خال (انګي) لغت کاروي خو د (بارخو) کلمې د استعمال پله یې درنه ده. خوشحال خان پخپله جوړه کړې الفبې کي د (ړ) توري له پاره پر (ر) باندي همزه ږدي. ما ته دا فکر رالوېږي چي په "باړخو" کي به کاتبانو دغي همزې ته سمه پاملرنه نه وي کړې. خو دا صرف یو حدس دئ. دا څو ځایه به په ګډه سره ولولو:

ګل د لاله شه دی، راته وایه که بارخو یې؟
ستا زیبا بارخو به له ګیاه کړم برابر؟
(۶۰- مخ)

یا:

په بارخو دې مار حلقه شو که صهبا مې
ستا د تورو زلفو خولې وته سر مات کړ
(۷۲ - مخ)

د خوشحال رباعیات (د پښتو ټولني چاپ) کي یې "باړخو" کښلی دئ.

باړخو یې نه دی ګل د ګلاب دی
زلفې یې طعن د مشک ناب دی
راشه که دواړه شونډې یې ګورې
چي پرې مستېږې هغه شراب دی
(رباعیات - ۱۲۳مخ)

د خوشحال خان او رحمان بابا په دېوانو کي ځای ځای د (بارخو) پر ځای (انګي) ورلوېدلی دئ چي ښاغلي پالوال صاحب یې تفصیلي یادونه او هغه وراني بیان کړې دئ، چي د دغي لاسوهني له اسیته د رحمان په شعرکي پېښ سوی دئ. (وګ: معیاري پښتو - ۲۳۳مخ)

++++++++++++++++++

برایي: برایه، تېره شپه

دا لغت په لوېدیځه لهجه کي ډېر عام دئ او په ختیځه لهجه کي یې پر ځای "بېګاه"

(c) ketabton.com: The Digital Library

ویل کېږي. په کلاسیک ادب کي یې مثالونه ډېر مونډل کېږي. اشرف خان وایي:

د دوو سترګو کسي غواړم مونده نشي
شـــــــاید یوړه برایه دغه سیلاب ستا
(۲۷۷- مخ)

بل ځای:

برایه غـــــمان؟راغلی د هجران وو
د لښکرو حد یې نه وه بې پایان وو
(۴۲۲- مخ)

عبدالقادر خان ویلي دي:

برایه مي اشنا ولیده په خوب کي
په ژړا مي کــــــړ په اوښکو بستر تر
(۵۶ مخ)

حمید مومند وایي:

لا یو ښکلی ګل اندام چې شاهد نام و
برایي زمـــــــــونږ په کلي کي مقام و
(کلیات - ۴۹۶مخ)

+++++++++++++++++++

برقه، برقع:

(د ښاري پښتنو ښځمني یې د حجاب په خاطر پر سرکوي. دا کلمه او جامه پښتنو ته له بلي خوا راغلې ده. کلمات یې ټول فارسي دي، لکه: کله ګی، چشمکي، تا، چین، دولاق،...

په فراقنامه کي لولو:

ښه خو دا چې یې برقع پر مخ پرته وي
او کنه پرې بـــــــــه وګړي الفته شي
(۱۵- مخ)

هجري ویلي دي:

دبدبه د نمر باطلـــــــــه هغه دم شی
چه سرګنده تر برقې د مخ ضیا کا
(۱۰- مخ)

+++++++++++++++++++++++

برمنډ: لغ، لوغ

خوشحال خان ویلي دی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

هـــــــــــــــــومره بلا دي و
تـا تـه پـنډې
چې شـــــــــــمار يې نشته پټې بـرمـنډې
گـوره پـه کـــــــــــــــــومـه بـلابـه
سر شي
چې پـکښې تـه گـرځې پـه مـنډې مـنډې
(ارمـغـان - ۱۲۷مـخ)
عبدالقـادر خان وايـي:
پـښې بـرمـنډې سر بـرمـنډ گـرېـوان پـاره وی
پـه طلب يـې پـه مـــــــــــــــلكونـو
آواره وی
(۲۵۶- مخ)
د کـنـدهـار پـه لـهـجه کـي"بـرمـنډ" رواج لـري.
مـولـوي صالح محمد هوتک وايـي:
مخ پـر سره اور ورځه
لـکه خونخـــور ورځه
د جنگ پـر لـور ورځه
بـرمـنډ سرتـور ورځه
(پـاشلي ويـنـاوي - ۷۹مخ)
مـولـوي بـريـالـی وايـي:
کې كـاكـل د كـفـر تـوره کـــــــــــــړه
بـرمـنډه
د صنعان بـه صحيح ديـن كـړي ورغلط
(اهـاړ - ۶۰مخ)
کې = كه يـې:
(بـرمـنډ) پـه نـورو لـهـجو کـي "بـربـنډ" دئ.

حميد وايـي:
هيڅ لـه شرمـه راتـه مـه وايـه نـاصحه
د بـربـنډ لـه اوبـــــــو څه انديښنه بـاک
(کـليـات - ۱۲۶مخ)
++++++++++++++

بـرند، بـرنده:

د لـومړي تـوري پـه سکون او د دوهم پـه زور(فـتحه)،
دا لـغت پـه کـنـدهـار کـي د صفت پـه شكل كـاريږي. كه لـه (ځوانـی) سره راسي نـو (بـرنـده ځوانـي) د خوانـی اول ټـاپـی، د ځوانـی د مستی

(c) ketabton.com: The Digital Library

شپې و ورځې معنا ورکوي. که له سترګو سره راسي نو بيا (برندي سترګي) د شوخو سترګو معنا ورکوي. دا لغت قاموسو اخيستى دئ او همدغه شاني معناوي يې ورته کښلي دي. په کلاسيک ادب کي يې هم په همدې معنا موندلاى سو. هلته چي کله له "کښېنستل" سره يو ځاى کار سي نو "برند کښېنستل" د مغرور کښېنستلو معنا ښندي. دغه راز کښېنستلو ته په کندهار کي "په اډه مار کښېنستل" وايي. اډه مار د (په ځان مغرور) معنا لري.

خوشحال خان په دستارنامه (۱۱مخ) کي ويلي دي: "څوک چه دستار تړي - د دستار په حقيقت دِ وپوهيږي - د دستار حق دِ وپيژني - قابليت او لايقت دِ ئې حاصل کا - که قابليت او لائقت ئې حاصل نه کا- دستار په سرکا - برندکښينى - دا هسې دستار، دستار باله نه شي".

برنده:

خوشحال خان وايي:

چې سترګې په رنجو کړې، برنده کښينې خورې زلفې
چې غټې به درته ګوري يو يو مرد به ويه بللى
(۳۲۲- مخ)

په سواتنامه کي لولو:

نوم په ځان باندې کيږده د عالمانو
په دا هسې علم برند کښېني ملا شي
(۳۴- مخ)

يا:

د خوشحال غوندې به مست ګرځي په ميو
چې هوا د برندو سترګو د چا ستا وي
(۴۰۹- مخ)

هجري ويلي دي:

يوه سترګه يَم د ګنګ بله جمنا کړم
چه راياده برندې سترګې د اشنا کړم
(۸۴ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا وايي:

وبه نه وينې د ترکـــــــــــو برندي سترګي
مګر ځان په خپلو وينو کشي سالو کړي
(۴۹- مخ)

د کندهار مولوي بريالي صاحب ويلي دي:

يا مي خيال د برندو سترګو سو په زړه کي
يا په برخه د بډای ســـــــــــــو د دولت رنځ
(اهار - ۳۰مخ)

په ظفراللغات کي يې د " غصه ناک، سپين سترګي او بې حيا" معناوي هم ورته کښلي دي. د دې معناوو مصداق ما نه په کلاسيک ادب کي موندلی دئ او نه مي پخپله لهجه کي. تر کومه ځايه چي ما څېړنه کړې ده. (برند، برنده) دواړه په مثبتو صفتو کي راځي.

++++++++++++++++++++

بدلي، سندري:

غزلي، ترانې

مفرد يې (بدله) ده. دا لغت په لوېديځ ګړدود کي د (غزل) له پاره زيات کارېږي. نوی نسل اوس د (سندري) ويی هم کاروي خو په عامه محاوره، په تېره بيا د ښځمنو په خبرواترو کي (بدلي) لغت ډېرکارېږي. په ختيځ ګړدود کي د (بدله) جمع په اوږده (ې) سره ليکي.

خوشحال خان وايي:

هومره بدلې هـــــــــــومره سندرې
تـــــــــــامې نه شوې د عشق خبرې
فهم مې وکړ د عشق په کار کښې
لــــــــــــرې نژدې دی نژدې دی لرې
(رباعيات - ۲۸۰ مخ)

په دستارنامه کي د "ازدواج د معاشرت " په برخه کي راغلي دي:

"چي ميړه يې غائب وي... سندرې بدلې دا دي نه وايي - حزن دلګيري دي پرې غالب وي".
(۱۲۲- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سید راحت الله راحت زاخیلي په لغات افغاني، د وزیر محمدگل خان مومند په پښتو سیند او د میا بهادرشاه ظفر کاکاخېل په ظفراللغات کي د دې لغت نسته والی پر دې خبره باندي دلیل کېدلای سي، چي په ختیځو لهجو کي دا لغت دونه عام نه دئ چي قاموسو ته دې لار موندلې وي خو د خوشحال خان په ژبه کي دا لغت موجود وو.

+++++++++++++++++

بوده:

د بار وړونکي حیوان (خره، آس) په معناپه لوېدیځه لهجه کي ژوندی کلمه ده.

خوشحال خان یې هم راوړي:

په هر نام چې دي رضا هغه مي بوله
آدم زاد، فرشته، پري، بوده، لیوه یم
(۱۲۵- مخ)

++++++++++++++++++++

بیهاڼ:

د کندهار په لهجه کي بیهاڼ د آس بچی ته وایي. په نورو لهجو کي یې د (بیاڼ) په شکل تلفظ کوي. ښځینه جنس ته یې (بیاڼه) وایي.

خوشحال وایي:

بیهاڼ د اســــــــــپو کله یکسان دي
ځینې ټټوان دی ځینې اســــــان دي
ځینې د بار دی د زیست روزگار دي
ځینې د تــــــــــورې د برگستوان دي
(رباعیات - ۱۵۶مخ)

مولوي بریالی وایي:

د رقیب په خوشگویي به غلط نه سم
پای بسته وي پـــــــــه اول مزله بیهاڼ
(اهار - ۹۰مخ)

+++++++++++++++

پدل:

په لس زره پښتو لغتونه کي یې د دې لغت معنا "اثر" کښلی دئ. لغات افغاني نه دئ ثبت کړی. پښتو سیند په "تاثیر" سره معنا

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړی دئ او ظفراللغات یې "شعور، بې عقل، اثر" معناوي بللي دي. پدل ماتېدل یې په "بې اثر کول" سره معنا کړی دئ. د خوشحال خان خټک کلیات (نوی چاپ) په ویپانگه کي یې "گټه، فایده، مثبت اغېز، ښېگڼه" معناوی ورته کښلي دي.

دا لغت د کندهار په لهجه کي ډېر عام دئ خو کومي معناوي چي قاموسو کښلي دي، د کندهار د لهجې له استعمال سره ډېري نږدې نه دي. په کندهاری لهجه کي (له یو چا سره پدل ماتېدل) دا معنا لري چي له هغه سره اوس په خلاصه خوله، بې له کوم مانع او خنډه او بې له کومي ملاحظې راشه درشه، خبري اتري کېدلای سي. د مثال په توگه یو څوک د یو چا مجلس ته د شرم او حیا یا کوم بل دلیل له اسیته ورتللای نه سي. یو بل څوک یې له ځانه سره دغه مجلس ته بیایي. تر دې وروسته نو د ده پدل مات سو او نور نو په پوره زړه نوموړي مجلس ته ورتللای سي.

خوشحال خان خټک دا لغت کار کړی دئ خو په معنا کي یې زه شکمن یم. نه هغه معنا پکښې موندلای سم چي قاموسو راوړې ده او نه هغه مطلب ځني اخیستلای سم چي زما پخپله لهجه کي ځني اخیستل کېږي. گویا دا لغت په "حل طلب" لغاتو کي راځي.

خوشحال خان وایي:

نه یې قدر شته نه پدل
ډېر ترمور اوتر جراد دي
(۳۵۹- مخ)

دا بیت په ټولو چاپو "مرغلري"، "ارمغان" او "د خوشحال خان خټک کلیات" کي په همدې شکل ثبت دئ او د هغي غزلي د پای له خوا دوهم بیت دئ چي د پښتانه په ذم کي ویلې سوې ده او مطلع یې ده:

پښتانه که آدم زاد دي
په خویونو کښي هناد دي

په نوموړي بیت کي "ترمور" کلمه ما ته "ترهور، ترور" ایسي او چاپي متونو دا کلمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمه ثبت کړې نه ده. څکه اول خو د (ترمور) لغت هیڅ معنا نه لري او هیڅ قاموس هم دا لغت نه دئ راوړی. دوهم دا چې په نیم بیتي کي "ترمور، اوتر، جراد" پرله پسې راغلي دي او مترادف لغتونه باید وي. (ترهور، ترور) وارخطا ته وایي، (اوتر) هم وارخطا، سراسیمه ته ویل کېږي او (جراد) د بې پروا، زړه ور ته وایي. دا معناوي له بیت سره لګېږي هم.

په ارمغان خوشحال (۳۹ مخ) کي راغلي دي:

د ناقصي پوهي پدل په کار نه دی
د دانا فکـــــــــــــــــر خطر لري خطیر

++++++++++++++++

پسور:

د (عرض، بر) په معنا په کلاسیک ادب او لویدیځه لهجه کي کارېږي. په ختیځو لهجو کي له (پسور) او (سپور) دواړو څخه (پ) غورځېدلې ده خو په لویدیځه لهجه کي بیا دا دواړه لغته له (پ) سره تلفظ کېږي. په کلاسیک ادب کي هم له (پ) سره یو ځای راغلی دئ. په ځینو ځایو کي چي (پسور) د (سور) په شکل راغلی دئ، یقین ته په نزدې ګمان سره ویل کېدلای سي، چي دا به یې د شاعر خپل تلفظ نه وي. مثلاً خوشحال خان د (پسور) لغت په مغیره حالت کي (پساره) کاروي.

خبردار یې په پساره په اوږده نه وي
چې دریاب تر کومه لاړ دی پهن تر
(۵۷- مخ)

دلته که له (پساره) څخه (پ) وغورځول سي، یو بې معنا شی ځني جوړېږي.

د (سپور) ویی هم له (پ) سره یو ځای راوړي.

د جهان بلا دې کل وي
خو دې نه شي ویی سپور
(۶۸- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++

پـل:

(د لـومړي تـوري پـه زوه ره کـي) مـعاف، بـخښل

د کـنـدهـار پـه لـهـجـه کـي (پـل) پـه هـمدې مـعـنـا ژونـدی او پـه مـحـاوره کـي عـام لـغت دئ. څـوک چـي پـه کـوم غـټ سـفـر ځـي، دوسـتـانـو تـه وايـي "حق راپـل لـرئ" يـعـنـي کـه مـو حق رابـانـدي پـاتـه وي، راويـې بـخښئ. دغـه راز غـوښـتـنـي تـه "حق پـلـيـت" وايـي.

(پـل) لـغت پـه هـمدې مـعـنـا پـه نـورو لـهـجـو کـي نـسـتـه. ارواښـاد سـرمـحقق دوسـت شـيـنـواري پـه "زړه پـانـگـه " کـي د دې لـغت پـه بـاب لـيـکـلـي دي: "... (پـل - پـلـه = مـعـاف، بـخښلـی) صـفـت دی، چـی د پـښتـو پـه لـويـديـځـه (د کـنـدهـار) لـهـجـه کـی بـيـخـی ژونـدی او مـروجـه لـغت دی. خـو پـه خـتـيـځـه لـهـجـه کـی لـه اسـتـعـمـالـه وتـلـی دی. دغـه کـلـمـه نـه يـوازی دا چـی زمـوږ پـه لـرغـونـی ادب کـی زيـاتـه اسـتـعـمـالـيـدلـه بـلـکـی پـه آريـايـی ژبـو کـی يـی ژوره ريـښه لـرلـه ..." (زړه پـانـگـه - سـريـزه - ۴ مـخ. نـقـل قـول کـټ مـټ او د چـاپـي مـتـن پـه امـلاء رانـقـل سـوی دئ . م . هــ).

خـوشـحـال خـان ويـلـي دي:

مـا خـپـل خــــــون ورتـه پـل کـړی

کـه زمـا د مـرگ عـذاب شـتـه[1]

(۲۹۴- مـخ)

مـيـرزا خـان انـصـاري وايـي:

چـي پـه قـصـد و هـسي جـنـگ وتـه هـوس کـړی

اول خـپـلـه خــــــــــــونـريـزي

کــــــــــــړه پـلـه پـلـه

(۱۷۹- مـخ)

++++++++++++++

پـه مـټـي:

د کـنـدهـار پـه لـهـجـه کـي دا لـغت د (ايـلـه، ايـلـه بـېـلـه) پـه مـعـنـا کـاريـږي. پـوهـانـد زيـار

---

[1] د ظـفـرالـلـغـات پـه مـثـالـو کـي دا بـيـت داسي ثـبـت دئ: "کـه زمـا د خـون عـذاب شـتـه"

(c) ketabton.com: The Digital Library

صاحب يـې (پـه) ځنې غورځولـى دئ او پـر ځـاى يـې يـوازې "مـتـې" کـاروي.
حميـد وايـې:
پـه دا رنگ يـې تـر بـېگاه پـه هــــــــــزار مـتـې
وساتـلې پـه گـرېـوان کـې سري سکـروتـې
(۴۸۹- مـخ)
مـولـوي بـريـالـى وايـې:
نـاامـيد اوســــــــــه لـه شکلـو "بـريـالـيه"
دوى پـه مـتـې عملې کـا اول خـپل نـاز
(اهـاړ- ۴۸مـخ)
+++++++++++++++++

پـوري ووري:

"پـه يـوه خوا ننوتـل او تـر بـلې خـواوتـل"
تـه ويـل کـېږي. پـه قـامـوسو کـې پـه " آنـطرف
وايـنطرف" تـرجمه سوى دئ.پـه لـويديځه لـهجه کـې
عام مـروج لـغت دئ . پـه کـلاسيک ادب کـې يـې
د استعمـال موارد ستـه .
مـيـرزا خـان وايـې:
شـايـستـه بـانـه يـې غشي د خـــدنگ دى
تـر دا سختـو زړو بـه ووزې پـوري ووري
(دېـوان - ۲۲۵مـخ)
شمس الـديـن کـاکـړويـلـې دي :
د هجران پـه سيـځ سورى شوم پـوري ووري
لـکـه نـى لـه هره بـنـده جداوايم
(۹۱مـخ)
+++++++++++++++++

پـو ونـده:

پـه لـويديځه لـهجه کـې کـوچيانـو تـه
(پـوونـده) هم ويـل کـېږي.
مـيـرزا خـان انـصاري ويـلـې دي:
ځيـنـې ځيـنـې پـــــــوونـده شي
ځوک حاصل لـه تـجارت کـا
(دېـوان - ۲۰مـخ، د کـابـل چاپ - ۱۳۵۴ش)
بـل ځـاى:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوونده و مزارع ته وکړه سانه[۲]
د زړه ذکر دي پټی شو پوله پانه
(۱۹۳مخ)

++++++++++++++++++++++

پېخر:

د (پېخر) کلمه د کندهار په لهجه کي د (ډېر زيات) په معناکارېږي. قاموسو په همدې معنا ثبت کړی دئ او خوشحال خان يې هم په همدې معنا راوړی دئ:

په پيخر به د هـــــــــــرچاکره پراته وو[۳]
که دا دُرمي د ړلی غوندې ارزان وای
(۳۳۸مخ)

خوشحال خان په سواتنامه کي وايي:
که په سوات کې په پېخر دي وړي ماشي
د منګـــــــــــــوړو، بروړو، ويل په چا شي؟
(۷مخ)

++++++++++++++++++++

پېږی:

مړاوی، پژمرده (پارسي):
د کندهار په لهجه کي په همدې معنا ژوندۍ کلمه ده. قاموسو هم راوړې ده.
حميد مومند وايي:
له ســـــــــاده مخه د صبر سبق چا زده
څو پېږی د خط په زبر و په زور نه شي
(کليات - ۲۹۱مخ)

+++++++++++++++++

---

[۲] په زړه پانګه کي يې "سانه" ته (خبره) معنا کښلې ده. په کندهاری لهجه کي "سيانه" هغه چا ته ويل کېږي چي (هوشيار، په خبره پوه) وي.

[۳] په حاشيه کی يې کښلي دي چي د (پېخر) لغت د چاپي ديوان؟ ترتيبوونکوسم نه دئ لوستلئ او (پخسر) يې ليکلی او په ارمغان کي يې (بې خرته) څني جوړ کړی دئ . د کابل چاپ کليات سم ثبت کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تسپې:

دا لغت د عربي (تسبیح) مغفن شکل دئ. د کندهار په لهجه کي یې وینگ عام دئ. خوشحال خان یې هم (تسپې) لیکي (د پېښور چاپ ۴۴۲مخ د پوهاند زیار صاحب د خوشال ادبي پښتو، ۲۴ مخ په حواله).

د عبدالحمید مومند په کلیات او نورو تولو چاپو کي یې هم (تسپې) کښلی دئ:

ساده د لوته کمند ړدي د نیولو
چې په لاس توري تسپې کا د آبنوس
(کلیات - ۹۳مخ)

+++++++++++++++++++++

تښتن:

د کندهار په لهجه کي تر ما وړاندي نسل دا کلمه (څښتن) نه تلفظ کوله بلکي (تښتن) یې ویله. په کلاسیک ادب کي هم (تښتن) تر (څښتن) زیات کار سوی دئ.

میرزا خان وایي:

چي موجود ته ثریا دی له ثرا
د تښتن له حکمه نه دی ماورا
(۵۷- مخ)

د میرزا په دېوان کي زه یو ځای پر (څښتن) پېښ سوی یم (۶۱ -مخ) او دا راته د کاتب یا مرتب مداخله ایسي.

++++++++++++++

تلتک:

تلتک ته د پښتو په زیاترو لهجو کي (برستن، برستنه) وایي. په کندهار کي (تلتک) ډېر رواج لري. جمع یې (تلتکان) وایي. خوشحال خان هم تلتک لغت راوړی دئ:

کشکې ځوان د پښتانه په ننگ کښې مړ وای
نه چي گور لره روان شو له تلتکه
(ارمغان - ۶۱مخ)

په متن کي د (وای) پر ځای (وی) او د (تلتک) پر ځای (تولتک) راغلی دئ.

+++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

تندی:

تندی د فارسي (پیشاني) په معنا د خوشحال خان په عصر کي معمول لغت وو. دا لغت په لوېدیځه لهجه اوس هم ژوندی او د ورځنی محاورې لغت دئ. په نورو لهجو کي د تندي پر ځای (وچولی) زیات کارېږي.

عبدالقادر خان وایي:

په دا لاري تله په سترګو په تندي شي
ځکه پاتـــــــــــو د ناقص ځني قدم شو
(۱۴۳- مخ)

بل ځای وایي:

څو دي زړه هــــــومره ستم کوه دلبره!
په تندي مي قبول کړی ستا ستم دی
(۲۶۸- مخ)

حمید مومند هم (تندی) لغت راوړی دئ:

وابه نه ړَوم نور مخ له ســـــــاده رویو
که د خط اره مې کښېږدي په تندي بیا
(کلیات - ۱۰مخ)

کامګار ختک وایي:

په فراق یې د خوږ(و) لبو میګونو
دو دســـته تندی وهم لکه مګس
(دیوان - ۴۵مخ)

بل ځای یې ویلي دي:

چا چې زېرمه په دنیاد دین ونه کړه
په ارمـــان به دودسته تندی وهي
(۱۵۶- مخ)

د کامګار ختک په دېوان کي یو ځای (وچولی) هم کارسوی دئ:

(چې مې) شکلې د بڼو په غشي ولي
نه کړم وچولی خپل تریو لکه هدف
(۵۳ - مخ)

د دغه بیت د اړوندي غزلي هر نیم بیتی یوولس هجاوي (څپې) دئ خو که څوک ځیر سي د هماغي اړوندي غزلي په ټولو بیتو کي صرف د همدې یوه بیت وزن ډېر وران سوی دئ او له دې ورانی ځخه بیا څوک حکم کولای سي چي د دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ورانی گوته د کوم بل چا لاسوهني ته نیول کېدای سي. زه حدس وهم چي د دې بیت اصلي بڼه به داسي وه:

"نه به کړم تندی خپل تریو لکه هدف"

خوشحال خان هم د "وچولی" ویی راوړی دئ:

په کاغذو کښې خوانا یې ولولي
چه کښلي نه وي هغه څوک څه لولي
هسې مردان شته په دا دنیا کښې
تختې د وچولې تختې د زړه لولي
(رباعیات - ۱۶۲مخ)

دلته هم د څلوریځي وروستی بند د خوشحال د شعر رواني نه لري؟

++++++++++++++++++++

توري:

فلزي پیسې، پول سیاه (پارسي)، ایکی

توري د فارسي (پول سیاه) او د انګرېزي (change) په معنا هم د کندهار په لهجه او هم په کلاسیکو ادبیاتو کي سته. د نورو لهجو ویونکي یې دومره نه کاروي.

دا ناکسان دی وګړی کسی
د غره واورته لاسونه نیسی
درچه په سپینو په سرو موندل شی
دی یې په تورو پیسو رانیسي
(رباعیات - ۲۹۵ مخ)

د کندهار په لهجه کي "رانیول" د "پېرودلو" په معنا کارېږي. خوشحال خان یې هم په همدې معنا راوړي. د پښتو د نورو لهجو ویونکي یې نه کاروي. همدا سبب دئ، چي زیاتره یې "راونیول" لیکي خو هغه بیا د "ګرفتن" معنا لري.

خوشحال خان په دستارنامه ۳۷مخ کي وایي: "ځنې خوش نویس یوه قطعه، دوه درې بیته اوکښي، په مهربها کیږي - ځنې په روپۍ، ځنې په تورې ...".

په سواتنامه کي هم دغه لغت راغلی دئ:

کله کله پکې هسې ارزاني شي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په دوو تورو د شلو مهماني شي
(۴- مخ)

++++++++++++++++++

تول: (په لنډ واو)

دا لغت د کندهار په لهجه کي د (کښت، مځکي، جايداد) په معنا راځي. "غنم مو له خپله توله دي". يعني غنم له خپلي مځکي څخه راته راځي. په بازار کي يې نه رانيسو. دا لغت قاموسو اخيستى دئ (ظفراللغات، زړه پانګه) خو په نورو لهجو کي دا لغت عام رواج نه لري. د خوشحال خان د ديوان زياتره ناسخان او ترتيبوونکي د دغه لغت په ثبت کي ستونزي لري او (تول) يې ليکي او سبب به يې غالباً له دغه لغت سره نابلدتيا وي.

خوشحال خان وايي:

اشنايي لکه ښه تول چې ورته اش کړې
جـــــــــــدايي لکه ړلى ورانى د تول کا
(۴- مخ)

يا:

چې هـــــــــــم تول ځي، هم دليه، دا طوفان دى که ړليه
چې بې ويري، مونده نه شي، هى توبه له هسې کښته
(۱۹۷- مخ)

حميد مومند وايي:

د حـــــــــــيا
پـــــــــــه تول مې واوري ړليه
په خندا چې راته سپين کاندي دندان شوخ
(کليات - ۶۰مخ)

په متن کي "تول" ليکل سوى دئ چي تېروتنه ده. په ويپانګه کي د "تول" لغت نه راوړل بيا دا معنا لري چي د متن ترتيبوونکي دغه لغت نه پېژانده.

++++++++++++++++++

تيک:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا کلمه په لویدیځه لهجه کې د (قد راست) په معنا زيات رواج لري. علامه رشاد ویلي دي:

تيک تيک ځه اخله اوږده اوږده گامونه
په پسې د سرو، مايه اوښو کتار
(د افغانستان بدي ورځي - ۴۲مخ)

دکندهارشا عرشمس الدين کاکړوايي :
وشهرت وته داهسي رنگ تيارديځ
په لړتاوشي لکه ډول وماته تيک
(۷۵مخ)

دخوشحال خان په کلام کې يوځای (تيکه) کلمه راغلي ده اوله (تاجکه، ورکه، کنډکه، ختکه، ...) سره قافيه کړې ده . دکلياتوپه کابل چاپ (۲۳۰مخ)، دانش چاپ (۱۴۹مخ) کې په همدې شکل ثبت ده خودکندهارچاپ (تِک) ليکې ده (۱۸۷مخ). ماته د (قدراست) او (سيده) په معناشکاري چې همدا (تيک) بايد وي .

چې يې تـــــوره پکار نه وي حبطه ده
که يې روغه وي د سپينو زرو تيکه
(۲۳۰ - مخ)

د عبدالحميد مومندپه ديوان (۱۷۴ - مخ) په در او مرجان (۵۴مخ) او د عبدالحميد ديوان په (۷۷مخ) کې د "تک" په شکل ثبت دئ :

په لړ تاو مه شه نادانه
لکه ډول و شر ته تک
(ديوان - ۱۷۴مخ، د ۱۳۶۳ش چاپ)

د حميد مومند په کليات (۱۳۰مخ) کې يې په متن کې "تک" ثبت کړی دئ خو په ويپانگه کې د "تيک" په شکل کښلی دئ.

په مختلفو چاپو کې د دغه راز ثبت ځخه ځوک ويلای سي چې د (تيک) لغت په همدې راز وينگ د دغو چاپو د ترتيبوونکو په لهجو کې عام استعمال نه درلود.

د عبدالحميد مومند کليات په ويپانگه کې يې "تيک" ته ليکلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

"سينه وتی ولاړ، هغه ولاړ چې سينه او خېټه يې راوتې وي"

+++++++++++++++++

جوړه : (فشار پر وروستی څپه دئ)

په کندهار کې ناوي ته تر واده دمخه د خسر له کوره او تر واده وروسته د پلار له کوره چې کالي، پسول او نور سوغاتونه لېږل کېږي، دې ته "جوړه" وايي. په دغه معنا يې خوشحال خان په دستارنامه کې راوړي:

"... لکه د پښتانه دود د کشيده قميص، د پايڅو د سرکاه د مقنع، دا دودونه دي نه پريږدي – هر کله چه په دا جوړه وواده شي – نوري مهينې جوړې دي زرگونه ورسره وي".
(۱۳۲- مخ)

+++++++++++++++++++++++

چڅه :

د سپي د شړلو له پاره، چغه.

ميرزا خان وايي:

اوس د نفس اماره په کومي کښېووت
ناز پرور کوکری به څوک کا څني چڅه
(۱۲۳- مخ)

+++++++++++++++

چغر:

په لوېديځه لهجه کې "چغر" هغه چاته ويل کېږي چې يوه سترگه يې له بلې څخه په رنگ يا جوړښت کې توپير ولري. دا صفت له څارويو او مرغانو له پاره هم کارېږي.

په هېليو کې يو راز هېلۍ سته چې سترگې يې يو مخ د مرغلري په شان تکي سپينې وي. نينک يې بالکل نه معلومېږي. دې هېلۍ ته "چغر" وايي. په انگرېزي يې (Ferrugineus Duck) بولي. (وگ: شکار او کندهار – ۹۲مخ، د ليکونکي اثر)

خوشحال خان په دستارنامه کې د آس په باب وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

"... په یوه سترګه چغر، دا دي نه وي - کم خوردي نه وي - کهنه لنګ دي نه وي ...".
(۵۰ - مخ)

++++++++++++++++++

چغلي:

د یو چا خبره بل ته رسول "چُغلي" ده. په عربي یې (نمامت، سعایت) او په پارسي یې (سخن چینی) بولي. په کلاسیک ادب کي په همدې معنا راغلې ده او په کندهار کي هم دغه عمل ته چغلي وايي. (پښتو سیند) او (لغات افغاني) دا لغت نه دئ راوړی او داسی ښکاري چي د دغو قاموسو د لیکني پر وخت د قاموسو د ترتیبوونکو په لهجوی حوزه کي زیات مروج لغت نه وو. په دغو قاموسو کي "چغلباز" لغت راغلی دئ، چي هغه چا ته ویل کېږي چي تر واده دمخه د ناوي کور ته تګ راتګ کوي. د کندهار په لهجه کي دغه کار ته "ګردني" وايي. ظفراللغات د "چغلي" لغت اخیستی دئ.

خوشحال خان په دستارنامه کي ویلي دي:
"... هغې معشوقې د بن زي په خوله چغلي کړې وه ...".
(دستارنامه -۱۹۰ مخ)
یا بل ځای:
"ملوک چه بې تمیزه شي، د غمازو د چغلو د رشوت خورو بازار ګرم شي".
(۱۹۱ - مخ)
اشرف خان هجري وايي:
هر ستم په مین کړه چاره یې نشته
حکایت د غــماز فهم کړه چُغل دی
(۵۰۳ - مخ)

++++++++++++++++++

چمکلی:

د ښځو یو راز ګېڼه ده، چي د تاج په شاني په سر کي ایښوول کېږي. (پښتو سیند)، (لغات افغاني) او (لس زره پښتو لغتونه) دا لغت نه لري خو ظفراللغات راوړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کندهار کي دا ګينه او نوم يې دواړه ژوندي دي. په کلاسيک ادب کي يې هم مثالونه سته.

اشرف خان ويلي دي:

چمکلی يې څکه ســـره د يار په وينو
چه خالش ته يې هر دان لکه نشتر کا
(هجري - ۲۶مخ)

+++++++++++++++++

چوټــي:

د ښځو د سر د شا پاله وربښتان چي په مخصوص ډول پېچل سوي وي. په (لس زره پښتو لغتونه) کي يې په "ګيسوی کلان" معنا کړی دئ.

هجري وايي:

چه يې زړه د ډير عالم قتل پسند کا
څړی هـــــله د چوټي په سر پيوند کا
(هجري - ۲۹۳مخ)

+++++++++++++++++

چوهاړی، چوړی:

د کندهار په لهجه کي (چوړی) د (اصيل) په مقابل ښځينه نوم دئ. مذکر يې (چوړی) دئ او جمع يې (چوړيان) دي. په کلاسيک ادب کي دا نوم د (چوهاړی، چوهاړی) په شکل کار سوی دئ. په ظفراللغات کي يې معنا "خاکروب" راوړي ده.

"د چوړيانو کور" اصطلاح د کندهار په لهجه کي د بې سرښتې ښځي د کور له پاره کارېږي. د (چوړی) نوم د (مېرمن) ضد لغت دئ.

رحمان بابا وايي:

چوهاړي د حلال خور په نامه بولي
له ښو خلقو بدګـــــويي نه ده ممکنه
(۱۹۲- مخ)

حميد وايي:

رغړوي مې زمـــــــــانه له محتاجييه
لکه سپی د چوهاړي رقيب په پښو
(کليات - ۱۷۳مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

کندهاري شمس الدين کاکړويلي دي :
عشق سړی کاچوهري غوندي بې باکه
که هرڅووي په نسبت په ذات شريف
(۷۱مخ)

++++++++++++++++++

څخويکی:

په کندهار کي يې څخواکی (څاڅکی) بولي.
رحمان بابا ويلي دي:
د بهار په ګلو ووري
بارانونه
د څخويکي طاقت نشته په حباب کښي
(۱۶۵- مخ)
بل ځای :
د غفلت بنياد د اوښو په موج خيژي
يو څخويکی خواب آلود له طوفان شي
(۲۲۸- مخ)
دا لغت اوس په عامه محاوره کي نسته
خوپه يوه معما کي داسي راوړل سوی دئ:
خم چي واړاوه يونس
څخواکی ځيني پريووت
هوش د مدهوش ورک سو
اسم لوی سو د هغه

+++++++++++++++++++

خاربندي:

په کندهار کي د باغو پر شاوخوا د ديوالو نخرې او کنډوونه په ځوزانو بندوي.
د ديوالو پر سرو باندي هم له يوه سره تر بل پوري د اغزيو بوټي په ختّه کي ايږدي.
دغه کار ته خاربندي وايي.
عبدالقادر خان ويلي دي:
خاربندي مې د بنو کړه
ترې چاپيره
ګوندي خيال د يار په سترګو کې حصار کړم
(۱۰۰- مخ)
د دي لغت اصل خو به فارسي وي خو زما
يې له موروپلار سره کار نسته زه يې د
استعمال اشتراک ته ګورم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کامګار خټک وايي:
(مشکین) خط دې چاپیره تر شکلې مخ شه
خـــــــاربندي وشـــــــــــــــــــــوه د ګلو
د باغ کلکه
(۱۱۸- مخ)
++++++++++++++++++

خټکی:

یوه مېوه ده چې له لوېدیځې لهجې پرته
یې په نورو لهجو کې (خربوزه) بولي. د
کندهار نجوني په لوبو کې وايي: "هلته هلک
ژاړی، چنجن خټکی غواړي، چنجن خټکی نسته له
کابله بې راغواړي".
په کلاسیک ادب کې (خټکی) لغت راغلی
دئ. خربوزه که راغلې هم وي، زماپه سترګه سوي
نه ده.
عبدالقادر خان خټک ویلي دي:
که په رنګ د خټکي يې په دا څه شو
چې مزه د خټکي نه لــــــــــــــري پهوته
(۱۷۰- مخ)
خوشحال خان وايي:
که د نغن سره يې خوري خټکی ښه دی
په نـــــــــــــــــــــــهاره يې خوړل دي
تنهاشر
(ارمغان - ۵۸مخ)
بل ځای وايي :
نه يې بوی شته نه يې رنګ شته نه يې
خوندشته
حـــــــــــــــــــــــــــاســـــــــــــــــــدان
مې دسپلمیه خټکي دي
(۳۵۸مخ)
+++++++++++++++++++++++

خچی ګوته:

د لاس په ګوتو کې تر ټولو کوچنۍ ته په
لوېدیځه لهجه کې "خَمَچه ګوته، خچې" وايي. د
خچې ګوتې یادونه په سواتنامه کې راغلې ده.
خوشحال خان وايي:
دريا خان مې د خچې ګوتې ځلی دی

(c) ketabton.com: The Digital Library

ایمل خان مې د پګړۍ شملګی دی
(سواتنامه - ۱۱مخ)

په کندهار کي د کوچنیانو په لوبو کي یوه داسي ده چي د کوچني (ماشوم) د لاس هري ګوتي ته یو نوم بیانوي. په دې ډول: "دا خچې مچۍ، دا پر بند نرۍ، دا لاکو لکړه، دا د رزق ګوته، دا پنډو کاپره".

میرزا خان وایي:

د صورت په کمینی کښي درجه ده
د نګین لایــــــــــــقت ورغی و خچه
(۱۲۰- مخ)

+++++++++++++++++

درخته، ونه:

د کندهار په لهجه کي (درخته) او (ونه) دواړه رواج لري. ښاري اوسېدونکي (درخته) زیاته استعمالوي او (ونه) پر خپله اصلي معنا سربېره د (قد) له پاره هم کاروي "پلانی په ونه جګ سړی دئ".

خوشحال خان دا دواړي کلمې راوړي دي خو د (درخته) کلمه په هغه تلفظ نه راوړي چي په کندهار کي عام دئ. په کندهارۍ لهجه کي (درخته) د لومړي او دوهم توري په سکون سره ویله کېږي.

خوشحال وایي:

د بــــهارپه وخت یې بیا نشوونما شي
په خزان چې پاڼې پرېوزي له درخته
(۱۹۵- مخ)

په دې بیت کي د (دَرَخته) کلمه له فارسي تلفظ سره سمه راغلې ده او (دال) او (رې) یې دواړه فتحه (زوَر) لري.

یا:

په سم دي، که په غره دي د بهار خاصه ګلونه
آخر به رژون وي د ګلــــــــــــــونو له دَرَخته
(۱۹۸- مخ)

دغه راز د خوشحال خان په کلام کي (ونه) داسي راغلې ده:

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې په ښاخ يې ډول ډول ميوې زانګي
لا به کله د وصـــــــــــــال د ونې
بر خورم
(۱۴۰- مخ)
يا:
د وفا ميوه د دهر په باغ نشته
بيهوده يې هــــــــره ونه لټوم
(۱۴۳- مخ)
+++++++++++++++++

درست:

دا لغت د کندهار په لهجه کي د (ټول، ګرده) په معنا کاريږي. خوشحال خان يې خورا زيات کاروي.
که د کښلــــــــــــيو د ديدن مينه
ګــــــــــــناه ده
سکه خوشحال خټک درست عمر جنايت کا
(۳- مخ)
درست عالم يې په بازار په کوڅه وايي
لا و چا وته ښــــــــــــــــکاره نه دی
راز زما
(۲۱- مخ)
عبدالقادر خان وايي:
د عالِم فساد، فساد د درست عالَم دی
شيطان کله هــــــــومره ډيره وياړني کا
(۲۷- مخ)
++++++++++++++++++

دَرَسته:

وسله بند، وسله:
په دستارنامه کي اولادو ته د چنګيزخان د وصيت کولو کيسه راغلې ده. هورې داسي لولو: "په وخت د مرګ د چنګيزخان وصيت و اولادو ته دا وه چي درسته يې راوغوښته، يو غشی يې د درستې نه وکيښ ...".
(۲۰۸ - مخ)
په فراقنامه کي داسي لولو:
بيا يې تشي هــــــــــم په ما کړې
چې درستې مي ورتر ملا کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۶۱- مخ)

د کندهار خلک وایي "درسته هغه ده، چي په لاس درغله".

++++++++++++++

دروازه:

د کندهار په لهجه کي"در"، "ور" کلمات په محاوره کي سته. ډېر نزدې گاونډي ته "در په دېوال همسایه" وایي. ډېر غریب او سرگردانه و لا لهانده ته "دربدره، خاک په سره" ویل کېږي. خو په ورځنیو خبرواترو کي د"در" پر ځای"دروازه" ډېره مروجه ده .

اشرف خان وایي:

سحرگاه که اهل دل رب ته نیاز
هـــــغه دم وي دروازه د قبول باز
(۳۳۴- مخ)

+++++++++++++++

دِرونه:

د انسان باطن ته (دِرونه) وایي. خو په کندهار کي د "زړه یخولو" پر ځنگ "دِرونه یخول" اصطلاح هم رواج لري. خوشحال خان هم "دِرونه" راوړې ده:

د دوزخ لمبې به کار په عاشق نه کا
چي یې تاو د دِرونې دی په دا دال
(۸ - مخ)

++++++++++++++++++

دفتین، دفتۍ:

د کندهار صحافان دفتۍ هغه کلکه کاغذي تخته چي د کتابو وقایې ځني جوړوي، دفتۍ بولي. خوشحال خان یې د "دفتین" په شکل لیکي. "مشق په تخته بدفتین بویه - که په نرۍ قلم ډیر کښې، خوش نویس به نه شې" (دستارنامه - ۳۹مخ).

"بدفتین" زما په گومان د متن ناسمه لوستنه ده. سم شکل یې "مشق په تخته په دفتین (پر دفتۍ باندي) بویه".

+++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلې او هورې:

رحمان بابا وايي:

نه دلې شوې نه هورې شوې
تر مينځ ډوب شوې مذبذبه
(۱۲۴- مخ)

حميد وايي:

که دلې سوال وځواب کړې مرد هاله يې
چې غلط نه شې هورې په سوال جواب
(۳۳- مخ)

د کندهار په لهجه کي د دې دوو مکاني اشارو پر ځنگ (دورې) هم سته چي په نورو لهجوکی د (هيسته) لغت يو څه ورنږدې دئ.

بريالی صاحب وايي:

د تنصيح عسكر دورې ساته ناصحه
زما د عشق په بغاوت دئ د زړه سرای اړ
(اهاړ- ۴۸مخ)

++++++++++++++++++

دنده:

د کندهار په لهجه کي "دنده" د دوهمي څپې په فشار تلفظ کېږي او د ختيځي لهجې تلفظ يې د لومړۍ څپې په فشار دئ. خوشحال خان يې له کندهاري تلفظ سره سم کاروي، فشار يې پردوهمه څپه اچوي او له (بنده، گنده) سره په يوه قافيه کي راوړي.

چه نوكري کا څوک ډېر گنده کا
سړی آزاد وی خپل ځان بنده کا
تر آزادۍ نه بهتر هيڅ نشته
چه څوک په کور کښې خپله دنده کا
(رباعيات - ۴مخ)

++++++++++++++++++

دَ وَخته:

ډېر پخوا، وختي لا، اول لا، مدتها پيش (پارسي):

دا لغت په کندهارۍ لهجه کي سته او په ورځنۍ محاوره کي ژوندی او د استعمال وړ لغت دئ. له ظفراللغات پرته مي په نورو

(c) ketabton.com: The Digital Library

قاموسو کي نه دئ په سترگه سوی. په نورو لهجو کي يې د کارولو په باب دقيق معلومات نه لرم.

خوشحال خان ويلي دي:

د لور عفت غــــــــــواړه د زويه توره
هـــــــــغه چه دا لـــــــــری بلا يې دوره
چه دا يې نه وی مرگ يې مېلمه شه
مـــور دې دوخته شی په دواړو بوره
(رباعيات - ۷۸مخ)

په فراقنامه کي راغلي دي:

په هر دم دي پــه مانې مرم
خو پـه مرگ دي مړ دوختـه
(۲۴- مخ)

ميرزاخان انصاري دا کلمه ډېره کار کړې ده.

لکه لمر دوخته لـــــــــوی په نظر کښېوزي
چي شعله يې په کمال شي صورت کم کا
(۲۸- مخ)

يا:

د عـــــــــــنقا طلب يې نه وکړ دوخته
د نوسک په نغوته پاته شو پرتهور
(۷۱- مخ)

+++++++++++++++++++

ديدې (سترگي):

اشرف خان هجري وايي:

نه به وصل درانـــــــــجاوشي له هيره
نه به هير ديدې روشني په رانجا کا
(۴ - مخ)

په متن کي "روشن" دئ چي د يوې هجا کمبود په شعر کي سکته راوړې ده. په اصل کي ښايي تر نون لاندي زېر يا له کاتبه پاته سوی وي، يا به د متن چاپوونکي دقت نه وي ورته کړی.

++++++++++++++++

دي وه:

(c) ketabton.com: The Digital Library

"دي وه، دي وي" قسميه کلمات دي، يعني د قسم (سوګند) پر وخت کارېږي.

اشرف خان هجري ويلي دي:

د احمد رسول په حق دي وه يا ربه
خطا مه کـــــړه د خټک بنده ايمان
(۱۱۰- مخ)

"ستا دي وي که به يې راڅخه پټوې" اصطلاح په کندهار کي عامه ده

+++++++++++++++++++

ډکی:

(فشار پر لومړۍ څپه دئ) وچ ښاخ، وچ لرګی:

رحمان باباويلي دي:

سره لمبه ګــــــوره چې څه کا په وچ ډکي
مخ د يار په رحمان هسي چاري کاندي
(۱۳۵- مخ)

يا:

کم بختان د يار په وصل کښي مهجور دي
د وچ ډکي بهـــــــــــــره نه وي په بهار کښې
(۱۶۲- مخ)

هجري ويلي دي:

چنبې زيړ ګلــــــونه وزوول له تنه
هر يو ډکې نمونه د چندڼ هار که
(۱۳۱- مخ)

په متن کي "ډکی ئې" دئ چي د نيم بيتي يوه څپه يې زياته کړې ده او شعر يې عيبي کړی دئ. که يې د هجري پخپله ژبه "ډکې = ډکی يې" لوستلی وای دا عيب يې له منځه تی.

په کندهارۍ لهجه کي يې "ډوکی، ډوک" بولي.

"هوا داسي سړه وه چي مرغه پر ډوک يخی کېدی" (زما د سپين سري مور له خولې).

+++++++++++++++++++++++

رو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

لار، وار، مجازاً د ازدحام، گڼه گوڼه په معنا هم کارېږي. په لویدیځه لهجه کي ژوندی لغت دئ.
هجري وايي:
په دوکان د ښکلو رو د صورت نشته
واړه زړه سودا کوي صاحب مدار دی
(۵۰۴ - مخ)
خوشحال خان د (لار) په معنا کار کړی دئ:
زه خوشحال خټک د هغه چا بنده یم
چي يې رو د زړه د خولې سره یکسان وي
(د خوشحال خټک کلیات - ۳۵۷مخ)
+++++++++++++++++

رودبار:

رودبار په لویدیځه لهجه د (رودخانې، د رود غاړه) په معنا کارېږي.
رحمان باباویلي دي:
هغه ملک چي په کښې سیند و رودبار نه دي
دهقانان به يې همه خانه خراب وي
(۱۰۷- مخ)
کامگار خټک وايي:
بې له تا په ما د گلو باغ زندان دی
ماهی کله بې رودباره مومي حظ
(دیوان - ۴۹مخ)
++++++++++++++++++++

روک:

په کندهاری لهجه کي "روک" د (صریح، څرگند، په ډاگه، تورت) په معنا کارېږي.
هجري وايي:
دانایان دي روک دماپه شعر گوري
نیک و بد به يې روشن کاندي محک یم
(۴۰۸- مخ)
په چاپي متن د لومړی نیم بیتي ثبت سم نه دئ او داسي ثبت سوی دئ:
"دانایان دي روک د شعر په ما گوري"
ما گوتي پکښې ووهلې او سم مي کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

++++++++++++++++

ريـز:

د مرغـانـو (چغار او خوانـدن) تـه وايـي.
پـه لـوېديـځه لـهجه کي ژونـدی لـغت دئ.

عبدالـحميد مـومـنـد وايـي:

پـه چمن کې د بـلـبلـــــــــــو اورم رېز
رنـګ د ګـلـو دی لـه رنـګه د رنـګرېـز
(۸۶ - مـخ)

مـولـوي بـريـالـی وايـي:

سهـار رېز بـلـبلان يـو پـه بـل وصيت کـا
چي د "ګـلـو پـــــــه ګـلزار نـسته بـاور"
(اهـاړ - ۴۰مـخ)

++++++++++++++++++

رېـګ:

د پښتـو پـه ځيـنـو لـهجو کي د (رېـګ) لـه پـاره (شګه) لـغت عام دئ. خو پـه کـنـدهـاری لـهجه کي شګه اورېګ دوه جلاجلانـومـونـه دي. رېګ هغه مـاده ده، چي پـه انـګرېـزي ژبه کي يـې (sand) بـولـي او شګه هغو ميدو ډبرو تـه وايـي چي پـه انـګرېـزي ورتـه (graval) ويـل کـېږي. د "رېـګ" پـه نـامـه د کـنـدهـار پـه جنـوب کي يـوه مـنطقـه هم ستـه چي د پـاکـستـان سره پـولـه جوړوي.

رحمـان بـابـا وايـي:

عمـارت پـه سر د ريـګِ روان کـانـدي
هر چه کـانـدي عـــــــمـارت پـه دا دنـيـا
(۷ - مـخ)

عبدالـقـادر خان وايـي:

کـه عقل پـوهـــــــه کـه تـېغ کـه دېـګ وو
پـه پـښتـانـه کي د خـــوشحال بـېګ وو
زر يـې هـــــــمت وتـه پـه شمـار د سلـو وو
زر يـې ســـــــــخا تـه د صحرارېـګ وو
(۳۷۶- مـخ)

بـل ځای يـې "شګي" داسي راوړي دي:

جمعيت چې لـه دنـيـا پـه دنـيـاغـواړي
هغه غـــــــــــړي پـه معنـی د شګـو پـړی
(۲۴۹- مـخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید وایي:
لکه سېل چې رژوي کمر د شګو
نړوي مې هسې مینه وار په وار
(کلیات - ۶۹مخ)
دلته "شګي" د "رېګ" معنا نه ورکوي.
بل ځای:
کوم ساعت به دي سر لاندې ځنې لګي
د شګلن کــــــــــــــــــمر په سر باندې ولاړه
(۲۲۰- مخ)
بل ځای "رېګ" هم راوړي:
په خوله پټه یشېده لکه پوخ دېګ
رژېده یې د ژوندون لــــــــه مخه رېګ
(۳۹۱- مخ)
شمس الدین کاکړ(شګي) د(رېګ) په معنانه راوړي :
که به څوک شمېري غمونه دهجران لړ
دهغوپه نظرشګی دبیابان لړ
(۶۱مخ)
++++++++++++++++++

زنګاري:

یو راز رنګ ته ویل کېږي. د کندهار تلفظ یې "زنګالي" دئ.
رحمان بابا وایي:

د ګلګـــــــــــــــونو میو ناوي راته ناسته
زنګاري کمیس اغوستی د مینا دی
(۲۲۱- مخ)
++++++++++++++++++

سازل:

د "خلقت" په معنا په لوېدیځه لهجه کي سته. په دغه لهجه کي (رازل) هم په دغه معناکارېږي.
میرزا خان وایي:
مخلوقات د آدم زاد دپاره وشول
او سړي دي معرفت سرع سازلي
(۴۵- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++++

سایه:

خوشحال خان خټک د (سیوري) تر څنګ د (سایه) کلمه هم زیاته راوړي او دا هغه کلمه ده چې د عامیانه معیاري ژبې لارویان یې د کندهار د لهجې د ګډوډۍ په ثبوت کې راوړي. خوشحال خان وایي:

څوک چې مخ په نمر روان شي خو دی ګوري
چې سایه وروسته درومي په قفا
(۱۰- مخ)

یا:

بادشاهي یې په نصیب او په قسمت وي
چې سایه د چا په سر کاندي همای دی
(۳۱۲- مخ)

یا:

که دې په غولی ولاړه ونه ده
هومره پرې ویاړه څو لویه پلنه ده
یا به میوه لری یا به سایه لری
جوړه په ونه باندې ستاینه ده
(رباعیات - ۱۰۱مخ)

په دستارنامه ۱۹۵مخ کې راغلي دي:

"د بدر په ورځ رسول علیه السلام تر سایه لاندې ناست وه- اصحاب په نمر وو".

هجري وایي:

که سایه د مرغه وشي ستا په ونه
څه عجب که یې له وزنه خمیده شي
(۵۰۹ - مخ)

عبدالقادر خان وایي:

تر سایه یې د جنت خوشیه مومم[1]
د خپل یار قامت و ما ته شو طوبا
(۳۰ - مخ)

رحمان بابا یې یو ځای د شعري اړتیا له مخې (سایا) هم راوړي:

---

[1] په اصل کې (مومی) دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه یم خوښ د سرو ګلـــــــــــــــــــونو په سایا زه
خوښ یم ستا د مخ په اور باندي جلیازه
(۱۵۳- مخ)
حمید وایي:
له مستیه ښاخ ښوره د سحر باده
چې سایه یې پر زلفانو وښوریږي
(کلیات - ۲۸۵مخ)
میرزا خان ویلي دي:
مخ په مخ یې واړه رنګ له رنګه ویوست
په ســـــــــــــــــــایه یې دولت رانیو له همایه
(۱۰۴- مخ)
بل ځای وایي:
منقلب د ناز په سیوري فراغت کا
بې سایې برهـــنه خبر دی له تموزه
(۱۴۶- مخ)
میرزاحنان بارکزي ویلي دي :
سیابختی لکه سایه راپسي ځغلي
چي داستاپه توروزلفوشم اشنا
(۳۶مخ)
د خوشحال په دیوان کي (سیوری) د (سیوره) په شکل هم سته.
چي یې سیوره په ما وه لکه بادشاه وم
ستا د تورو زلـــــــــــــــفو سیوره همایي ده
(۲۸۲- مخ)
عبدالقادرخان ختک هم سیوره راوړي ده:
مستغني دي د جهان له بادشاهي کړم
د هـــــمای تر سیورې بهه ده ستا سیوره
(۱۹۱- مخ)
د میرزاخان په کلام کي هم (سیوره) څو ځایه راغلي ده.
که تـــــــــه مخ په نمر ونیسي
در پسي به درومي سیوره
(۱۳۴- مخ)
خوشحال خان هم یو ځای (سیوری) د جنس له مخي مونث کار کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشـــــــــنا ته وايه نه شي، نااشنا به څه خبرېږي
دا راز چې له مانه دی اورېدلی خپلې سیورې
(خوشحال - ۴۳۶مخ)
دا هم باید وویل سي چي د کندهار په لهجه کي (سیوری) کلمه هم سته. مولوي بریالی وايي:
ما د تشـــــــــهیر منصب بخښلی دئ اومه زاهد ته
د ګمنامی د پردې سیوری مي وجدان کئ پوخ
(اهار - ۲۸مخ)
+++++++++++++++++

سپم:

(د لومړي توري په سکون) د ستني سوری.
د رحمان بابا په دیوان کي یې "سم" لیکي:
بې د ستا له زیبامخه و بل مخ ته
منتظر د یوې ستني تر سم نه یم
(۷۵- مخ)
+++++++++++++++++

سپومی:

مړسپمی.
خوشحال ویلي دي:
دا دواړه بدان نه ګـــــــــوري له کسته
په ښه مخ باندې ومه شه دانې، سپومي
(۴۰۷- مخ)
د کندهار په لهجه کي مړسپمی د مخ د پوست یو راز ناروغي ده، چي پر مخ باندي سپېږې، یاسرې تپلي (داغونه) پیدا کېږي. زما په خیال مړسپمی به هغي جلدي ناروغی ته وایي چي کابلیان یې (رشک) بولي.
++++++++++++++

ستاره:

(د لومړي توري په سکون):
دا لغت د "دبدبې، درنښت، هیبت" په معنا په کندهار کي کارېږي. ښځمني یې ډېر

(c) ketabton.com: The Digital Library

وايي. کوچنيانو ته چي دوعا کوي، داسي ورته وايي:
"خدای دي د ستارې و د بارې که". د "ستارې" کلمه له (ستر) سره ژبنی رابطه لري.
خوشحال خان په سواتنامه کي وايي:
پوهېدم دما ستاره وه پرې غالبه
له هـــــــــــــــــيبته يې دا ووته له ژبه
(مخ - ۵۵)

++++++++++++++++++++

سرګومه :

بې هوښه، هغه ناروغ چي سر يې د راپورته کېدلو نه وي.
د کندهار ښځمني وايي: د زوی مي تکولې تبه ده، له پرون راهيسي سرګومه پروت دئ.
رحمان بابا وايي:
خدای راپېښه نری لار کړه ناليدلې
لکه ورانه ماشوره چي وي سرګومه
(مخ - ۸۰)
++++++++++++++++++++

سَسَی :

يو راز دښتي بوټي دي. په ريګستان کي زيات پيداکېږي. د کندهار خلک يې د اور د پېلوځي په توګه کاروي.
خوشحال خان ويلي دي:
ستا د مخ په سينه سوزم، لولپه شوم
د آتش لـــــمبه هيڅ نه پرېږدي د سسي
(مخ - ۳۵۶)
+++++++++++++++++

سمندر :

د (سمندر) کلمه چي اوس د (بحر) په معنا زياته رواج لري،په کلاسيک ادب کي په دغه معنانه موندله کېږي اودکندهارپه لهجه کي هم په دغه معنانسته .په دغه معنا يې درواج زمانه ،چي داردوژبی تراغېزې لاندي پښتوته راننوتلي ده،ترشلمی پېړۍهاخواته نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوړدېرې . هغومستشرقينوچې په پښتوژبه کې څېړنې کړې دي،داکلمه د (درياب ،بحر) په معنانه وه اورېدلې . پروفيسوردورن اوهنري والټربيليو پخپلوترتيب سوو قاموسوکې د (بحر،درياب) په معنانه ده ثبت کړې،بلکې په هغه معنايې ثبت کړې ده چې په کلاسيک ادب کې راغلې ده. په کلاسيک ادب کې (سمندر) دهغه حيوان په معناراغلی دئ،چې وايې په اورکې ژوندکې کوي.

وزيرمحمدگل خان مومندپه پښتوسيند (د۱۳۱۶ش چاپ)کې د سمندر کلمه گرسره لري نه . ده د"اوقيانوس" له پاره پښتومعادله کلمه "سيند" بللې ده (۵۱مخ). ددې معناداده چې دوزيرصاحب مرحوم په ژوندکې دغه کلمه (سمندر) د (بحر) له پاره نه کارېدله . که سمندرکلمه دده په ژوندکې دپښتوکومې لهجې د (بحر) له پاره کارولای، هرومرو يې ثبتوله .

په (لس زره پښتولغتونه) قاموس کې چې داروانښادوزيرصاحب ترقاموس (پښتوسيند) څلورکاله وروسته دکابل دپښتوټولنې دمعاون محمداعظم ايازي اودلغت دڅانگې دنوروغړوپه همکارې ترتيب سوی دئ، هم د (سمندر) کلمه نسته .

داروانښادسيدراحت الله زاخيلي په (لغات افغانی) نومې کوچنوټی قاموس کې چې (سمندر) کلمه هم د"دريای اعظم ــــ آگ کاکيړا" په معناوثبت سوې ده،زه يې داردوژبې اغېزه بولم . (زماسره چې دلغات افغاني کومه نسخه پرته ده،دچاپ نېټه نلري)

(سمندر) په پارسي ادب کې هم دنوموړي حيوان په معناکارسوی دئ .

شيخ سعدي عليه الرحمه وايې :

سمندرنه ای گرد آتش مگرد

که مردانگی بايد آنگه نبرد

په لغتنامه دهخداکې کښلي دي چې سمندرله يوناني لغت "سالامندرا" څخه مشتق سوی دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

اوپه فرانسوي ژبه کي هم له همدغي ريښې څخه په همدغه معنا (salamandre) سته .
سالامندراداورپرښتي (فرشتې) ته ويل کېدله .

دخوشحال خان ختک په کلياتو (ددانش ټولنې چاپ) کي ماد د غزلياتو برخه د (سمندر) لغت له اسيته وکتله،فقط يوځای مي ومونده او هوري هم د (بحر) په معنا کار سوې نه وه :
ژواک ژوندون مي همگي واړه په غم شو
غم په مثل لکه اورزه سمندر
(۴۱مخ)
دخوشحال درباعياتوپه برخه کي مي سمندرهيڅ په سترگه نه سو.
حميدمومندوايي :
هسي يم په دردوغم کي ددلبرخوش
لکه اوسي په سره اورکي سمندرخوش
(۹۶مخ)
ميرزاحنان بارکزی يې ددرياب په معنانه،بلکي په دادوهمه معنا کاروي :
حذرخووکړي"حنان" دعشق له اوره
همېشه وي د اوَرخلاص پرسمندر در
(۵۹مخ)
يابل ځای وايي :
ديارعشق راکښي پيداکړهسي سوز
سمندرراته حيران دئ شب وروز
(۶۸مخ)
شمس الدين کاکړيې هم ددرياب په معنانه راوړي :
علاوه ديارغمونه پسي غواړم
نه مرېږم سمندرغوندي په اور
(۵۱مخ)
+++++++++++++++++++

سنگړه :
غټه گردی ډبره . په لويديځه لهجه کي زياته مروجه کلمه ده .
حميد وايي:
اوس حميد کوي ناري د يار له غمه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چې يې ولي دا رقيب په لــــــوسنګړه
(کليات - ۲۲۲مخ)
ښاغلي پالـوال صاحب د ډبرو نور انواع داسي راوړي دي:
کاڼی، اره، پرښه، تيږه، ګوسه، لپانکی، ګيندجوړی، غرګی، بغری، شاڅه، بغرګی يا لوړه ډبره، وارځ، مرغ، شګه، ريګ، سال. (د تفصيل له پاره وګورئ: معياري پښتو - ۲۵۹، ۲۶۰ مخونه).
زه به پر دغو نومو باندي (سنګچل، سخر، او کرکنډه) هم ور زياته کړم.
++++++++++++++++++

سَوی اولَوی:

عبدالقادر خان ويلي دي:
يو مجنون سوی او لوی د عشق نه و
ميني ډير کړل تر مجنونه سوي لوي
(۳۱۴ - مخ)
يا بل ځای وايي:
د عالــــم له ويري آه وکښلی نه شم
په کوګل کي مي دننه وشول لوې
(۳۱۹- مخ)
په حاشيه کي يې (لوی) د دود په (ګرد) معنا کړی دئ؟
(لوی) د (الېيل) سره بې رابطې نه دئ. الېيل پر اور باندي د پسه سوځلو ته وايي. د کندهار قصابان د ژمي په موسم کي پسه الېيي. د (الېيل) له پاره د (الوی) اندول د پښتو په نورو لهجو کي سته.
په (لولپه = مکوټ) کي د سر (لو) هم له (لوي) سره يوه ريښه لري.
+++++++++++++

سيب:

خوشحال خان خټک د (سيب) او (منه) کلمې دواړه راوړي خو د (منې) استعمال بېخي لږ دئ. د پښتو په لوېديځه لهجه کي د (سيب) کلمې استعمال عام دئ.
خوشحال وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پوزه يې غونچه وه د زنبق، سيب سپينه زنه يې
مشک د مخ خالـــــــــــونه په مخ کښلي مه پارا
(۷ - مخ)

يا:
لکه و، د زنخ سيب په هغه شان دی
نه چې اوس يې تېر و بېر دی تلذذ
(۴۸- مخ)

يا:
لکه سيب زما په خوله کې غه
شيرين ذقــــــن وای تل
(۱۰۹- مخ)

يا:
چې يا سيب يا بهي کيږي
بصل مه شه، حنظل مه شه
(۲۹۸- مخ)

په يوه ځای کي چي ما د خوشحال خان په کلام کي (منه) وليدله هغه بيا د ترتيبوونکي له خوا ناسمه لوستل سوې وه. بيت دا دئ:

هيڅ پرې نه پوهيږم، دا دي زنه که منه ده
خال دې دی د زنې که دانه د ممانې
(۴۸۲- مخ)

په حاشيه کې ورته کښلي دي چي په دوهمه او ځلورمه خطي نسخه کي دا نيم بيتی داسي دئ:

هيڅ پرې نه پوهېږم چې دا وږمکه (ده) که مه ده

يا:
نن په نظر راغــــــــله يوه تری
زنه يې سېب وه شونډې نری
بله به نه وی هسې دلــــــــــبره
نه پـــــــــــه خشکی نه په تری
(رباعيات - ۲۸۵مخ)

په سواتنامه کي راغلي دي:

دُر، شبه، کانی، ياقــوت ورته يو شان دي
سېب، شلغم، انار، بهي ورته يکسان دي
(۲۵ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان وايي:
چي يوسف غوندي هزار پکښې پراته دي
بنديوان د هغه سيب ذقن په چاه يم
(۷۳ - مخ)
يا بل ځای وايي:
که يې زنه د ځوانى په وقت کښې سېب وي
هغه سېب يې په پېرى کښې بيا حنظل شي
(۲۰۹- مخ)
هجري وايي:
دواړه شونډي يې نبات انگې سيب دي
د عشاقو زړونه ټول په دغه خوان کا
(۱۲- مخ)
عبدالقادر خان ويلي دي:
دا يې شونډي دي که لعل يا ياقوت دى که مرجان
سېب دى دا که ناشپاتي که د بخت ستورى که ذقن
(۱۳۲ - مخ)
حميد مومندپه يوه مخ کي د پنځو بيتو په فاصله هم (منه) راوړې ده او هم (سېب).
څه تعريف يې کړم د زني له د دُرخشه
د عيسى له لاس منه وه حيات بخشه
(۴۸۷- مخ)
پنځه بيته وروسته وايي:
په سينه يې جلوه گر دوه غوره سېب وو
مجرب دارو د دوا د هر آسيب وو
ميرزاحنان بارکزي ويلي دي :
دايې زنه ده که سېب ده،د"حنان" دزړه آسيب ده
چي په تش آرزويي کېږي درنځوروزړودوا
(۳۹مخ)
په کلاسيک ادب کي د (سيب) کلمې له دونه (دومره) پراخ استعمال سره به بيا هم د عاميانه معيار لارويان حق ولري، چي لويديځه لهجه د دغي کلمې د استعمال له اسيته وکړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++

سیرۍ:

وقف سوې مځکه:

په سواتنامه کي راغلي دي:

چې ملا د "میان نور" په حکم دروميي

هم هغه د سوات په ملک کې سیرۍ مومي

(۳۶- مخ)

+++++++++++++++++++

سیژمې، سیږمې:

د پزي سوري، چي په پارسي یې (سوراخ بیني) بولي.

خوشحال خان په دستارنامه کي لیکي:

"په ژمي د باز د دومي د زکام د نزلې هم بدکشنده زحمت دی. سیژمې یې ونیوی شي ... د مهوړۍ مرغونه یې دي واخلي- اوبه دي یې نچوړک - په شیژمو کښې دي یې وڅڅوي ...".

(۶۴ - مخ)

په دستارنامه کي یې د "سیږمې" شکل هم سته "... په شپه په ورځ که د میږه تریوه سیږمې ویني ځي تر بله زوې ځي ...".

(۱۲۱- مخ)

++++++++++++++++

سیخ پري، سرخ پري، سرخ سري:

دا درې نومونه د هیلیو د جلا جلا جنسونو دي. (وګ: ښکار و کندهار - د لیکونکي اثر - ۱۰۰، ۱۰۲، ۱۱۴ مخونه).

په فراقنامه کي لولو:

مرغاوۍ په هـــــــر هر لور وي

سونا هـــــــــم پکې لا ډیر وي

په آخر راشي ســــــــــرخ پرې

هم سیخ پرې هم سرخ سرې

(۴۷ - مخ)

دلته د مرغابۍ کلمه باید د پای د تانیثي (ۍ) له اسیته فارسي کلمه ونه ګڼل

(c) ketabton.com: The Digital Library

سي. دغه راز پسوندي (ی) په فارسي ژبه کي نسي ويل کېدلای.

++++++++++++++

سېر:

په کندهار کي (سېر) د (من) په اجزاوو کي دئ. يو من څلوېښت سيره دئ. د سېر وزن له (خورد) سره برابر دئ. په نورو سيمو کي (سېر) تر منه په تاله ډېر دئ. د کندهار يو من لس پاوه دئ په داسي حال کي چي د نورو سيمو سېر شپاړس پاوه کېږي.

د حميد مومند په کلام کي (سېر) تر منه کم ښوول سوی دئ:

په غرور د توان تېری په ناتوان مه کړه
چې د منه توله سپکېږي په سېر گوره
(کليات - ۲۱۷مخ)

+++++++++++++++

سيله:

طرفداري، پلوي.

په کندهاری لهجه کي په همدې معنا ډېره کارېږي.

خوشحال په سواتنامه (۵۸ - مخ) کي دا لغت داسي راوړی دئ:

که په دا طور اور پورې په درست سوات شي
مگر هـــــــــاله دمـــــــــــا
سيله مکافات شي

++++++++++++

شاړه:

د کندهار په لهجه کي (شاځه، شياځه) د قبر ډبري ته وايي "هغه وخت به پوه سې چي سر دي د لحدشاځه ووهي".

ميرزاخان وايي:

د قضا شاړه به ستا څنگونه مات کا
که ته هر څو پورته پورته په هوا ځې
(۲۴۲- مخ)

+++++++++++++++

شامت:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شامت په لوېديځه لهجه کې په همدې شکل د (نحس) په معنا مروجه کلمه ده. د پښتو نوري لهجې يې د (شوميت) په بڼه اوس کاروي. پوهاند زيار صاحب د خوشحال په کلام کې د "شوميت" شکل د کرلاڼی لهجې ځانګړتيا بولي.

خوشحال خان د شامت کلمه څو ځايه راوړې ده:

چې د کښليو ننداره راڅخه لاړه
خبر نه يم کوم ګناه و کوم شامت
(۳۷- مخ)

يا:

په شامت يې دما تري غرنړيږي
لا پـــــــه دا د اپريديو بصرنشته
(۳۰۵- مخ)

يا:

دا کل شوميت د نفس دی چې په تا شې هسې شندې
هـــــــــزار رنګه غـــــــــــمونه فسادونه دم په دم
(۱۵۲ - مخ)

يا:

چه کار يې بيايی فلک پـــه کښته
چـــــاری به کاندی بې مصلحته
کجير که څير دی چه بې تدبير دی
په خزه بند شی له دې شـــــــامته
(رباعيات - ۵۹مخ)

رحمان بابا هم (شوميت) ليکي:

دا همه واړه شوميت دی د شومانو
ګڼه ته د چا په زيرمه نه يې ستړی
(۲۴۹ - مخ)

عبدالقادر خان خټک وايي:

په شامت د ديو سړيو باران پرېږده
شکر دا چې اور نه ووري له اورو
(۱۳۶- مخ)

زما په فکر د دې کلمو ريښه په "شوم" کې ده؟

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ارمغان خوشحال کي د "شامت" شکل خوندي دئ.
(وگ: ۲، ۱۶، ۲۰، ۴۲ مخونه او نور)
+++++++++++++++++

شِبَه:

د لومړي توري په زېر او د دوهم په زور(فتحه).

یو ډول مصنوعي (نقلي) مرئ ته ویل کېږي. په کندهار کي یې ښځمني پېژني (زما د څلور اتیا کلني مور په تصدیق). ما د لومړي توري په پېښ او د دوهم توري په زور اورېدلی دئ. په لغات افغاني، پښتو سیند، د خوشال خان خټک کلیات په ویپانگه کي دا لغت نسته. ظفراللغات اخیستی دئ خو هورې یې د تلفظ په باب څه نه دي لیکلي خو د خوشحال خټک مرغلري (۳۹ - مخ د کندهار چاپ) په حاشیه کي یې ورته کښلي دي: "په چاپي نسخه کي لمړی توری زېر او دوهم توری زور لري، په قلمي نسخه کي محشي (مشکنی) ورته کښلی دی. چي مصنوعي مرئ څني مطلب دی".

خوشحال خان وايي:

له یاقوته دي هاله سیالي شِبَه کا
که د اور په تاو کښې دانه شي بې آبه
(مرغلري - ۳۹مخ)

په سواتنامه کي لولو:

په تمیز کي ســـــراسر واړه مبهوت دي
چې ړلی ورته گوهر، شبه یاقوت دي
(۲۱ - مخ)

بل ځای:

دُر، شِبَه، کانی، یاقـــوت ورته یو شان دي
سیب، شلغم، انار، بهي ورته یکسان دي
(۲۵- مخ)
+++++++++++++++

شک:

په یوه شي خبر (آگاه).

دا لغت په همدې معنا په کندهاری لهجه کي ژوندی دئ. "ولاکه په شک لا یم" یعني قسم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده، که په خبر یم. دا لغت قاموسو په دغه معنا نه دئ اخیستی.

خوشحال ویلي دي:

په ناحق یې په زندان کـــــــــړم یو ځو کاله
خدای خبر دی که په خپل گناه زه شک یم
(ارمغان - ۲۴مخ)

اشرف خان هجري وایي:

هسې زشت عـــــمل مي اولید له ناکسو
چه له گرگه لیده نشي نه پرې شک یم
(۹۶ - مخ)

بل ځای وایي:

د ښایست پـــــــــوله دي چرته ده حیران یم
نه مې حد یقین موندلی نه پرې شک یم[۱]
(۴۰۷- مخ)

+++++++++++++++++

شکرپاره:

د زردالو په شان مېوه ده. معمولاً وچه کارېږي. د کندهار د وچي مېوې په صادراتوکي مهم قلم دئ. په قاموسوکي مي په سترگه سوی نه دئ.

خوشحال وایي:

دواړه شونډي دې خوږې شکرپارې دي
د گلابـــــــــو گل دې دواړه رخسارې دي
(۳۸۰ - مخ)

+++++++++++++++++

شمله:

د پښتو په زیاترو لهجو کي شمله د بگړۍ هغه برخه ده چي د ولونو دپاسه د جوغې په شان جگه ولاړه وي. په کندهارۍ لهجه کي شمله د بگړۍ هغه برخه ده، چي د غوږ پر برابري مخ یا شاته کښته راځړېږي. خوشحال خان سره له دې چي په اشعارو کي یې یو ځای شمله د

---

[۱] دا نیم بیتی په متن کي "نه ئې حدیقین موندلی نه پرې شک یم" دئ. ما سم کړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بګړۍ د جوغې په معنا کاروي (دستارنامه - ۱۲مخ) خو په مجموع کي يې د شملې تعبير له کندهارۍ لهجې سره سم دئ. دی په دستارنامه (۵ - مخ) کي د حضرت رسول ◄ د شملې د اندازې په باب ليکي: "په ځينو روايتونو د رسالت پناه دري دستاره ياد شوی دی - يو اته لس ګزی، شمله يې نيم ګز شرعی - دويم دوازده ګزی، شمله يې يو ګز هغه د جنګ ده - دريم شپاړس ګزی، هغه به يې په اختر په جمعه په سر تاړه".

لوستونکي متوجه دي که خوشحال خان د بګړۍ له شملې څخه مراد د هغې جوغه وای، نو نيم ګز يا ګز شرعي جوغه جګه درېدلای نسي او نه په پښتنو کي چا په دغه اوږدوالي جوغه ليدلې ده.

تر دې چي ورتېر سو، خوشحال خان پخپل يوه شعر کي شمله له زلفو سره تشبيه کړې ده. زلفي ځړېدلي وي جګي نه درېږي. بيت دا دئ:

يو ځل بيا سرتـــــــــــــوره مسته راښکاره شه!
چې ګېسو دې په سپين مخ شملې شملې وي
(۳۶۴- مخ)

اشرف خان هجري هم شملې او زلفي سره تشبيه کړي دي. دی وايي:

توري زلفي دي دائم شملې شملې دي
له ښه مخه دي هـــــــرګز مه شه جدا نور
(۳۳۱ - مخ)

++++++++++++++++++++++

شموخه :

په وريجو کي هغه ناپاکه سوې دانه چي پوست پر پاته وي. کندهاريان يې "شماخه" بولي.

ميرزا خان ويلي دي:

له عادته عبادت لـــــــــــره نه دورمې

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پاخه اتام کښې اوم لکه شموخه[۱]
(۱۲۴- مخ)

د کابل چاپ دیوان په لغتنامه کې دا لغت نسته. خو د پېښور چاپ په "فرهنګ" کې دې لغت ته کښلي دي: "یو قسم واښه چه خوند ئې تریو دی". په پارسي یې (شماق) بولي (د لس زره پښتو لغتونه په حواله).

++++++++++++++++

شنه:

وحشي واښه.

په دستارنامه کې راغلي دي: "د آس سرکشي ... د سواره د ناپوهی شي- یا یې بې روخه په تازیانه ووهي، یا ملونه ناموافقه وروا چوي، خوله یې خوړ کا - یا جای بند وي، شنه یې خوړلي وي...".
(۵۰ - مخ)

په کندهار کې قصابان د پسرلي پر وخت وايي: "پسونه پر شنو دي، غوښه یې بېخونده سوې ده".

په پورته نقل قول کې "جای بند" اصطلاح هم په کندهار کې عامه ده. د دغه ځای خلک وايي "تر جای بنده آس، ګښته خر ښه دئ".

+++++++++++++

شوپرک:

شوپرک ته د پښتو په نورو لهجو کې "کځلکی، اسمان کځلکی" لغتونه سته. عبدالقادر خان یې د "شوپرک" په نامه راپېژني. د کندهار پښتانه یې هم "شوپرک" بولي.

عدل چي د ده لکه افتاب په جـــــهان وخوت
پټ په سوراخونوکي ظالم، شوپرک وار شو
(۴۷۸ - مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:
شوپرک چي په حجاب ګرزي له ورځي

---

[۱] په پېښورچاپ دېوان کې دوهم نیم بیتی "په پاخه طعام کښې اوم لکه شموخه" دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ديدن طـــــــــــــــاقت يـې نـه لـــــــــري نظر
(۶۶ - مخ)
بـل ځـاى وايـي:
عارفـان د دواړو کــــــــونـو نندارِه کـا
شوپـرک پـه تـيـاره ګرزي بـې نظره
(۱۳۱- مخ)
پـه زيـاتـره دېـوانـوکـي دپـارسي مـيـرزايـي کـتـابـت تـراغېږي لانـدي د (شوپـرک)نـوم (شب پـرک) لـيـکل سوى دئ . دمـيـرزاحـنان بـارکزي پـه کـلام کـي لـولـو:
رقـيـب نـه شي ستادمخ سيل کـولاى
شب پـرک شي لـه پـرتـوه د آفـتـاب ورک
(۷۸مخ)
مـولـوي بـريـالـى وايـي:
سره څـه دي د ګـلرخ او د شيـخـانـو؟
پـر دېـوه کـلـه وهي شوپـرکـان مـوج
(اهاړ - ۲۳مـخ)
پـه اصل کـي د مـيـرزايـي کـتـابـت تـر اغېږي لانـدي (شب پـرکـان) لـيـکل سوي دي.
++++++++++++++++

شـوکـور:

هغـه څـوک چي د شپـې لـه خـوا پـه سترګـو هيڅ نـه ويـنـي.
عبدالـقـادر خـان وايـي:
چي رقـيـب يـې مخ تـه ګـوري زه هم ګـورم
د اکـتل بـه مـې شو کــــــــور کـانـدي پـوهېږم
(۱۰۴- مخ)
مـولـوي بـريـالـى وايـي:
چي د لـمر تـر ډوبېدو يـې کـئ شوکـوره
و شوم بـم تـه بس دغـه آسيـب د صبح
(اهاړ - ۲۴مخ)
پـه چاپـي مـتن کـي (شبکـوره).
++++++++++++++++

شـولان، شـولانـونـه:

سالـن، سالـنـونـه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سالن هغه کتغ ته ویل کېږي چي د وریجو (پلو،چلو) پر څنگ یې پخوي. غورمه، کوفته، دوپیازه، سبزي، دولمه او نور په سالنو کي شمېرل کېږي.

خوشحال وایي:

څوک چه ډوډۍ د دهـــــــــقانۍ خوری
خواړه د حـــــــــورو د مهمانۍ خوری
چه یې په ظلم خوری واړه یې زهر شه
که شـــــــــولانونه د سلطانۍ خوری

(رباعیات)

خوشحال خان په دستارنامه کي لیکلي دي:

"د مردانو په شولان کښې د هر چا برخه شته،...".

(۱۴۳- مخ)

شولان ما ته د (سالن) په معناسهي ښکاري او شین راته د هغه ژبني جریان اغېزه ایسي چي د (سو، سي، سم،...) سینان یې په شینانو باندي اړولي دي.

د خوشحال کلیات (نوی چاپ) کی یې شولان ته کښلي دي: "کمند، کمندونه" چي سهي نه ده.

د خوشحال فرهنگ (د یارمحمد مغموم خټک) شولانونه لغت او د خوشحال په کلام کي یې مثال راوړی دئ (۱۳۳- مخ)، خو معنایې ځني پاته سوې ده.

د خوشال خان خټک کلیات په ویپانگه (۱۲۳۲- مخ) کي چي شولانونه په "کمند، کمندونه" معنا سوي دي، د حیرانتیا وړخبره ده!

سالن لغت د ارواښاد عبدالهادي ریشاپه یوه شعر کي داسي دئ:

که پلو وي که سالـــــــــن وي که مېوه وي
که شیدې که پراټې که کېک کولچه وي
خدای و هست که څـــــه لنده وي اوکه وچه
نوش جان دارو درمـــــــان دي د مېلمه وي

++++++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

شلومبې:

په کندهار کې یې هم شلومبې بولي. په نورو لهجو کې ورته (تروې، شړومبې، شناوی) وايي.

خوشحال وايي:

که دغوادبزو شلومبې خورې زيان يې نشته
اشـــــــــــــــتها د
ســــــــــــــــړي زياته کا په خور
(ارمغان - ۵۷مخ)

په ارمغان (۲۵، ۳۹ مخو کې) د "شلمبو" په شکل هم ليکل سوي دي. په رباعياتو کې "شنوبې" ثبت دئ.

کلپه روپيه ښــــــــايسته روغه وی
خوچه سوراخ شی نوربی فروغه وی
هيڅوک دخپلـــــــوشنوبو بد نه وايی
صفت د هــــــــر چا له خپله دوغه وي
(رباعيات - ۲۱۹مخ)

پوهاند زيار صاحب ليکي چې خوشحال خان "شلومبې" کلمه هغه شان کاروي لکه "چې په لويديزه پښتو کې هم همداسې دود لري". (وګ : د خوشال ادبي پښتو- ۳۶مخ)

رحمان بابايې هم "شلونبې"دوې هجايي کاروي:

واړه تشي شلونبې شاربې
خبر نه شــــــــوې له مطلبه
(۱۲۵- مخ)

په نورو لهجو کې (شلومبې) درې څپې تلفظ کېږي او شين ته زور (فتحه) ورکوي.

+++++++++++++++++++

شوَلــه:

شوَله هغه درد دئ چې دوامداره نه وي. کله چې راولاړ سي، کرار کرار پسې زياتېږي څو خپل اوج ته ورسېږي. بيا بيرته لږېږي څو وشلېږي. د لنګون درد ته شوَلي وايي. د پېچ يا اسهال پر وخت د کولمو درد ته هم شولي وايي. د کندهار ښځمني يې په ښراوو کې هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

کاروي: "د کولمو شولي دي درولوېږي" په کندهار کي ډېره عامه ښرا ده.

خوشحال خان یې د "خوارۍ، مشقت، زحمت" په معنا کاروي. دی په دستارنامه کي د شعر په باب وایي:

"یو یو بیت یې لکه فرزند زوول هسې شولې لري. خدای دي په دا رنځ څوک گرفتار نه کا".

حمید مومند هم دا کلمه راوړي ده:

یو لــــــــــه ځلې د سبق سبقت اندېش
بل له شوَلُو د رخصت په خاطر رېش
(کلیات - ۴۳۹مخ)

د دغه کلیات په ویپانگه (۷۸۸مخ) کې د (شوله) معناراوړې ده خو تلفظ یې (sola) لیکلی دئ .چي گویا د کلمې د سر شین (پېښ، ضمه) لري. دا تلفظ ناسم دئ او د دغه لغت اصلي وینگ د شین توري په سکون باندي سهي دئ.

"شوَلَه" په کندهارۍ لهجه کي د (ډېر تېره) په معنا هم کارېږي. د مثال په توگه "دا چاکو داسي تېره دئ لکه شوَله" یعني دونه تېره دئ، چي وریښته په خریل کېدلای سي.

+++++++++++++++++

صیادي:

په کندهار کي "صیاد، سیات" هغه ښکاري ته ویل کېږي چي مرغان د خرڅلاو له پاره نیسي". (وگ: ښکار او کندهار - ۲۶ مخ)

خوشحال هم د "ښکاري" او "صیاد" توپیر کړی دئ. دی لیکي "د ماهی ښکار د صیادی ښکار چه د اهل حرفت د روزگارِ عالم ښکار دی، دا صیادی د قدیمه لا د آدم (ع) د وخته ده ..." (دستارنامه - ۵۵مخ).

د "اهل حرفت" څخه د خوشحال خان مراد دا دئ چي دا ښکار یو راز کسب و کار و پېشه ده. په کندهار کي هم صیادي خپل کاسبان لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د (ت) او (دال) ابدال نورمثالونه هم سته:
جلات - جلاد،
فساد - پسات،
آباد- ابات، ...
++++++++++++++++

غاو:

غالمغال، اعتراض، شکایت.

په دغو معناوو د کندهار په لهجه کي ژوندی لغت دئ. قاموسو اخیستی دئ او په نورو لهجو کي هم سته.

خوشحال خان په دستارنامه کي کښلي دي:

" سرودهـــــــــورته دی روا
چه نه غاو وي نه غـــــــــوغا
سامعان يې صاحب دل وي
نه وي نفس نه يې هـــــــــوا
(۱۶۱- مخ)

اشرف خان هجري وايي:

د حاسد په صعنه غاو نه کا رښتینی
په سنگینه زمکه شور لري سیلاب
(۳۲- مخ)

عبدالقادرخان ختک وايي:

که هر څو وربانديي غاو رقیب غماز کا
عاشق کله غـــــــــوږ د دیو په آواز کا
(۱۸- مخ)

پخوا به د ښار د معتبرو خلکو د کورو په دروازه کي یوه خونه وه چي "غاوچیان" به پکښې اوسېدل. غاوچي د "قابوچي" مفغن سوی شکل دئ او قابوچي تورکی کلمه ده، چي د (دروازه وان، دربان) معنی لري. په خوشحال فرهنگ (۱۵۴- مخ) کي چي "قابوچي" په "خودغرض، مطلب پرست" معنا سوی دئ، د تامل وړ خبره ده.
++++++++++++++++

غاري غرڅه:

د کندهار ښکاریان یې "غاري موږیی" بولي (وگ: ښکار او کندهار - ۳۳مخ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال وايي:

اي چه په رو کښې ګزار ته ساز يې
سترګې دي لکې غوږ په اواز يې
غاړی غرڅه دی دربانديې درغی
په تخرګ يې وله که تير انداز يې
(رباعيات - ۲۴۲مخ)

خوشحال خان يو ځای ځان له "خواجه خضري غرڅه" سره تشبيه کوي:

په مثال خواجه خضری غرڅه خوشال و
چې ګوزاروربانديې وشوناګهان
(دخوشحال ختک کليات ـــ ۹۷مخ)

+++++++++++++++++

غولی:

غولی د کور (انګړ) ته وايي چې په فارسي يې (حياط) بولي. دا لغت په کندهار کې مروجه ژوندی کلمه او فولکلور ته يې هم لار موندلې ده. د کندهار کوچنيان د باران نه اوريدلو پر وخت کور په کور ګرځي اوره، خوړي يا ايکی ټولوي. دا لوبه (ارګوړي) بولي چې په اسلامي ثقافت کې ورته (استسقاء) وايي. د استسقاء له پاره خاصي دوعاګاني سته. ارګوړي د استسقاء پښتني دود دئ. د ارګوړو پر وخت کوچنيان دغه مسجع عبارتونه په ګډه وايي:

"ارګوړي، برګوړي. خدای دي يو زوی درکي چې پر غولي درته شوري، ډولاډنګه څه غواړي، يوه کاسه اوړه غواړي، اسمان خړي اوبه غواړي، مځکه شنه واښه غواړي".

خوشحال خان ختک سره له دې چې د (انګړ) او (انګڼ) کلمې هم راوړي خو د (غولي) لغت زيات کاروي:

ودې نه زېږي فرزند د
بابا په غولي، وند
(۴۶- مخ)

يا :

هغه دم چې تور ګيسو په خپل صورت باندې خواره کړې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشبويي د خاصه مشکو په درست غولي شي
پريشانه
(۲۴۹- مخ)
يا:
په کوټه باندې دا دواړه حبطه دي
چې دي تش په غولي ګرزي هم بلا دی
(۳۱۴- مخ)
يا:
که ويني ژاړم ګريوان چاک چاک کړم
په غولی ګرځم غوغابلغاک کړم
په دا به تلـلی
ياران رانه شي
سکه بايده دا دی چه ځان بې باک کړم
(رباعيات - ۲۸مخ)
يا:
کښېنه په انګړکې مخامخ چې درته
ګورم
تور لونګين، دواړه چندڼ هار په سينه تال
کړه
(۲۸۸- مخ)
خوشحال په دستارنامه کي کښلي دي:
"... په لوړ ځای دريدل - په بام ختل،
په غولي کښې ګرزيدل، دا دي هرگز نه وي
...".
(۱۳۰- مخ)
رحمان بابا ويلي دي:
د زړه غولی مي نيولی ستا غمونو
نور غمونه دي له زړه ويستلي ما
(۲۲- مخ)
هجري وايي:
اقبال نه ورځي هرګز د چا په غولي
څو همراه ورسره نه کاندي زوال
(۷۵- مخ)
ميرزاحنان بارکزی وايي:
دښادی رخ مي ونه ليدپردا غولي
چپه ځغلم بېهوده لکه فرس
(۷۰مخ)

++++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

غېږ:

په لوېدیځه لهجه کي یې هم "غېږ" وایي خو په ځینو نورو لهجو کي "غېږه" ده. خوشحال خان یې هم هر وخت د "غېږ" په شکل راوړي. که ځیني استثناآت موجود وي هغه راته د خوشحال خپل انتخاب نه ښکاري. (د خوشال ادبي پښتو۳۲مخ) کې یادونه سته.

میرزا خان انصاري وایي:

د عالـــــــــم هنر به واړه پري تمام کړم
که سرکښ خاطر په غېږ کي ونیسمه
(۱۸۴- مخ)

++++++++++++++++++

کاګل:

کاګل د کندهار په لهجه کي د (اخېړ) پر ځای کارېږي. مثلاً وایي: په مني مو د کور بامونه کاګل کړي دي.

میرزا خان انصاري وایي:

اوهاله به یې د مراد تخم زرغون شي
چي د نیو پــــــه په اوبو جمال کاګل کا
(۶۱- مخ)

+++++++++++++++++

کالکوچن:

دا لغت په ظفراللغات کي په "دهوکه باز،..." معنا سوی دئ. د خوشال خان خټک کلیات په ویپانګه کي نه دئ اخیستل سوی او د مغموم په خوشحال فرهنګ کي مي هم په سترګه نه سو. په کندهار کي (کاړکچو، کړکچو) د غالمغال، شور، ږوږ (زوږ) په معنا مروج لغت دئ. عموماً د مرغانو، په تېره بیا میناوو د شخول له پاره کارېږي. لیري نه ده چي له کالکوچن څخه د خوشحال خان مراد (غالمغالي، شریر،...) وي.

خوشحال خان په سواتنامه کي ویلي دي:

د"کاچو"نمسی نه خان دی، نه ملک دی
کالکوچن، دروغـــــــــژن غشی د هلک دی
(۳۱- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

+++++++++++++++++++

کاواک:

کهال، تنبل، لټ:

په لویدیځه لهجه کي کاواک لغت سته او پر ځنګ یې د همدې مطلب له پاره (کاړي واړي) ویی هم کاریږي.

دخوشحال فرهنګ (د مغموم خټک) دغه لغت اخیستی دئ، چي په مثال کي یې د خوشحال خان دا بیت راوړی دئ چي ما په کابل چاپ او دانش چاپ کلیات کي ونه موند:

سګ مګس خو سګ مګس دی نور به نه شي
که هــــــــــــر څو یې آړوې کاواک کاواک دی

(د خوشحال فرهنګ، اول جلد، ۱۵۹- مخ په حواله)

رحمان بابا وایي:

ته ژغورې سرومال په عاشقی کښې
عــــــــــاشقي دا هسې چري ده کاواکه
(۶۳ - مخ)

+++++++++++++++++

کجک، کچک:

هجري ویلي دي:

مشکي زلفو دي سونا کړه منفعله
په لکی یې کچک پتاله دَ ده ماره
(۱۲۷- مخ)

دا بیت یو څه مغشوش راته ایسي. د سونا هیلی، چي په کندهار کي یې (شین سرې، زرغون سرې) بولي، په لکی کي دوه درې تاره بڼکي سته چي سرونه یې چنګ وي. د ښځمنو وریښتانو ته چي د غوړ پر برابري چنګ غچي (قیچي) سوی وي، کجک وایي. د سونا هیلی د لکی چنګ تارونه او کجک سره تشبیه کېدلای سي.

د کندهاري شاعرانو په کلام کي (کجک، کجکان) زیات راغلي دي. د یوې محلي غزلي سر داسي دئ:

تور کجکان، ما ته جابی راوړه
که جابی نه وي ما ته غاړه بلوڅی راوړه

مولوي بریالی وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

تاو کجک دي په پرېشانه کاکل بند کړه
د سنبل غوټۍ په شپه دلګيري ښه دي
(اهاړ - ۱۳۴مخ)
++++++++++++++++

کچارۍ:

د تجارتي دعوو د فيصلې محکمه.
رحمان بابا وايي:
د وصال دلالان کوم طرف ته غواړم
چي بندي شوم د هجران په کچړۍ
(۸۸ - مخ)
مولوي بريالی وايي:
سودا په نقدو کېږي د ژوندون په کچارۍ کي
وړيا په دې دوکان کي تبادل څه په کار نه دئ
(اهاړ - ۱۳۲مخ)
د کچارۍ په نامه د کندهار د احمدشاهي ښار په کابل بازار کي يوه ودانۍ سته (وګ : احمدشاهي کندهار، د ليکونکي اثر - لومړی ټوک،۲۳مخ).
کچارۍ ته يې په کندهار کي(پنچات) هم وايه. دا هندۍ کلمه ده او په کندهار کي يې د پنچات دفتر ته (فيصله منازعات) هم وايه.
بريالی صاحب وايي:
د غمزو پنچاته لبر څه خو مدد کړه
"بريالی" په دې سودا کي تاواني ولاړ
(اهاړ - ۴۹مخ)
++++++++++++++++++++++++

کِچړۍ:

کچړۍ يو راز خواړه دي چي له پندو وريجو او ماشو (ميو) څخه پخېږي او پر سر باندې کورت او سره کړي غوړي اچوي. دا خواړه په کندهار کي په ژمي خوړل کېږي.
خوشحال خان وايي:
تود کچړۍ د غوا غوړي په وخت د ژمي
تر حلوا تر سلوا زيات لري هنر
(ارمغان - ۵۸مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځيني کسان د پکتيا د سيمي ژمني خواړه (ډنډکی) له کچړي سره يو شان بولي. خو کچړی او ډنډکی جلا جلاخواړه دي.

++++++++++++++++

کِردې:

اعمال، چاري.

خوشحال خان په فراقنامه کي ويلي دي:

چې د بل ښې کردې ويني
ځان اوبه کانـــــدي خبيث
(۱۸- مخ)

د اول نيم بيتي "ښې" په چاپي متن کي "شی" دئ. که دا چاپي غلطي نه وي، نو ښايي د ختکو لهجه به د مرتب په پام کي وه.

عبدالقادر خان وايي:

مرد يې مه گڼه چې لافي بې کردې کا
مرد کرده بې لافـــــوکا، ښځه لافي ده
(۱۷۹- مخ)

په ځينو متونو کی د "کړدې" په شکل هم ثبت سوی دئ. هجري وايي:

په خوله واړه عــــــــــمل کا د اولياوو
له کړدو يې لاس په غوړو د کافر دی
(۱۸۷- مخ)

حميد مومند وايي:

ناکردې د محبت و ســــــــــــړي ورکا
په يوه لاس کي پياله په بل همسا
(کليات - ۱۳مخ)

ميرزاخان انصاري وايي:

عام وخاص کا د مسکين په نامه فخر
چي ويل کِــــــــــرده يې دواړه ده حنيفه
(۱۶۷- مخ)

+++++++++++++++++++++++++

کرکنډه:

غټه گردی ډبره چي انسان يې د پورته کولو قدرت نه لري. په لوېديځه لهجه کي مروج لغت دئ.

حميد وايي:

عشق مې هسې بې اختياره دماغ کوز کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

لکه ورغړي کـــــــــــــرکنډه په سر ځوړه
(کليات - ۲۲۳مخ)
++++++++++++++++++++

کړه وړه:

شکل و قواره، قيافه، خد و خال.
عبدالقادر خان وايي:

که لب دي لعل کــــرم لعل خوشيرين نه دی
که غاښ دي دُر کړم، دُر هسې سپين نه دی
که مخ دي نمر کړم د نـــــــمر کړه وړه نشته
که سنبل کړم زلفې (خو دا) مشکين نه دی
(۳۹۲- مخ)

د دې رباعۍ وروستی بند په چاپي متن کي همداسي ناسم راغلی دئ. په کندهار چاپ (۱۸۴مخ) کي داسي دئ:
"که دي سنبل کړم سنبل مشکين نه دی"
++++++++++++++++++++++++

کست:

کست دوې معناوي لري. يوه يې د (قصد = عمد) پښتو سوی شکل دئ او بله د (رخه) معنا ده، چي په عربي ورته (غبطه) وايي.
دا لغت په دواړو معناوو په لويديځه لهجه کي سته. د (کست) کلمې له پاره په نورو لهجو کي د (رَخه) کلمات رواج لري. په کندهار کي (کست) عام استعمال لري. خوشحال يې هم د (رخه) په معنا راوړي:
په لومړۍ معنا:

ما په وړيو ســــــــترگو ډير ياران خوړلي
په ځيرځير دې مخ ته نه گورم له کسته
(۱۹۶- مخ)

په دوهمه معنا:

د اســـــمان له عاشقانو سره کست دی
هر زمان يې په هجران سره غمناک کا
(۹- مخ)

يا:
عبدالقادر خان ختک ويلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

وایم مه خانده بل چا سره زه سوځم
ته زمـــــا له کسته لا زیاته خندا کړې
(۳۳۰- مخ)

د اشرف خان هجري په دېوان کي د دې لغت دوه رازه لیکنه لولو. دی "قست" هم لیکي لکه په دې لاندي مثالو کي، او "قصد" هم (۲۸۷مخ):

چـــــــــنار ټولې پنجې پرانتې له شوقه
د بلبل په صوت یې لاس وهل له قسته
(۴۴۳- مخ)

یا:

تل قدم د گل په سرکېدي له قسته
کوږ یې نه کا یو ورق د گوشو پلونه
(۴۴۶- مخ)

دغه قاف د هغه کاف بدلون دئ چي خوشحال خان په سواتنامه کي (۵۱ - مخ د کابل چاپ) کي سر ځني ټکولی دئ.

+++++++++++++

کشمش:

په نورو لهجو کي (ممیز، مویز) دئ.

رحمان بابا وایي:

له خوبانو نه به څوک څه وفا غواړي
ســــــروي کله د کشمش مېوه نیولې
(۱۷۷- مخ)

عبدالقادر خان وایي:

د کشمشو پــــــــــــــه لذت به څه پوهېږي
چې یې خوله وي عادت شوې له املوکه
(۲۱۴ - مخ)

حمید د انگورو پر ځنگ "کوَر" هم راوړي دي:

هر قدم یې چـــول زړونه د دلبرو
په مثال لکه داني د پخو کورو
(کلیات - ۳۶۷مخ)

یا:

په هنر د پاکـــــــــوبی چې آغازگیت کړ
سنگین زړه لکه دانه د کوَرو چیت کړ

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۳۸۳- مخ)

++++++++++++++++

ککوړي:

ککوړي يو راز ډوډۍ دي چي د کاک په شان بې له تبۍ، داښ، تناره څخه پخېږي.

رحمان بابا ويلي دي:

که ښندلي دي په خدای وي يو کيکوړی
نمايان يې په جـــــهان کښې لکه نمر کړې
(۱۵۱- مخ)

په کندهار کي ښځمني يوه بدل وشمه وراشه لري او د هغه چا په باب يې کاروي چي تر پزي پوري يې مړۍ خوړلې وي خو دی لا د لوږي څخه شکايت کوي. وراشه دا ده:

دوې کاسې سرسر، يو د غوايي سر، درې د اور ککوړي، آ! زما نهاري لوري!

حميد وايي:

ټول دې مه شه پــــــــه زرگونو زر و سيم
چې ته يو کيکوړی خورې پکې يا نيم
(کليات - ۱۵۴مخ)

++++++++++++++++

کمبله:

هجري وايي:

هر سړی چي په اسرار د کار خبر شي
تر اطلسو خوښوي کنبله شاړه !
(۴۵۰- مخ)

++++++++++++++++++

کوتر:

پوهاند زيار صاحب د خوشحال کليات د پېښور چاپ په حواله ليکي:

"(کوتر) يې زياتره بې ښځينه پايلې ښځينه او کله هم نرينه کارولی دی:

اوښتو لره پخته کوتر بايده دی" (د خوشال ادبي پښتو - ۵۱ مخ)

د کندهار په لهجه کي "کوتر" د نر له پاره او"کوتره" د ښځي له پاره عام رواج لري. د کوتري نر تر ښځي ښې بازۍ کوي. په پورتني بيت کي خوشحال همدې ټکی ته اشاره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي. باید وویل سي چي په کندهار کي د کوترو په نومو کي ټول صفتونه مذکر دي (وگ : ښکاروکندهار ـــ ۱۱۱مخ)

هجري وایي:

د تن پوست دي ښایسته له اصله نه دی
په چیني جامه هــــــــــوس لکه کوتر کړي
(۲۱۸- مخ)

حمید وایي:

هسې رنگ به په نخا تالا کوتر شو
چې به فکـــــــــر د پري ورته اوتر شو
(کلیات - ۳۸۴مخ)

اشرف خان هجري یې د (کونتره) په شکل هم راوړي:

هغه ښهر چه محسود د پېښور وه
نن کونتري پکښې جاله د بېدیا کا
(۲۵۸- مخ)

++++++++++++++++++++

کورنگ:

د آس بچی.

د کندهار په لهجه کي دوې څپې ویل کېږي د هجري په دیوان کي یوه څپه کار سوی دئ.

په هر لور دي د هوس زین کړی کرنگ دی
د لَـــــــــغت میدان دي نشته عمر تنگ دی
(۲۲۰- مخ)

حمید وایي:

راغی ځار شو نر کورنگه د شاهد
رضاجوی په هزار رنگه د شاهد
(کلیات - ۴۵۹مخ)

شمس الدین کاکړوایي :
تېزرفتارد"شمس الدین" کورنگ دژبې
خو آخربه شي په دامیدان کښي لنگ
(۷۸مخ)

++++++++++++++++

کوغالی:

رحمان بابا ویلي دي:

که نصیب مي شي کوغالی ستا د سپیو

(c) ketabton.com: The Digital Library

وبه نه کــــــــــړم نور نظر په جام د جم
کښې
(۱۶۲- مخ)
په کندهاری لهجه کي د غریبی محقر کور
ته "کونډغالی" وايي.
+++++++++++++++++

کوکو:

(په اوږده واو) د کوچنيانو په ژبه
(ښه، اعلی).
میرزا خان ويلي دي:
د دانا د وړاندي لهوولعب څه دي
د هلک تر فهمه سره لمبه کوکو ده
(۱۲۷ - مخ)
+++++++++++++++

کولک:

کولک دوې معناوي لري:
د خوني کولک: د خوني په چت کي سوری چي
د رڼا د داخليدلو او د دود د وتلو کار
ځني اخيستل کيږي:
هجري وايي:
تر کولک چاپېره مه گـــــــــرزه
عابده
گڼه خون به دي په غاړه شي ټوبک يم
(۹۴ - مخ)
بل د سترگو کولک چي د سترگو کاسې ته
ويل کيږي.
خوشحال خان ليکي: "د سترگو رغول څو
پردې لری - وازدې تر چاپيره په کولکونو
کښې تور سپين پاسه کولکونه کلک د هډونو د
سترگو د محافظت دپاره ..." (دستارنامه -
۲۱مخ).
+++++++++++++++

کويلی:

کوينی، تاديگی.
د وريجو يا اوگرې هغه برخه چي د ديگ
په بېخ پوري نښتې وي. د کندهار په لهجه کي
يې (کويَنَی) بولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالقادر خان ويلي دي:
زويه په کور کې وچ ټوک به ژويي
زوی يې له لــــــــــوړي کويلي کويي
رښتيا متل دی هــــــــــوښيار ويلی
دنيا خوږه ده تر ځــــــــــان تر زويي
(۴۰۷- مخ)
د لام او نون ابدال په نورو پښتو کلماتو کي هم سته. يو څو مثاله يې دا دي:
لمر - نمر،
لمونځ - نمونځ،
لمانځل - نمانځل،
نولس - نونس،
++++++++++++++++

کيسر:

په کندهاری لهجه کي (کيسر) د خرو يو راز ناروغي ده. په دغه ناروغي کي د خرو ګيډه باد کوي.
د حميد په کليات کي د "قوصر" او "کوسر" په شکلو راغلې ده.
آه سرد نوي مين لـــــــــره ښه نه دی
له تازه پرهاره باد قوصر ژغوره
(کليات - ۲۱۵مخ)
په ويپانګه کي يې معنا نسته بل ځای:
چې وهلی د مظلــــوم د آه قوصر وي
مه کړه طمع د صحت له هغه ريشه
(۲۳۲- مخ)
يا:
لا يې اور د غــــــــــــــم تازه د خسو خار کړ
دې کوسر يې هلک زخم لوی پرهار کړ
(۳۶۴- مخ)
++++++++++++++++

ګرګه:

ګرګه د وچ لرګي کوندې ته وايي. د ښاخو تر وچېدو وروسته د يوې درختي (وني) د تنې پاته برخه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمید وایي:
عشق په زړه د تن پرړورو کله لګي
دا چې نه کا اور اثر پــــــــــه لنده ګرګه
(کلیات - ۲۳۹مخ)
میرزا خان وایي:
د وصال راحت بــه هیڅ ورڅخه نه وي
د هجران په اور کي سوځي لکه ګرګه
(۱۷۶- مخ)
شمس الدین کاکړوایي :
لکه اورنه کړي اثرپرلنده ګرګه
هیڅ اثررابانـدي نه کانصیحت
(۴۰مخ)
ګرګ (د لومړي په زور) د اینې (جګر) یو راز ناروغي هم ده. په کندهار کي یو متل دئ چي وایي:
"ګرګه ! بله چاره دي نسته بې له مرګه".
شمس الدین کاکړوایي :
څه خاصیت وستادلب په قنبیله کښي
چي یې ویوست زماله زړه د هجرګرګ
(۷۷مخ)
قنبیله یاګنبیله یورازدارودي .
+++++++++++++

ګړی:

د (ګړی) ویی د لحظې، شېبې، ساعت په معناپه لویدیځه لهجه کي ژوندی او جنس یې مونث (ښځینه) دئ. په نورو لهجو کي یې جنس مذکر دئ.
خوشحال خان یې هم مونث جنس راوړی او له "وړی" سره یې قافیه کړی دئ. دی وایي:
که ســــــــــر د ښځي سپیني وړی شي
زړه یې و... ته هــــــــــــــــــــــره ګړی شي
ســـــــــــړی نــــــــــه ده لکه پېړی ده
چي ... پري ولاړ شي هاله سړی شي
(رباعیات - ۲۲۲مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

رحمان بابا ويلي دي:
په يوه ګړۍ يې مخ وي
په يوه ګړۍ يې شا
(۲۰- مخ)
شاغلى پالوال صاحب (ګړۍ، ګهړۍ) هندي لغت بولي او د رحمان بابا په دغه غزل کې چې شپږ ځايه او لس ځايه (ګړۍ) (ساعت) راغلى دئ، دي نتيجې ته رسېدلى دئ چې دغه شپږ ځايه (ګړۍ) د رحمان خپل لغت نه دئ او د بل چا لاسوهنه ده (وګ: معياري پښتو- ۲۳۵مخ).
ميرزاحنان بارکزي (ګړۍ) مونثه کلمه ګڼي . دى وايي :
پيروي هره ګړۍ دهغوبويه
چې يې خاوري دبېديا وي په ګذر زر
(۵۹مخ)

+++++++++++++++++++

ګلقند:

طبيبان د ګل ګلاب پاڼي په پسرلي کې په مخصوصو دېګو کې د عرق ايستلو له پاره اچوي او عرق (ارَغ) يې باسي. د ارغ تر ايستلو وروسته د پاڼو تفاله له بوري سره ګډوي او يوه خوږه او خوندوره ماده ځني جوړوي، چې د نس د درد او باد له پاره يې ناروغانو ته ورکوي. دغي خوندوري مادي ته ګلقند وايي او د کندهار خلک يې له ناروغى پرته هم کاروي.
ميرزا خان ويلي دي:
او قوت به دي هــــــــــــــــــــــــر دم پسي زياتيږي
چې علاج يې په دا هسي شان ګلقند کړې
(۲۲۷- مخ)

+++++++++++++++++

ګنج:

حميد وايي:
بيا يې ځــــــــــــــــــــــــه نوي متاع په بازار راغله
چې يې واخيست نوي ګنج نوې بازار نن
(د عبدالحميد مومند ديوان - ۲۱۸مخ)
دا کلمه د عبدالحميد مومند د کليات په ۱۶۶مخ او د دورمرجان په ۶۸مخ او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

عبدالحمید دیوان په ۸۹ مخ کي "کینج"؟ راغلي ده. دا لغت يي په پورتنيو چاپوکي معنا کړی هم نه دئ. زما په فکر يي د هيوادمل ثبت سم دئ. (کینج) لغت زه د کاتبانو مسخه بولم. په مروجو قاموسو کي مي دا راز لغت په سترګه سوی نه دئ.

په کندهار کي (ګنج) کلمه د (بازار، منډيي، نخاس او مارکيټ) په معنا همدا اوس ژوندی ده او ظفراللغات هم په همدي معنا ثبت کړې ده. دکابل اوشاوخوا اسيمي خلک د(نخاس) کلمه پرهمدي ځای کاروي. په زاړه کابل کي د(نخاس) په نامه يوه سيمه هم وه.

(د لرګو ګنج)، (د پسو ګنج)، (د خرو او غويو ګنج)، (د وريجو او غوړو ګنج) ټول د کندهارد اوسني ښار مشهور او معلوم ځايونه دي.

د حميد مومند په پورتني بيت کي راغلی "کینج" همدا (ګنج) دئ.

دشمس الدين کاکړپه کلام کي هم د(نخاس) کلمه په همدغه معنا راغلي ده :

"شمس الدين"غوندي زرګوني
يي خرڅيږي پرنخاس
(۶۲مخ)

++++++++++++++++++

ګوار:

د کندهار خلک په شکنځلو کي"د ګوره زو" جمله کاروي. زما يو وخت داسي فکر ته راغلي وه چي دلته به له "ګوره" څخه مراد "پرنګی" وي ځکه "پرنګي" ته په هندوستان کي"ګهورا" وايي چي اصله معنا يي "سپين" ده؟

خوشحال خان په سواتنامه کي ويلي دي:

درست عالم يي د ګوارو په شماره دی
تر تاجکـــــــــو لا په زيست کي آواره دی
(۲۲- مخ)

هجري ويلي دي:

زه خټک په چا خوږي کړم سترګي خپلي
تور ګوار پکښي ميشته نوم يي ځبير شه

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴۵۶- مخ)

+++++++++++++++++

گورم:

(فشار یې پر دوهمه څپه دئ).

د غواوو گله،

کندهاریان هغه چا ته چي د پسو رمه پیایي، شپانه وایي، هغه چي غواوي او غوایي پیایي، گوروان یې بولي (گوروان ته په نورو لهجو کي"غوبه" هم ویل کېږي[۱]).

هغه چي د اوښانو گله پیایي ساروان یې بولي.

خوشحال په دستارنامه کي ویلي دي:

نه یو سور د تیر انداز و
نـــــــه گورم د نیزه باز و
(۵۱ - مخ)

+++++++++++++++++

گوندې:

(فشار یې پر لومړی څپه دئ) د (شاید، ممکن) په معنا.

د کندهار په لهجه کي ژوندی ویی دئ. په نورو لهجو کي د (گوندي) پر ځای (گنې) کلمه کارېږي.

خوشحال وایي:

گوندې وي چې د وصال په خوښی خوښ شي
چې خـــــــــــوشحال په جدایيه کې ډېر نول کا
(۴- مخ)

یا:

ما وې زړه یې گـــــــوندې نرم په ژړا کړم
چې اثر پرې ژړا نه کاندي څوک څه کا
(۸ - مخ)

---

(۱) حمیدویلي دي:

شپون غوبه څکه سنگدله ویلاړه شي
چې روزگار یې وي له کاڼو د بیدیا
(۵ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز په دستارنامه (۲۳۱- مخ) کې کښلي دي: "... بل حماقت دی له جهله- سړی ګوندي په ډېر علم تربيت خلاص شي ".

+++++++++++++++

لار:

دا لغت د پښتو په ختيځه کي (لاره، ليار) ويل کېږي. د کندهار په لهجه کي يې (لار) بولي. د خوشحال کليات په شپږم مخ کي د (لار) په شکل راغلی دئ او ورته ليکلي يې دي چي په چاپي دېوانو کي د (لاره) په بڼه ثبت دئ او داسي ښکاري چي دوی له خطي نسخو څخه اخيستی دئ.

تلم په خپله لار راســـره مله شوه نګارا
شوخه، غمزه ګره، خنده رويه، خود آرا
(۶ - مخ)

يا:

يار مې لاړ شو په دا لار ورپسې درومم
که ډېر ستړی په دا لار يـــمه په ځای يم
(۱۳۸- مخ)

يا:

د يار مهر تر ما راغی زمـــــــــا مهر تر ياره
رښتيا ده دا خبره چې د زړه ده لار د زړه
(۲۹۷- مخ)

دغه راز په سواتنامه کي راغلي دي:

درې څلورمياشتي دا لار وي ښه روانه
ډېر آفت لـــــــــــــــري له برفه، له بارانه
(۸ - مخ)

رحمان بابا هم (لار) کلمه له لوېديځ ګړدود سره سمه راوړې ده.

چه ويريږي له کوهي او له ګړنګه
هغه نه درومي پـــــــه لار د دې دنيا
(۵ -مخ، ۴۸- مخ)

هجري هم پر دغه لار روان سوی دئ:

ربه لار يې پـــــــــــه رياض کړه برابره
چه هر ګل يې له عذارو لون سود کا

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۳- مخ)

عبدالقادر خان هم دغه لار اخیستې ده:

نن یې بیا کښېښو په سر باندې دستار کج
لکه مست هــــــــــاتې په لار کوي رفتار کج

(۴۸- مخ)

حمید مومند ویلي دي:

لاړ به کله شي د عشق پـــــه ستغو غاښو
دا په سمه لار کې سترې ستومان عقل

(کلیات - ۱۳۷مخ)

میرزا خان انصاري ویلي دي:

چي یې لار لیدلی نـــــــه وي رهبري کا
رنا ورځ به توره شپه کاندي په وعظ

(۷۶- مخ)

یا:

پر دا عامه لار یې لویه لومه کښېښوه
هیڅ دانا ځني خلاص نه شو بې قانعه

(۱۵۸- مخ)

دکندهارشاعرمیرزاحنان بارکزی وایي :
ستادقدد راتلولارگوري دلبره
چي دباغ تردیوال سروي سربدرکړ
(۶۳مخ)

++++++++++++++++

لولپه:

عبدالقادر خان ختک ویلي دي:

گاه باران شي د ژوندون اوبه کا تویې
کله اور شي لولپه کا تـــــــــــــــــمام شهر

(۶۰ - مخ)

په حاشیه کې ورته کښلي دي چي په (الف، ک) نسخوکي دا مصرع داسي ده: "گهی اور شي سرې لمبې کا تمام شهر". دغه لمنلیک چي ما ولووست، په زړه کې مي وویل چي په "لولپه" او "سرې لمبې" کې یوه هرومرو د کاتب لاسوهنه ده. دواړه د عبدالقادر خان کلام کېدلای نه سي. له امکانه لیري نه ده چي د کاتب په لهجه کي دي د "لولپه" کلمې وجود

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه درلود، نو یې په "سرې لمبې" باندي اليشه کړه.
(لولپه) په کندهارۍ لهجه کي مروجه کلمه ده. مولوي بريالي ويلي دي:
که لا مکوټ و لولپه ســــــــــــم پر يوه حال يمه
د يکرنگۍ د توحيدقول مي ايمان کی پوخ
(اهاړ - ۲۷مخ)
+++++++++++++++++

لېوه:

لېوه هغه جناور ته وايي چي د کندهار په لهجه کي يې بل نوم (شرمښ) دئ او په پارسي ورته (گُرگ) وايي:

ډاکټرعبدالرازق پالوال د (لېوه) مفهوم لري. څه پراخوي او ليکي: " لېوء په پښتو کښي عموماً د شرمښ معادل پېژندء کيږي. خو په ځينو لهجو کښي لکه د هلمند او برېخستان پښتو، لېوء د ټولوڅيرونکو حيوانانو مجموعي نوم دئ. يعنۍ چغال هم لېوء دئ، بروې هم لېوئ ده؛ کوړ هم لېوء دئ، پړانگ او زمری هم لېوان دي. د لېوء نوم له يوناني او لاتيني څخه و پښتو ته راغلئ دئ. په دغو ژبو کښي لېوء و زمري ته ويل کېږي...". (معياري پښتو - ۱۷۰مخ. نقل قول د ډاکټر پالوال په ليکدود دئ).

د (لېوه) لغت په کلاسيک ادب کي زيات راغلی دئ او دا چي په کلاسيک ادب کي (لېوه) او (شرمښ) دواړه راغلي دي، د ډاکتر پالوال استدلال په پياوړی کېږي.

خوشحال وايي:

عاشق يو لکه لېوه په شـــــــــــمال پايي
بل په غټو سترگو خوب کا لکه سويه
(۲۸۲- مخ)

رحمان بابا وايي:

نه لېوه په آدميت آموخته کېږي
نه اميد د مــــــــروت شي له افلاکه
(۱۶۸- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

هجري وايي:
په دوو چشمو مي شيرينه تر ليلى ده
خـــــو په زړه مي خرابي لکه ليوان کا
(۱۲- مخ)
قادر خان خټک ويلي دي:
په معنى کي بشر نه دى پړانگ ليوه دى
چي د ده له لاســـــــــــــــــه مومي بشرشر
(۵۶ - مخ)
کامگار خټک ويلي دي:
د مجاز په صورت ښرنگ ښايسته يې
په معنى کې يا ليوه يې يا بقر
(۳۸ - مخ)
په ظفراللغات کې (لېوه) په (گرگ) او (خرس) سره معنا کړى دئ او د خوشحال فرهنگ مولف او د هغه په پيروي د خوشال خټک کليات په ويپانگه کي شرمښ، چي دوى دواړه يې د خوشحال د وينگ پر خلاف "شرمخ؟" ليکي، او لېوه يو حيوان بللى دئ (۱۳۱- مخ).
د کلاسيکو شاعرانو په کلام کي ځاى ځاى داسي قرينې سته، چي (لېوه) دي د کندهارۍ لهجې په شان د شرمښ له پاره کار سوى وي.
اشرف ويلي دي:
هر ساعت يې د ستم په داړو نيسي
د يار ياد لکه لېوه، هجري بره شه
(۱۱۴- مخ)
يا بل ځاى:
ښو ياران لکه رمه هسې غنچه وو
د هجران ليوه په زور سره جدا کړو
(۱۱۱- مخ)
په دې دوو بيتو کي د (رمه)، (بره) لغتونه پر دې خبره دلالت کوي چي (لېوه) دي د (شرمښ) په معنا راغلى وي.
+++++++++++++++++

ما لامال:

تر ښوکي پوري ډک لوښى.
خوشحال وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوبی د عــــــمر تر څلوېښت کالــه ده
چه په ځــــــوانی کښې مالــه مالــه ده
حواس که درست لـرې شکر وکـاړه
څو دې ودانه د عـــــــــــــــمر ځالـه ده
(رباعیات - ۶۸مخ)
++++++++++++++++

ماهی، ماهیان:

په لوېدیځه لهجه د (کب) له پاره (ماهی) لغت عام کارېږي. په کلاسیک ادب کې هم د (ماهي) کلمه ډېره موندلای سو.

خوشحال خان ویلي دي:

ستا وصال لکه دریاب دی، زه ماهی
په هجران دې هر زمان دی په ما، هی
(۳۳۲- مخ)

رحمان بابا وایي:

لکه غوښې چه ماهیان خوري په دریاب کښې
په هــــــــوا کښې هـــــــــــــم
دغه کاندي مرغان
(۸۲ - مخ)

رحمان بابا (کب) هم راوړی دئ (۹۱ - مخ).

هجري وایـي:

هـــــر صنم وخپل مین ته حمیده وي
ماهی خوښ په بحر نه وي تر تالاب
(۳۲- مخ)

میرزاخان ویلي دي:

د ماهي له اوبو هیڅ اندیښنه نه شي
ســــــــمندر څه پروا نه لري له حرقه
(۱۶۹- مخ)
++++++++++++++++++

متکا:

دا لغت هم په کندهاری لهجه کي سته او یو راز اوږده بالښت ته ویل کېږي. خوشحال خان ویلي دي:

کله مست د مال و ملک شي
کله مست شي د صـــــــــهبا
د مسند دپاســـــــــه کښېني

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـــــــــــور پـه لـــــــــــــور دي مـتـكـا
(ارمغان - ۴۵ مخ)

پـه كـنـدهـار كي مـا دا ټـوكـه اوريـدلـې ده چي وايي: د يـو چـا كـور تـه مـېلـمـه راغلی وو. د كـور خـاونـد پـر زوی ږغ وكـړ، چي كـاكـا تـه دي مـتـكـا راوړه. مـېلـمـه پـه مـتـكـا نـه پـوهـېـدئ، فـكـر يـې كـاوه چي مـتـكـا د خوړلـو شي تـه وايـي او پـه جـواب كـې ورتـه ويـلـي وه "از مـتـكـايـت قـربـان، بـان كـه اولادهـا بـخـوره". خـود بـه نـو د مـېلـمـه ژبـه پـاړسـي وه، چي جـواب پـه پـاړسي ويـل سـوی دئ.

د بـالـښـت لـه پـاره خـوشـحـال خـان د "سـروپـېـړدی" لـغـت هم راوړی دئ:

پـروت بـه يـې پـه خـاورو تـر سر لانـدي اومـه خـښـتـه
اوس كـه دي ســــــــــــروپـېـړدی نـهـالـئ كـاشـانـي دی
(ارمغان - ۸۵مـخ)

د "سـروپـېـړدی" كـلـمـه مـا د كـنـدهـار ښـار د اوسـېـدونـكـو نـاصرانـو لـه سـپـيـن ږيـرو څـخـه اوريـدلـې ده.

++++++++++++++

مـړونـه، مـړانـه:

مـېـړونـه، مـېـړانـه.

خـوشـحـال خـان مـړانـه، مـړونـه، مـړنـتـوب لـه كـنـدهـاری لـهـجـې سـره سـم لـيـكـي.

هـــــــــــــم مـې دولـت شـتـه هم مـی مـلـكـونـه
هم مـې ځـوانـان دی هم لـوی لـوی غـرونـه
دا واړه هـيـڅ دی پـه كــــــــــوم حساب دی
چي پـكـښـې نـشـــــــــــــــتـه ښـه ښـه مـړونـه
(ربـاعـيـات - ۱۲۰مـخ)

پـوهـانـد زيـار صـاحـب هم دا خـبـره تـايـيـد كـړې ده (۳۸مـخ). زه بـايـد پـر زيـاتـه كـړم چي د دې پـر څـنـګ خـوشـحـال خـان "مـېـړه" لـه لـوېـديـځ ګـړدود سره سم زيـاتـره د "شـوهـر" پـه مـعـنـا كـاروي.

لاس مـې كـه هر څـو پـــه دنـيـا ښـخ دی
نـه چي دولـت مـې د غـــــاړې مـخ دی
زه يـې مـېـړه يـــــــــــــم دنـيـا مـې ژګـه ده
زړه مـې پـه هر څـه وربـانـدې يـخ دی
(ربـاعـيـات - ۱۳۶مـخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه راز په دستارنامه کي مېړه د (شوهر) په معناراغلی دئ:

"... که په هغه خونه د دې په ویل د دې مېړه ومري دا به هم هسې راضي وي" (۱۱۴مخ).

په مړانه د (شجاعت) په معنا داسي راغلې ده:

"... مړانه دا ده چه په غلیم راشي – یکدله وربانده مټ یک جلب وکړي ..." (۸۰ مخ).

حمید وایي:

ترکو ډېر په خپلو زلفو دي نیولي
زاهـــــدان دي لافي نه کا د مړانې
(کلیات – ۳۰۸مخ)

رحمان بابا هم "مړنی" د صفت په توگه کاروي نه "مېړنی".

مړنی ویلی بــــــــــــــــویه و هغه ته
چه بې وجهي آزار نه کا هیڅ سړی
(۹۸ – مخ)

هجري ویلي دي:

عابد خان مصلحتي هم مړنی دی
د غلیم ســــــــــره خالد لکه تبر دی
(۱۹۰- مخ)

حمید مومند وایي:

آخر حسن زړه ورمه گــــــــوره حمیده
مړني د لښکر درومي په دنبال پس
(د عبدالحمید دیوان – ۶۴ مخ، در او مرجان – ۳۸مخ)

په کلیات (۹۱مخ) او د عبدالحمید مومند دیوان په (۱۲۵مخ) کي "مېړني" لیکل سوي دي.

د حمید د کلیاتو د نیرنگ عشق په برخه (۳۸۰مخ) کي د شاهد د توصیف په ترخ کي د "مړنیو" کلمه راغلې ده:

په دوو سترگو، کینه گر لکه مزری
د پـــــــــــــرهېز لــــــه مړنیو وړي بری

دا بیت د وړاندي او وروسته بیتو په سیاق باندي ما ته سم ثبت سوی نه ایسي. په بیت کي د "وړي = میبرد" فعل باید "وړی =

(c) ketabton.com: The Digital Library

بُرده است" وي. په دې صورت کي نو د "مړنيو" شکل هم بايد بدلون ومومي او د څلورو څپو پر ځای بايد دري څپې "مړنو" سي او همدا يې ما ته سم ثبت ايسي:

په دوو سترګو، کينه ګر لکه مزری
د پـــــــــرهېز لــــــــــه مړنو وړی بری

دغه راز په ۴۹۸ مخ کي يې هم "مړنو" ليکلی دئ.

په کندهاری لهجه "مړانه" د بلوغ په معنا هم استعمالېږي. په پلاني کال مړاني ووهلم. يعني بلوغ ته ورسېدم. (د بلوغ له پاره "کوزه اخيستل" اصطلاح هم مروجه ده).

+++++++++++++++

ملا چرګک:

يو مرغه دئ چي په عربي يې (هدهد) بولي. ملا چرګک ته په نورو لهجو کي "ګوډی چرګ" وايي. په کندهاری لهجه کي يې ملا چرګک بولي[1]. په کلاسيک ادب کي دا دواړه نومونه راغلي دي.

ميرزا خان انصاري وايي:

سجده څو کړې بې حضوره
د ناسوت کښې ملاچرګکه
(۱۷۴- مخ)

خوشحال وايي:

ګودی چرګ تر مځکه لاندي اوبه ويني
ولي نه ويني په مځکه باندي لومه
(۲۴۰- مخ)

+++++++++++++++

مياشت:

د خوشحال خان په کلام کي موږ د (مياشت) کلمه هغه راز مومو، لکه د پښتو په لويديځه لهجه کي چي په عام ډول مروجه ده. په دې لهجه کي (مياشت) دېرشو ورځو ته هم ويل

---

[1] د دغه مرغه د پوره پېژندني له پاره وګورئ: ښکار او کندهار - ۱۱۷مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کېږي او د (سپوږمۍ) اولو او آخرو شپو ته هم. د خوشحال خان په دې بیتو کي میاشت د (سپوږمۍ) په معنا راغلې ده:

نوې میاشت به دې په مخ ګوري وګړي
که په مخ باندي دې جـــوړ سم د سمند کا
(۲۴- مخ)

څه لره اې میاشتې! ته خپل مخ ستایې و ما ته
یار په مخ مې نورځي ستا په مخ درومي تورتم
(۱۲۴- مخ)

د دستارنامې په ۱۹ مخ کي بیا میاشت د (month) په معنا راغلې ده: "... چه تنومند شی، تر شپږمي میاشتې پوري یې قابل د زوولو کا- په نهمه میاشت وزیږي ...".

او په (۹۱- مخ) کي بیا د "سپوږمۍ" په معنا کارسوې ده.

په فراقنامه ۱۰مخ کي هم د سپوږمۍ په معناراغلې ده "میاشت دوه نیمې ورځې په هر برج کښې مقام لري...".

رحمان بابا که څه هم د "سپوږمۍ" لغت مکرر کاروي خو یو ځای دوه یې "میاشت" د سپوږمۍ په معنا راوړې ده.

خم ابرو د یارمي نقش په لیمه دي
لکه میاشت چي په لوی بحر کښي لیده شي
(۲۱۰ - مخ)

عبدالقادر خان هم میاشت د سپوږمۍ په معنا کاروي:

ښکلي مخ یې میاشت خجله کړه نمر هم لا
قد یې سرو کـــــــــــــــړ سرکوزی عرعر هم لا
(۳۵- مخ)

د خوشحال خان په پېښور چاپ کلیات کي چي ځای ځای "میاشته" راغلې ده (د پوهاند زیار صاحب "د خوشال ادبي پښتو - ۳۲مخ" په حواله)، ما ته د خوشحال خان خپل تلفظ نه ایسي.

حمید مومند وایي:

سرتېرونی نوې میاشت تر سر جار باسي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د هر ښکلي درد په ســــــــر دی ستا له درده
(کلیات - ۲۰۶مخ)

+++++++++++++++

مېرمن:

دا لغت په عام ډول د ښځي له پاره اوس عام سوی دئ. په کندهار کي "د کور مېرمن" خاص مفهوم لري او هغي ښځي ته ویل کېږي چي د کور سرښته، اداره او تنظیم یې پرغاړه وي.

خوشحال خان وایي:

تر مېرمني وینځه ښه ده په ښه خوی کښې
نه مېرمن چي نه یې خــــــــــــوی وي نه بشر
(ارمغان - ۶۰مخ)

رحمان بابا یې په همدې خاص مفهوم راوړي:

نه رسېږي ستا و حسن وته حوره
څه به رسي و مېرمن و ته مزدوره
(۱۴۰- مخ)

حمید وایي:

لږ لږ ښه هــــــــــــــــم مناسب له نفسه نه دي
غله مېرمن کاندي ځان موړ په څکه څکه
(کلیات - ۲۳۸مخ)

میرزا خان ویلي دي:

تــــــــــــه گدای د ولایت یې
شاه د دوو کونو مېرمن ده
(۱۲۵- مخ)

یا بل ځای :

اې حاجي له پټه بخته سیالي مه کړه
چي د کـــــور مېرمن ونه وینې مه ویاړه
(۱۴۰- مخ)

+++++++++++++++

نابوده:

په لغت کي (بد، د "ښه" ضد) ته وایي نابوده سړی یعني ډېر بد سړی او په اصطلاح کي دغه لغت د (دنیا) له پاره کارېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نابوده دنیا، یعني فاني دنیا، هغه دنیا چي د خدای نېکانو نه ده خوښه کړې. دا لغت په کلاسیک ادب او لوېدیځه لهجه کي ما په یوه معنا لوستلی او اورېدلی دئ. خوشحال خان ویلي دي:

هم خدای غــــــواړي نادانه! هم فاني دنیا نابوده
په څو به دي روزي شي، فکر وکړه دا دوه سوده
(۲۰۷- مخ)

شمس الدین کاکړوایي :

څوک به ښادي کــــــــــــــــري په دانابوده
څوک به ســـــــــودمن شي ددې له سوده
که یې مقصودشي تمام په لاس کښي
خـــــــــــــــــــــالي به درومي له دې مقصوده
(۱۴۷مخ)

د کندهار شځمني وایي: "چي زما تر سر سي تېره، خدای دي نه کي دا نابوده دنیا دېره".

+++++++++++++++++++

ناره:

د کندهار په لهجه کي (ناره) د فاصلې د واحد په توگه هم کارېږي. دا چي وایي: "پلانی کلی له دې ځایه څخه یوه ناره لیري دئ". مخاطب پوهېږي چي دا فاصله څونه ده؟ خوشحال خان هم ناره د فاصلې له پاره راوړې ده.

که رښتینی محبت لرې مه ناږه
په یوه ناره بیل شوی یار و ژاړه
(۲۹۱- مخ)

د (ناره) بله معنا (مسلسل ژړا، چیغاري) ده.

"دا هلک ولي داسي په یوه ناره دئ"، یعني ولي پله پسې ژاړي او ژړا یې نه درېږي.

عبدالقادر خان وایي:

که غمونه د دې خپل خاطر ښکاره کړم

(c) ketabton.com: The Digital Library

لـوی هلک بـه هــــــــــمه واړه پـه نـاره کـړم
(۱۰۲- مـخ)
دلـتـه لـه "نـاره" څخه مـراد (ژړا) ده.
++++++++++++++++++

نــالــي:

تـوشک، کـوربـچه.
د کـنـدهـار پـه لـهـجه کـي پـه همدې شکل مـروج
ويـی دئ، خـو پـه نـورو لـهجو کـي ورتـه (نـيـالـي)
ويـل کـېږي.
عبـد الـقـادر خـان ويـلـي دي:
اسـمـان خـونـه د فـقـيـر ده
نـالـي مـځکه نـمر لـحاف
(۷۷- مـخ)
شـمس الـديـن کـاکـړويـلـي دي :
خـدای بـه کـلـه داسي وکـا،چي يـوکټ يـومـونـالـي وي
چي زه پـروت يـم يـوطرف ، نـازنـين پـربـل طرف
(۷۱مـخ)
++++++++++++++++++

نــالــې:

د رود يـوه بـرخـه، د رود (سـيـنـد) يـو ښاخ.
ښاغـلي ډاکـتـر پـالـوال صاحب لـيـکـلي دي: "
لـه رادۀ يـا سيـنـده څخه چي يـو ښاخ بـيـل سوئ
وي، او اوبـه يـې دوه گـرايـه يـا دريې گـرايـه تـر
رادۀ لـرې وي، نـالـه بـلـلـه کـيـږي" (معياري پښتو-
۱۷۱مخ).
عبـد الـقـادر خټک ويـلـي دي:
چي ډيـر ډيـر د جــــــــــدايـي لـه غمه ژاړم
پـه رخسارو کـې مـې سازې شوې نـالـې
(۳۴۸- مـخ)
حمـيـد وايـې:
کـه يـار غـواړې هومـره ژاړه څـو درځي
"عبـد الـحمـيـده"
دا پـه دا چي دُر مــــــــونـده شي پـه دريـاب
نـه پـه نـالـه کـې
(کـلـيـات - ۳۰۲مخ)
++++++++++++++++++

نــامـي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

نامتو، د وتلي نامه خاوند (نوموتی).
د کندهار په لهجه کي (د نامي زوی) د
قهرمان په معناکارېږي.
هجري وايي:
د لیلی غوندي رشتیا وکړه نامي شه
په مجنون پسي وطن کړه هندوبار
(۴۶- مخ)
++++++++++++++++++

ناويات:

نادر، انتیک.
خوشحال خان په سواتنامه کي ویلي دي:
په دا هسې شان کتاب یې مباهات دي
د جامي تر "هفت اورنگ" ورته ناويات دي
(۴۷- مخ)
++++++++++++++++++

نجار:

په کندهار کي د (ترکاڼ) لغت باب نه دئ او هر وخت یې پر ځای باندي (نجار) ویل کېږي:
حمید مومند هم د (نجار) ویی راوړی دئ:
چي د عشق نجار اره کړم سر تر پایه
تن مي پروت تختي تختي، شه دړه دړه
(کلیات - ۲۲۲مخ)
شمس الدین کاکړوايي :
بې مېوې ونه که پري که
پرنجارنه شي غضب
(۳۸مخ)
+++++++++++++++++++

نس:

په لوېدیځه لهجه کي د (ګېډه) کلمه زیات استعمال نه لري او پر ځای یې (نس) ویی کاروي. خوشحال خان هم سره له دي چي (ګېډه) هم راوړي خو (نس) یې ډېر راوړی دئ.
په کاته شم و عالم وته حیران
چي د نس دپاره څه کا دا سګان

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۵۳- مخ)

یا:

په خوارئ کې، زیست روزګار تر مرګ بتر دی
یا د بل ګیډه یا خپله ګیډه بڅه کړه

(۳۰۲- مخ)

د رحمان بابا په دیوان کي هم "نس" او "ګېډه" دواړه راغلي دي:

نس په خاورو په خس ډک شه دی بې غمه
نه د غم په خاروخس پخه حلوا

(۱۳- مخ)

که تمام جهان په خپله ګېډه وخوري
یاد به نه شي په درود و په دُعا

(۱۳- مخ)

دغه راز هجري ویلي دي:

مخ د مڅکي که فراخ دی ستا پر څه دی
ستا نصیب د دې په نس کښې درې ذراع

(۶۷ - مخ)

عبدالقادر خټک ویلي دي:

که وصال عبدالقادره د یارغواړې
یو قدم په دنیا کښېږده بل په نس

(۶۷ - مخ)

حمید مومند د "نس" لغت خورا ډېر کاروي:

اې مدام د نس په زېرمه مبتلا
ځان ته ولې ویښوې ویده بلا

کامګار خټک وایي:

واف د روح مې په قفس د تن زهیر شو
چې انیس ورسره نس لکه عقیق شو

(۸۱ - مخ)

+++++++++++++++

نغاړل:

تاوول، پېچل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په مشتقاتو کي يې (نغاړکی) د کندهار په لهجه کي عام لغت دئ چي د کوچنۍ نالي(نيالي) معنا لري.

د کاکړو په باب ويل کېږي: "کاکړ څه کي؟ کاغذ په گوتو نغاړي، يو شر د خدايه غواړي".

خوشحال په سواتنامه کي داسي ويلي دي:

د دنياحــــــــــرام، حلال وبله نغاړي
همه مدعي دي چې خدای غواړي
(۵۸ - مخ)

رحمان بابا وايي:

تمامي جـــــــــــهان لــــــــــــمن راڅخه نغاړي
سپين زړوکی مي اغوستی تور کودی شوم
(۷۷- مخ)

مولوي بريالی وايي:

د دماغ معلم مي بس بس راته وايي
گمنامي مي لـــــمن نغاړي په تابوت
(اهاړ - ۱۵مخ)

++++++++++++++++++

نونس:

نزده (پارسي)، ۱۹ عدد.

دا عدد په نورو لهجو کي (نولس) ويل کېږي او د لوېديځي لهجې تلفظ يې (نونس) دئ. خوشحال خان يې هم (نونس) ليکي.

څه صفت د هسې حسن په غــــــــــزل کړم
چې په نونس بابه کل مشکل پسند دی
(۳۱۷- مخ)

د خوشحال خان خټک د دېوان په ټولو چاپو کي، له ارمغان پرته، "نونس" ثبت سوی دئ (د کامل مرحوم چاپ راسره نسته)، ځکه نو څوک ويلای سي چي همدا به يې د خان خپل تلفظ وو.

++++++++++++++++++

نمای:

په کندهار کي "نمای، نمايداره" د ښايست، موډ، فيشن له پاره کارېږي. خوشحال

(c) ketabton.com: The Digital Library

يې هم په همدې معنا راوړي. دی په دستارنامه کي ليکي:
"خبر شه چه دستار په سر کول د شيوې او نماى دپاره نه دی. دستار د مرد شرم او عزت دی". (دستارنامه - اول فصل - ۴مخ - د پښتو اکيډيمی چاپ - ۱۹۹۱ع).
رحمان بابا وايي:
چي يو غاښ په خوله کښې زوړند شي يا ووزي
درسته خـــــــــــوله پرې
بدنمايه شي هرگور
(۱۴۵- مخ)
هجري وايي:
سره کونډۍ يې په مړوند عجب نماى کا
هــــــــــرگز مه شه په آفت د
گردون ماته
(۳۴- مخ)
عبدالقادر خان ويلي دي:
چې تنکۍ لښته وې وخت د
نــــــــــماى وو
هـــــــــــر حرکت دي
زمـــــــــــا په راى وو
چې ښاخ شوې شوخ شوې تبر تر ښځ غواړې
محنت مي واړه ضـــــــــــــايع
بې ځاى وو
(۳۷۷- مخ)
++++++++++++++++++++

نـوغی:

نوغی د (شرم، پېټ) په معنا په لوېديځه لهجه کي کارېږي. نوغی د پزي يا غوږ پرې کول دي. پخوا به يې د بداخلاقی په سزا کي د ښځو پزي، يا غوږونه پرې کول. دا عمل يې (نوغی) باله. نوغی په پوري سو، وراشه به د هغه چا له پاره ويل کېدله چي دغه راز سزا به ورکړه سوې وه.
خوشحال "نوغی" يوازي د (داغ) په معنا راوړی دئ خو د کندهار په لهجه کي نوغی (د شرم داغ) ته وايي. ښځه چي له مېړه سره پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

بې وفايي باندي ګير کړي نو ورته وايي چي "مړه دي کړم که نوغی درپوري کړم". ښځي زياتره مرګ قبول کړي.
خوشحال وايي:
مهينه توره څورنګ تمام وړی
ځينې يې ګيډه يا يو اندام وړی
ځينې مخ واړوي نوغی ونه کا
د هغو تورو ناحق څوک نام وړي
(رباعيات - ۲۳۰مخ)
+++++++++++++++++

واته:

د (وتل) له مصدر څخه. په کندهار کي يوه وراشه سته چي وايي "سترګي مي له حيرته ورته ووتلې". خوشحال عين مطلب راوړی دئ:
په تورو خاورو کښې که ګوهر پراته دي
په خوارو سترګو ورته کاته دي
په دا کم نه شي د ګوهرو قدر
د پوهو سترګو باندي واته دي
(رباعيات - ۲۹۴مخ)
دغي څلوريځي ته يې په حاشيه کي کښلي دي: "ښايی واته د باور په معنی وی څکه وتنه په دغه معنی په ادب کښې ډېره (واته، وتنه) دواړه د حاصل مصدر شکلونه دی". دې حاشيې ما ته دا فکر پيدا کړ، چي د محشي په لهجه کي "د سترګو واته" وراشه نسته. که وای داسي غير محتمله معنا يې نه ورته کښله.
+++++++++++++++++++

واري:

تر جارېدل، تر قربان کېدل.
عبدالقادر خان وايي:
بل که هر څو ښايسته وي خدای دي نه کا چي يې ګورم

(c) ketabton.com: The Digital Library

تر یـــــــــوه بانه د کښلي دي
جـــــــــــهان شه واري واري
(۲۸۴- مخ)
معصوم هوتک ویلي دي:
درواري سم، درواري سم آزموږ شکلي کندهاره
آ اشرفه د ښارونو آ تاجداره آنامداره
++++++++++++++++++++

واله، ولې:

دا لغت په نورو لهجو کي (ویاله، ویالې) تلفظ کېږي. د لوېدیځي لهجې وینګ یې (واله، ولې) دئ، چې په کلاسیک ادب کي زیات موندل کېږي.

خوشحال خان وایي:
د بادشاهـــــــــــانو چي امرګان دي
د یوه بحر ولې شــــــــــان دي
واله چه لـــــــــــویه که کم لښتی وي
اودس پاکی لره واړه یکسان دی
(رباعیات - ۱۸۹مخ)

دغه راز په دستارنامه کي لولو:
"... د دریاب ولې لکه د دریاب د اوبو مزه هسې د ولو د جویونو د شهنشاه د حکم وتلی دی ...".
(۱۶۸ - مخ)

خوشحال په فراقنامه کي وایي:
ګاه د آه لمبې تر خــــولې ځي
ګاه له دوو سترګو ولې ځي
(۵۱ - مخ)

په سواتنامه کي داسي لولو:
په هر کلي په هــــــــــــر کور کې یې ولې ځي
هم یې خوري، هم یې هر لوري ته غلې ځي
(۴ - مخ)

رحمان بابا وایي:
ستا له غمه مي په مخ باندي ولې دي
لږ مي وپوښته له حــــــــــاله چه ولي دي
(۲۰۶- مخ)

کامګار خټک وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ژړا ژړا مې اوښکې نه وچيږي
په دا دوه ولې لوی بحر خرنګ کم کړم
(ديوان - ۶۲مخ)

پوهاند زيار صاحب "واله" د خوشحال خپل " تبرنی ګرېدود" بولي (۳۷مخ). ګويا د خوشحال تبرنی ګرېدود په دغه برخه کې له لويديځ ګرېدود سره يو راز قاعده لري.

شمس الدين کاکړ (ولي) = ويالي)لغت داسي راوړی دئ :

چي جاري مي شوي ولي تردواړوسترګو
لکه سرونن دجـــــــــــــــــــــوی
پرکنا ررا غی
(۱۳۱مخ)

د خوشحال په بيان کې دغه راغلي (جوی) ته، چي تر ولو (ويالو) يي د غټوالي په حساب درجه وروسته ده، ته د کندهار په لهجه کي (لښتی) وايي.

خوشحال خان بل ځای وايي:

"... حفر نهر، د ولو جاري کول، د کوهي کيندل، باغ پر مرتب کول، دا کارونه په عمر جاويد شمارلي بويه".
(دستارنامه - ۱۴۸مخ)

ښاغلی ډاکتر پالوال صاحب ليکلي دي، چي "د نالي نيمائي برخه اؤبه چي له رادۍ څخه بيلي کړل سوی وي، پاتاو باله کيږي (پاتاو اصلاً يونانی لغت دئ). د پاتاو نيمائي اوبه چي بيل بهيد ولري "وا ــــ "wa" نوميږي. د "وا" نيمائي اوبه "بېله" نوميږي. د "بېلې" نيمائي اوبه "واله" نوميږي ... د "والي" دريمه برخه اړبه "لښتی" نوميږي". (وګ: معياري پښتو- ۱۷۱مخ)

مولوي برېالي ويلي دي:

اې زخمي ژر بــــــــــــــــــه دي سي ګل د هوس وچ
چي غفلت دي کی جاري لښتی د وس وچ
(اهار- ۲۸مخ)

++++++++++++++

والـی:

(c) ketabton.com: The Digital Library

گوشواره (پارسي) غوږوالی.
اشرف خان هجري په مغيره شکل داسي راوړی دئ:
د قيامت ساعت نازل په زمانه کا
هغه دم چي يې ژړنگا شي د واليو
(۴۲۱- مخ)
+++++++++++++++++

وچ موری:

هغه کوچنی (ماشوم، طفل) چي مور يې د ده پر يو کلني باندي بيا اميندواره سي يا يې شيدې د کومي بلي پېښي له اسيته وچي سي، (وچ موری) بلل کيږي. په لس زره پښتو لغتونه کي دا ويی راغلی دئ او په "شيرسوخته" يې معنا کړی دئ. نورو قاموسو هم اخيستی دئ. په لوېديځه لهجه کي هم عام استعمال لري.
ميرزا خان وايي:
دا جـــــــهان په نعمت پور دی
په خواری کي دی وچ موری
(۲۱۱- مخ)
+++++++++++++++

ورخ:

ورخ د اوبو هغه دانه (دهانه) يا بند ته وايي چي له هغه ځخه کُردو(کوردو)ته اوبه ورځي. "ورخ اوبو يووړ" اصطلاح هغه وخت کارېږي، چي کار تر کار تېر سوی وي.
رحمان بابا وايي:
تر ورخ تيري اوبه بيرته نه جاروزي
نه جاروزي تېر ساعت په بيرته بيا
(۱۱۲- مخ)
قادرخان ختک وايي:
نه گورې که وگورې احوال به مي معلوم کړې
ځي چې ځي په مخ زمــــا د سرو اوښکو ورخونه
(۲۳۰- مخ)
+++++++++++++++++

ورون:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د پښې تر زنګانه لوړي برخې ته په لوېديځه لهجه کې وروږنه وايي. نوري لهجې ورته (پتون) وايي.

اشرف خان هجري ويلي دي:

د حرص تيغ دي ناحق په غــــــــــــــاړه کېښو
پرې غوڅ کړی دي د صبر د آس ورون دی
(۴۷۴- مخ)

يا :

زه د يار د عشــــــــــــــقه چيرته ګرېز وکړم
چه داغ کړی مي د زړه د آس پتون دی
(۴۸۱- مخ)

عبدالقادر خان ويلي دي:

په قامت د مــــــــــــــــــــوذن قيام پسو کړم
شايسته مي په ورانه باندې سر ايښی
(۲۵۰- مخ)

شمس الدين کاکړوايي :
تازيانه ورسره وصل لکه لم وي
يودم نه وي له ورنودده جدا
(۳۱مخ)

++++++++++++++++++

ورى:

بار ته وايي.

عبدالقادر خان وايي:

هسې درونـدورى يې بار په ما ضعيف کړ
چې اسمان ورته خپل ځان نيولى نه شي
(۳۰۰ - مخ)

++++++++++++++++

هول:

وارخطايي.

په کندهارى لهجه کې هولکي (اولکي) وارخطا ته ويل کېږي.

ميرزاخان انصاري ويلي دي:

د قيامت هول و هيبت راباندي تېر شو
د اجل پياله يې راکــــــــړه پر حيات شوم
(۹۲ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

شمس الدين كاكړوايي :
له دوامغزی پېچمه لکه طفل
زړه مي هول دطبيب له دواوخوړ
(۵۹مخ)

++++++++++++++++++

یک لخته :

په کلاسیک ادب کي زيات راغلی دئ. د کندهار په لهجه کي د (يومخيزه) په معنا رواج لري. خوشحال وايي:

يا د مارغوندي راضي له خپله بخته
چي د غم له پوسته ووتم یک لخته
(۱۹۵- مخ)

یا :

په وخت د شو ګلونـــــــــــــــــــو د وصال
باده نوشلې
د زړه اندوه دي واړه دا عشرت يوسي یکلخته
(۱۹۸- مخ)

+++++++++++++++

يوم :

د پښتو په نورو لهجوکي د (يوم) له پاره (بېل) لغت عام استعمال لري. خوشحال خان يې (يوم) بولي.

د دهقان فـــــــــهم په پانه؟يا په يوم دی
د سپاهي نظر په توره، په تيرکش وي
(۳۶۷- مخ)

ميرزاخان وايي:

د پندار پـــــــه نوک يې ګروي
شرک يې عين د زړه يوم دی
(۵۲ - مخ)

++++++++++++++++

يوې :

په نورو لهجو کي يې قلبه بولي.
اشرف خان هجري ويلي دي:

د فرقت يوې مي دل هسې سادين کړ
چي يې بېخ د عيش يوړ د غم په سپاره
(۱۲۰- مخ)

حميد ويلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ستور په يوې کې په کيل برابر درومي
ولې ته له شـــــــــــرعې درومې ناصواب
(کليات - ۳۳مخ)
++++++++++++++

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴، ۲: متفرقات

ده غلامان:

په دې نامه د کندهار په جنوب کې یو کلی سته. کندهاریان یو متل لري چې وايي: "په مریانو که اباديدلای، اوس به ده غلامان اباد وای". رحمان بابا هم "ده غلامان" د ځای او کلي په معنا راوړی دئ (۱۹۳- مخ). داسې ښکاري چې د سیمي له پاره دا نوم یوازې په کندهار پوري محدود پاته سوی نه دئ.

++++++++++++++++

چغتی:

په کندهار کي چغتایانو (مغولو) ته چغتی وايي. د چغتي په نامه په کندهار کي یوه کورنۍ سته.

هجري وايي:

ما به محبّس غمونه ژوول
که رشوت د چغتي په دربار پور وای
(۵۱۵ - مخ)

په چاپي متن کي "وی" دئ.

+++++++++++++++++++

مغولګی:

د خوشحال خان خټک په یوه بیت کي پارسي ژبه "مغولګي" بلله سوې ده.

ما ساده پښتانه څه زده چې یې وايي
په پارسی پارسی خبرو مغولګی
(۴۹۳- مخ)

هجری هم وايي:

د پښتو ژبه مي ناوې کړه په نظم
د مغلو په شعر هم عالي مکان یم
(۱۰۱- مخ)

د فارسي ژبي له پاره دا نوم ما له ملاعبدالباقي افغان پرته د بل چا په کلام کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

که لوستلی نه دئ. ملاعبدالباقي افغان په تهذیب الواجبات (شپږم مخ) کي وايي:
فارسي خواره د کم ځای چي آب ونان و څه ته وايي
مغولي ژبې بلله، پښتنو ته کله ښايي
دا مشابهت ما ته په زړه پوري دئ خو دا خبره د ژبني مشابهت په کتار کي نه شمېرم، هسي مي د حسن ختام په توګه راووړ.
++++++++++++++++

۴، ۳:نتيجه:

د پښتو په کلاسیکه مرحله کي د پښتو قواعد، لغتونه، اصطلاحات، تلفظي ځانګړتیاوي تر ډېري اندازې پوري د پښتونخوا له یوه سره تر بله سره پوري سره یو شان او یا سره نږدې وې. په دغه دوران کي لکه "ټول پښتون چي له کندهاره تر اټکه د ننګ په کار کي پټ و آشکار" سره یو وو، دغه راز یې ژبه او لهجې هم د نن په شان سره لیري نه وې. تر کلاسیکي مرحلې وروسته، چي د کال و میاشتي په حساب یې ما ته نېټه ټاکل مشکله خبره ده، پر پښتنو او پښتو باندي مځکني و اسماني اپتونه نازل سوي دي او دې اپتو یې پر ژبه هم درنې اغېزې کړی دي. په پښتو کي خورا ژور ګرامري، تلفظي او لغوي بدلونونه راغلي دي. په دې بدلونو کي د اقتصادي، سیاسي او ټولنیزو حوادثو تر اغېزې لاندي د پښتو ژبي لهجو د یووالي او نزدیکت پر ځای د سره لیري والي لار اخیستې ده او دا لړی تر دا ننه هم روانه ده.

تر څو په پښتنو کي د قبیلویت روحیه واکمنه وي، د ژبي د لهجو موسسات به یې هم ژوندي او فعال وي. د لهجو نفي کول له ځان سره نوري ستونزي راولاړوي خو نزدېکت یې هم ځان ته خپل تاداو غواړي. دا تاداو په نصیحت کولو نه ودانېږي، بلکي د پښتنو په ژوند کي د اقتصادي او ټولنیزو بدلونو په راتګ سره د فرهنګ او ژبي موسسه هم ورسره

(c) ketabton.com: The Digital Library

بدلون مومي. گويا د ژبي د يووالي او کره والي او د لهجو د نزدېوالي ستر کار د پښتنو په ژوند کي د اقتصادي و ټولنيزو تغييراتو او تبدلاتو سره تړلی دئ.

په ژبه کي بدلونونه راتلل يا راوستل يوه طبيعي پېښه ده. وايي، بدلون د طبيعت ناموس دئ. د ژبي د بدلون په وړاندي د لهجو عکس العمل يو راز نه وي. ځيني لهجې دا بدلونونه ومني او ځيني يې بيا پخوانۍ قاعدې، لغتونه او تلفظونه يې وساتي. لکه تاسي چي په دې کتاب کي ولوستل، د پښتو لويديځي لهجې د کلاسيک ادب ډېر څه خوندي ساتلي دي او دا هغه څه دي چي ما يې په دې خپل کتاب کي د څرگندولو او بيانولو هڅه کړې ده. دا چي دې هدف ته په رسېدلو کي به څونه بريالی سوی يم، سپينېدل يې په تاسي درنو لوستونکو اړه لري.

خدايه! چا وته يې کښم، څوک به پرې پوه شي

مـــــــــا ويلی

هـــــــــــــــــر يو بيت دی

دفترونه

(خوشحال خټک)

(پای)

اونټاريو، اوکويل - کاناډا

د جون اوله ۲۰۱۰ع

د سه شنبې ورځ

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library